

HID

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

10

10

1968

OKTÓBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

1045	BURÁNY NÁNDOR NÉPEK HAZÁJA, DUNATÁJ...
1050	BORI IMRE PILINSZKY JÁNOS VERSVILÁGA
1068	KÁROLYI AMY SZENT GYÖRGYÖT LEGYŐZI A SÁRKÁNY
1070	TOLNAI OTTÓ STEWARDESS
1074	GULYÁS JÓZSEF SZÁLAK AZ ANNA-CSOKORBÓL
1078	CS. SIMON ISTVÁN NÉGY VERS
1080	LADISLAV MNAČKO HOGY ÍZLIK A HATALOM
1095	BRASNYÓ ISTVÁN NOVELLÁK
1103	HORNYIK GYÖRGY PARCELLA
1107	PETAR ŠEGEDIN A TENGERSÍK HANGJAI
1119	MÉLIUSZ JÓZSEF MOST ÖTVEN ÉVE...
1139	LŐRINCZ PÉTER A BÁNÁTI NEMZETI TANÁCSOK TÖRTÉNETÉBŐL
1149	SÁFRÁNY IMRE ZSOMBÉKRÓL ZSOMBÉKRA
1158	TOMÁN LÁSZLÓ TÉNYEK ÉS NÉZETEK

Mű melléklet:
Vinkler Imre
hagyatékából

NÉPEK HAZÁJA, DUNATÁJ . . .

BURÁNY NÁNDOR

Régóta csodálom Vukot, Vuk Stefan Karadžićot. Nem az iskolában, nem a középiskolában tanultak alapján szerettem meg, inkább később, jóval az érettségi után az életművével való többé-kevésbé véletlenszerű találkozások eredményeként. Az idén, szeptember közepén elmentem a már hagyományossá vált tršići Vuk-ünnepségekre (Vukov sabor). Köztudomású, hogy itt, Tršićen született a nagy irodalmár, gyűjtő, utazó és hazafi, lelkes korának talán leglelkesebb embere, aki fél lábbal is összejárta az akkor művelt Európát. Nem idegenforgalmi érdekeségeket keresett, nem is a valuta-napidíjakkért ment, a tudományyszomja vitte, s — azt hiszem — valami kimondhatatlan és megfoghatatlan hazafiúi érzés, hogy népéről, népe kulturális értékeiről hírt adva a művelt Európának, felhívja a figyelmet, s ezzel is segítsen a török rab-ságban annyit szenvedett szerb népnek.

Azt hiszem, kimondhatatlanul sokat segített!

Nem mondta ezt nekem senki, nem akartak róla mindenáron meggyőzni, sem tudósok, sem barátok, egyszerűen így érzem, ezt vallom, erről győződtem meg annak alapján, amit megtudtam róla.

Ez a meggyőződés és a belőle adódó csodálat vezetett el Tršićre.

Láttam a szülőházat, nagy tömeg, hosszú sor állt persze a ház előtt, egy kicsi ajtón 3—4-es csoportokban engedtek be, aztán ugyan így ki a kicsi házból. Alig van itt látnivaló. S a ház sem az eredeti már. Nem egy háború viharzott végig azóta ezen a tájon, akármilyen kemény sziklából épült volna is, százszor lerombolták volna a hadakozásokban. Néhány évtizeddel ezelőtt építették föl a házat. Loznicától, a gyorsan fejlődő, iparosodó Drina-parti városkától kiépítették a faluig az aszfaltos utat, s ahogy megérkeztünk, annyi autó állt már az út melletti parkolóhelynek átalakított réteken, s még utánunk is olyan hosszú sorok jöttek, hogy nem tudom, van-e még országos rendezvény, ahova ennyi gépkocsi meg autóbusz összefut.

Rengeteg fiatal és nagyon sok felnőtt, az ország legkülönbözőbb részeiből összefutott gépkocsikkal. S aztán: az út végén, egy hegykoszorúval körülvett völgykatlanban fölállított színpad, ünnepi emelvény, előtte meg félkör alakban a hegyoldalban — talán az ország legnagyobb nézőtere — töméntelen ember várja a kellemes nyárutói délelőtti napsütésében, hogy megkezdődjön az ünnepi műsor. Mikrofon, hangszórók. Egy méltatás Vukról. Aztán jeles művészek lépnek fel. Szavalatok, operariák . . . Senkit sem zavar, hogy odébb a sátrakban sütik a malacot meg a bárányt, itt szőlőt, amott emléktárgyakat árulnak, megint másutt Vuk műveit, fényképeit . . .

Persze, teljesen mellékes lehet, hogy én személy szerint örültem, hogy eljöttem, hogy ez az ünnepség így sikerült, s hogy láttam, ez a találkozó évről évre sikeresebb, s a jövőben még sokkal nagyszerűbb is lehet, mondom, lehet, hogy ez mellékes, de le kell írnom, el kell mondanom, mert azt hiszem, mindannyian így éreztük, s mert így kell, hogy érezze mindenki, aki ismeri és értékeli Vuk Karadžić életművét, aki képes arra, hogy megbecsülje az emberi kultúra megteremtőinek teljesítményeit.

Azt hiszem, nincs ma olyan ember, függetlenül attól, milyen nemzetiségű, olyan tudós, aki vitatná a tršići pásztorgyerekből lett nyelvész és... és... (nem is tudom, milyen minőségben szerzett magának nagyobb érdemeket) munkásságának roppant jelentőségét.

Ezek a gondolatok most nem annyira a Vuk-ünnepség kapcsán kívánkoznak papírra, inkább a Letopis (a Matica Srpska folyóirata) augusztus—szeptemberi kettős számát olvasva jutottak eszembe. Boško Petrović terjedelmesebb prózai írása és egy, a XVIII. század szerb történelmével foglalkozó szöveg, illetve egy erre vonatkozó szemlélet kifejtése —, ez a két írás kellette fel figyelmemet a folyóirat e számában. Lényegében mindkettő a szerbek múltjával foglalkozik, a maga módján ennek a múltnak világítja meg egy-egy mozzanatát. Persze, az egyik a széppróza, a másik az értekező próza műfajához tartozik.

A XVIII. század szerb történelméről kifejtett szemlélet érdekes olvasmány, szerzője megpróbál a már ismert tények és megállapítások mellett újabb értéktételeket is leszögezni. S éppen itt jelentkeznek a problémák, azaz éppen az új megállapítások vetik fel a kérdéseket, amelyek eleve gyanút kelthetnek az olvasóban. Elkérülhetetlenül jelentkezik ugyanis a bizalmatlanság érzése az olyan megállapításoknál, mint az alábbi: „A szerbek jelenléte a Duna mentén, már az 1690-beli nagy vándorlás előtt is, olyannyira szemmel látható, hogy megengedi a következtetést: a vándorlás okozta változás mindenekelőtt abban volt, hogy új urat és ezzel együtt új jogi státust szereztek. Addigi mozgalmak, amelyek sejteni engedik a tömegek erejét; kiemelkedő főuraik, akik átmentették és a döntő pillanatig, 1690-ig, megőrizték a Nemanjićok államának eszméjét és egyes formáit; az egész terület benépesítése egyházi, templomi erődökkel olyannyira, hogy a Fruška Gora valóságos szerb Sveta Gora szerepét és tekintélyét kapja; a folyók és végtelenbe nyúló holtágaiuk, mocsaraik átváltoztatása a szerb sajkások szabad területévé, amely mint történelmi jelenség a kozákokhoz vagy uszkokokhoz teszi őket hasonlókká; a levantei csarsik kirajzása a török hatalom évszázadaiból, miáltal az örményekkel, görögökkel és cin-cárokkal együtt a szerbek elsőként lesznek és gyakran mindvégig megmaradnak a Habsburg-monarchia e részének leghaladóbb polgársága; a szerb vitézi, illetve népi énekmód epicentrumainak létrejötte Erdélytől Szerémségig s a kitaró munkálkodás a szóhadományokkal mind mélyebben átitatott krónikás történetíráson; — mindez, egész sor egyéb részlettel egyetemben, felfedi az északi és déli szerb területek többszörösen megalapozott egységét, mind a török birodalom, mind pedig a peći pátriárkaság keretében. A XVII. század vége és a XVIII. század kezdete, amely megosztotta ezeket a területeket Ausztria és Törökország között, a folyókkal vonva határt közöttük, valójában az új szerb vándorlások és az új privilégiumok által csak újabb erőteljes serkentést adott annak, ami már addig is létezett. Az akkor bekövetkezett

változások nem is nyerhettek volna olyan messzemenő fontosságot, ha nem egy addig is és azután is megőrzött egységű nép kebelében mennek végbe.” (Kiemelés B. N.)

Én nem vagyok történész, nem is érzem magam hivatottnak, hogy a szerzőnek fönti és egyéb megállapításaival foglalkozzam, hogy azokat vitassam, ez az írás azonban nem történelemtudományi szakfolyóiratban jelent meg, tehát elsősorban nem a tudósokhoz szól, hanem szélesebb körök érdeklődésére tart igényt, az ő szemléletükre akar hatni, tudatukat kívánja befolyásolni.

Úgy érzem, az általam kiemelt rész, elsősorban az, megkívánja, ha nem is a cáfolatot, de a vele szemben ösztönszerűen is ébredő gyanú, kétely kifejezését. Az ember egyszerűen azt kérdezi: miért van szükség ilyen megállapításokra, ilyen értéktételekre? Kinek és mit használ ez?

Tévedés ne essék: nem vonom kétségbe, hogy ezen a vidéken, amely — mint olvastuk — többszörösen megalapozott egységet képez „a déli szerb területekkel”, hogy ezen a vidéken „legelsőnek, és gyakran mindvégig” a szerb polgárság képezi a leghaladóbb erőt. Nem vonhatom kétségbe, és nem is akarom elvitatni egy néptől, hogy polgársága egy bizonyos időszakban (és mindvégig), egy adott területen (a szerző egyszer sem, még véletlenül sem említi Vajdaságot) a leghaladóbb volt a többi néphez viszonyítva, ha ugyan a szerbeken, örményeken, görögökön és cincárokon kívül egyáltalán éltek itt (a Duna mentén) más népek is. Ez ebből az írásból nem derül ki.

Azt hiszem, senki komolyan nem tagadhatja a szerb nép, az alakuló szerb polgárság roppant jelentős szerepét Vuk idején, meg az előtte levő s az utána következő időszakban is. A már világhírvé vált középkori freskóktól kezdve a későbbi századokon át, a török elnyomtatás idején is roppant szellemi értékek jöttek létre, olyan kultúra alakult ki, amely manapság is hatni képes. Ezt a kultúrát, ezeket az értékeket kell felfedni, bemutatni, s ennek alapos megismerése révén a fent idézett kategorikus megállapítások nélkül is eljutunk a szerb polgárság progresszív szerepének felismeréséig.

(Végeredményben a nemzetekkel is úgy vagyunk, mint az egyes emberekkel: hiába meséli valaki fűnek-fának, hogy ő a világ legbátrabb embere, hiába állítaná ezt magáról, ha magatartásával éppen ellenkezőleg mindenki előtt azt bizonyítja, hogy gyáva és meghunyászkodó. Viszont az is igaz, hogy ha a gyakorlatban bátor magatartást tanúsít, akkor nem is kell, hogy azt állítsa magáról, hogy bátor, mások anélkül is meggyőződhetnek erről. Ha valaki — hát még ha ok nélkül! — sokat dicséri magát, akkor az eleve gyanússá válik, nem hiszünk neki egykönnyen, bizalmatlanok leszünk az állításaival szemben, esetleg ki-nevetjük.)

Valóban azt kellene elérnünk, hogy az olcsó és éppen ezért értéktelen öndicséret helyett úgy dolgozzunk, viselkedjünk, úgy viszonyuljunk másokhoz (nemcsak egyénenként, de egy-egy nép egészében is tudatosítva ezt), hogy ezzel kivívjuk a kívülállók elismerését. Ezt az elismerést, megbecsülést nem azzal érjük el, ha folyton önmagunk kiemelésével foglalkozunk. Az előbbi idézethez hasonló, hiszem, hogy már-már bántó megállapítás, és teljesen fölösleges ítélet szerintem az alábbi is: „A szerbek közös, hagyományos alapjaiban és céljaiban egységes mozgalmi a XVIII. században néhány legszembeötlőbb alap-

állású terület kiválásához vezettek. Felkelvén a török császárság ellen, amely mint történelmi anakronizmus az ősellenség szerepét játszotta, *Crna Gora és Szerbia kiemelkedett a harcban és az államiság megteremtésében.*” (Kiemelés B. N.) Kérdés, miért van szükség az ilyen, a saját nemzetünket mindenáron a többi fölé emelni kívánó kikiáltás-szerű megállapításokra? Mit szólnak ehhez például a macedónok? És, legyen, ha a szerbeknek valóban ilyen kimagasló szerepük volt a török uralom elleni harcban, ezeket elvitathatatlan történelmi tények bizonyítják, akkor miért kell ezt maguknak a szerbeknek hangoztatni, a tényeket úgysem tudja senki letagadni, miért nem elégszenek meg az- zal a sokkal értékesebb és talán objektívabbnak is hihető elismerés- sel és dicsérettel, amit ezért a szerepükért a horvátok vagy a macedó- nok mondanak ki? Nagyszerűen hatna a fönti megállapítás, ha szer- zőnk azt valamelyik horvát történésztől idézné.

Ilyenek vagyunk? Még a tudományos szemléleteinkben sem tudunk a saját nemzetünk iránt érzett elfogódottságtól és a más nemzettel szembeni előítéleteinktől szabadulni?

Sajnos, erre tanítanak bennünket, ma is, a tankönyveink. (Régóta szerettem volna már látni egy török történelemkönyvet, hogyan mu- tatja be, hogyan magyarázza a kosovói ütközetet vagy a mohácsi vészt. Vagy egy angol könyvet, hogy adja elő, ha egyáltalán foglalkozik vele, egy nemzeti szempontból nem érdekelt tudós.)

Ha itt segíthet valami, akkor az alighanem elsősorban a tudomány. A tények és történelmi igazságok objektív feltárásával a leghasznosabb felvilágosító munkát végezheti a nemzeti elfogultságok felszámolásá- ban. A tudománynak aligha lehet más célja, ha valóban az, mint hogy törekszik a legszigorúbb kritériumokat is kiálló igazságok feltárására. Míhelyt valamilyen külső hatásra vagy másmilyen okból eltér ettől a feladattól, illetve ennek a megvalósításától, egyszerűen megszűnik tu- domány lenni. (Számos neves tudós idevágó megállapítását idézhet- nénk itt, de fölöslegesnek tűnik a bizonygatás.) Az is igaz viszont, hogy ma, a körülöttünk, a szemünk előtt levő, a tapasztalható világot, en- nek az értékeit is többféleképpen magyarázzuk, értjük és értékeljük; noha tanúi vagyunk s részesei is, meggyőződhetünk igazi mivoltáról, ideológiai meg más okok hatására mégis gyakran homlokegyenest el- lenkezik egymással a róla kialakított véleményünk. Hogyisne lenne ak- kor így egy-egy történelmi korszak, esemény megítélésénél, amelyről, amelynek releváns tulajdonságairól csak közvetett úton, megbízhatat- lan forrásokból, sokszor csak következtetések és találgatások alapján szerezhethetünk tudomást. De ha így van, s a szóban forgó cikkek aligha- nem éppen ez az eset, akkor miért van szükség, miért kell minden- áron valamilyen sajátos megállapításokat kikonstruálni, igazságnak ki- kiáltani, mikor azok nem felelnek meg a tudományos igazság krité- riumainak? Milyen célt szolgál konkrét esetben az a következtetésekre alapozott megállapítás, hogy a „Duna mente” egyenlő az „északi szerb területek” fogalmával, mert már régen is . . . stb. stb. Mit akar a szerző ezzel igazolni vagy bizonyítani? S kell-e egyáltalán a történelmi tények- kel, még ha tények is, valami mostanit bizonyítani? Tudjuk, hogy Mus- solininak mi volt a célja, amikor hadonászva, teli torokkal kiabálta, hogy Dalmácia, a Balkán és még nem tudom, micsoda a Római Biro- dalomhoz tartozott, és . . .

Amde érdekes párhuzamot vonni a Letopis másik említett írása:

Boško Petrović Pevač című elbeszélése és az idézett történelmi eszmefuttatás között, noha tudjuk, hogy a két írás összehasonlítása, egymástól eltérő jellegüknél fogva, lehetetlen. Mégis idéznünk kell egy részt ebből a nagyszerű elbeszélésből, amely cselekményével, meséjével éppen abba a világba visz bennünket, amelyről, illetve amelynek új szemléletéről a történész ír. „Amikor beinvitálta, Jova gazda úgy kezelte, mint olyan embert, aki itt nagy szükségét szenved, mint *emigránst* az összes többiek között, de úgy is, mint nem közönséges egyéniséget, s talán egy kicsit úgy is, mint olyasvalakit, aki hasznára lehet, vagy máris hasznára van. Megkérdezte, akar-e enni, és amikor hajlandónak mutatkozott erre (voltaképpen mást sem akart, csak ezt), megkínálta birkapaprikával, odaiültette a zsíros, fekete ácsolt asztalhoz, amely mellett ugyanilyen padok álltak. Erős szagot árasztott a kihűlt étel és a burek a kerek tepsikben, s ha valaki megállt az utcán a szűk, légypiszkos ablakok előtt, az egész műhely meglódult: a falak, a pult... Tulajdonképpen Karlócán élt, sok más *szerbiai menekülttel* együtt, ott volt az egész társasága. Ott kezdte újra régi és egyedüli mesterségét, amit még Szerbiából hozott magával, a sókereskedést, amihez kiválóan értett, és ott voltak kapcsolatai is, amelyeknek révén meg akart kapaszkodni *itt, ebben az idegen világban*, ebben a váratlan nagy nyomorúságban és súlyos harcban.”

Az író leírja azt a világot, élethűen megeleveníti azt a légkört, amelyben a török elől menekülő szerbek itt éltek. Több helyen említi, hogy emigránsoknak érezték itt magukat, idegennek érezték ezt a világot. Igaz, egy helyen így töpreng a hőseivel:

„Mert az csakugyan más volt, de nem itt volt és minek mesélje most itt, ahol minden másképpen van, habár ez a világ is szerbnek nevezhető: ez a piac, a püspök az úszató fölött, a szerb hangokon kántáló templom. Ez az egész zsúfolt, szoros és népes tarkaság. És mégis idegen, sűrű, homok-nehéz. Azt mondják, szerb. Igen. Vajon a törökök is nem így mondják-e: német Szerbia, hogy megkülönböztessék a magukétól, a törököktől? És mégis, így van-e? Szerbek-e ezek? — Éjszaka. Szűk sikátor. Óraités.” Tépelődik a főhős, s vele együtt nyilván a szerző is: „Szerbek-e ezek?” Mintha ma is élne bennünk, izgatná a képzeletünket a kérdés: milyen volt, kié volt ez a föld, ez a táj száz vagy kétszáz évvel ezelőtt?

Kíváncsian és érdeklődéssel olvastam Boško Petrović írását, egy, általam eddig hiányosan ismert világot tárt elém, úgy érzem művészi hitelességgel. Hinnem kell azt is, hogy a dilemmái sem hamisak. Ahogy érzi, úgy írta le őket. Ilyenek vagyunk, ezek a dilemmák, nemzeti örökségünknek ezek a kérdőjelei hozzánk, szellemi fizionómiánkhoz tartoznak. Harcolunk velük, ellenük és akarva akaratlan, értjük is. Tehetünk valami mást? Biztos: emellett még valami mást is. Tehát: ezt, de nemcsak ezt. Ez nem elegendő. Az igazság iránti elkötelezettségünk többet követel tőlünk...

Hagyjuk a szólamokat, az ember mindig a saját előítéleteivel kell, hogy kezdje a leszámolást. Tisztában vagyok ennek a megállapításnak a súlyával, a belőle adódó kötelesség rám eső részével, csak ezért is született ez az írás: bánt, hogy az itt idézett és a hozzá hasonló „új” történelemszemléletet szorgalmazó cikkek az újabb előítéletek magvának elhíntésével éppenséggel megnehezíti ennek a kötelességnek a teljesítését...

PILINSZKY JÁNOS VERSVILÁGA

BORI IMRE

1.

Pilinszky János költészetének megítélése kérdésében nem a versé, hanem az alkotóé a döntő szerep — legalábbis ez jellemzi azoknak a cikkeknek, tanulmányoknak a zömét, amelyek róla szólnak. Ezzel magyarázható művészetének talányossága, s ebből született az a mítosz is, amely lassan eltakarja a szemlélő elől a költő vers-világát, mely, végeredményben, mégiscsak evidensebb, mint az ezen kívüli, de a költészettel kapcsolatot tartó s azt befolyásoló jelenségek.

Szokatlan ugyanis a költőnek az a típusa a magyar lírában, amelyet Pilinszky János példáz: a nagy és bő versfolyamok irodalma a magyar, amelyben a termékenység, a költői létnek a szüntelen bizonyítása is elsőrangú követelmény. Pilinszky János viszont ritkán szóló költő, akinek több mint húszéves költői pályáját eddig három, de alapjában véve egyetlen verskötet jelzi, hiszen a versek egy hányada ezekben a kötetekben már az egyeseket megelőzőben is szerepelt, s így elmosódtak a határok is az „összes” és a „válogatott” versek gyűjteménytípusai között, mintha minden kötete egyúttal summázás is lenne a folytatás ígérete nélkül, a folytatás pedig a megszólalás csodája, amely a hallgatás egy újabb szakaszába vész.

Nyilvánvalóan nem, vagy pedig nem elsősorban, Pilinszky költeményeiben kell keresnünk ennek a jelenségnek a magyarázatát, bár nyilván Pilinszky is azok közé a költők közé tartozik, akik az ötvenes évek első felében háttérbe szorultak. Azonban nem elnémitott, hanem szavakat sem kapott költészet az övé: az alkotásra kedvezőbb idők éppen úgy nem éreztették hatásukat, mint a borúsak és némaságra ítélők. Pilinszky János hallgatása tehát éppen úgy konstans jelenség, mint ritka megszólalása, s egyértelműen figyelmeztet arra, hogy az alkotás külső körülményei és az ún. külvilág számottevő szerepet nem kapott költészete kialakulásában. A figyelem így nemcsak a vers belsőbb köreire irányulhat, hanem ennek a költészetnek zárt és független önkörére is, nemkülönben pedig a költői egyéniségre, amely mögött ez a költői belterület van.

A ritkán szólással összefüggő kérdések állnak itt első helyen, s nyomban a gátlások és a versigény dilemmáját kínálják fel, figyelmünk előterében az „emberi” vagy az „esztétikai” mozzanatok hálózatával. A „kevés vers” tünetében ugyanis ezek a problémák szinte eleve adva

vannak, s kétélúségükkel megkerülhetetlennek látszanak. Nyilvánvalóan igaznak tetszhet tehát az a felismerés, hogy Pilinszky János az a költő, aki ellenáll a versírás kényszerének, aminek következtében a vers mintegy a költőnek önmagán elkövetett erőszaka eredményeként jelenik meg, s így alakot csak azok a versképző indulatok kapnak, amelyeknek energiája nagyobb volt, mint a megszólalással szembeni averzió fékező hatásáé. S ezen a ponton egy jellegzetes költői dráma lehetősége sejlik fel, az, amit József Attila definiált, mondván: „amikor verset ír az ember, verset nem írni lenne jó”. Nyilván elsősorban az „emberi” mozzanatokra kell gondolnunk e jelenséggel kapcsolatban, a lelkiesség konstituálódására, a gátlásokra, amelyeknek mechanizmusa érezte hatását a passzivitás általánossá válásában, eluralkodása folyamatában. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Pilinszky János esetében többről van szó, mint alkatról és testi-lelki konstrukcióról, hiszen neki silkerült esztétikai minőséggé változtatnia, az esztétikum körébe vonnia a lelki élet rejtett tüneteit, s a már emlegetett gátlásokat egy irracionális jellegű esztétikai kategóriává átformálnia. Ennek tudható be, hogy ma már elsősorban esztétikai tünetként szemléljük — nem egy esetben a verseltől függetlenül is, hiszen a Pilinszky neve körül kikristályosodott felfogás és vélemény is ezen inszisztál, s az igénynek, az erősen szelektív törekvéseknek a képviselőjévé avatja a költőt. Tehát a *magatartás* sokrétű kérdésköre az adott ennek a költészetnek a vizsgálatában, mind az alkotáslélektan „fiziológiájának”, mind pedig a versek tükrözte közvetlen esztétikai és emberi minőségek viszonylatában, s ezek összegeződéseiként abban a tényben, hogy versigénye és magatartásának esztétikai vonatkozásai a modern magyar költészet egyik lehetséges típusának képviselőjévé avatják a költőt. Nem ellentmondásoktól mentes problémával állunk tehát szemben, amelyet különösen a Pilinszky-vers jellege és szerepe jelez egyértelműen.

A fent vázolt összefüggésekben ugyanis a versnek Pilinszky-nél különös szerepe van, s e szerep viszonylatában Pilinszky János amilyen mértékben modern (utalhatunk a vers kifejezte attitűdre), annyira „konzervatív” is (e fogalom sokrétűségét is számításba véve), különösen, ha arra a kérdésre kell felelnünk, hogy vajon a Pilinszky-vers a „kezdet”-e a költői munkában, vagy pedig a „vég”, illetve a „nyílt” vagy pedig a „zárt” versvilág jellemzi-e, hiszen a költői „hozzá állás”, a viszonyulás a vershez éppen annyira jellemző és árulkodó, mint amennyire az az ún. valósághoz való viszonya.

Pilinszky János kapcsolata a magyar vers hagyományos körével igen szoros, és költészetéről alkotott felfogásának nem egy szála vezet a Babits-iskola eredményeihez. Utalhatunk itt formafelfogására, versépítkezésének látható elemeire, verseinek „küllemére”, hozzátudva azt az immár paradoxonnak tűnő nyilatkozatát is, amelyben „tökéletes formai igénytelenségét” emlegeti, hiszen ez a végső kicsengésében paradox villanás jelzi, hogy Pilinszky valójában az immár köznyelvivé vált formavilágot egyszerűen csak elfogadta, de nem csinált költői kérdést belőle, mint aki immunis a versújítások csábításával szemben. Hagyományos ritmusok és rímek, sorok és szakaszok jellemzik versét, s már-már aszkézisnek tűnik formák iránti közömbössége korunk nagy formai lobogása és csillogása viszonylatában, és versei éppen ezért nemesen konzervatív és zengő patinával ékes formavilágukkal tüntetnek. Kérkedő szerénység és szegénység ez, mely lelki kincseivel törődik csu-

pán —, egyértelműen jelezve a kritikusoknak is, merre kell keresniük költői gazdagságának tartományait. De vannak magatartásának is konzervatív jegyei, Babitsra (de József Attilára) is emlékeztető mozzanatai, mindenekelőtt a verseszmény körében, mint aki nem a vers fiatalos forradalmáraként lépett fel, hanem olyan, aki „szigorúan vette a tartalom fegyelmét” (Lengyel Balázs), lányegében a Nyugat egy virtuális „ötödik nemzedékének” tagjaként.

Pilinszky János költészete azonban bonyolultabb jelenség, mint hogy a költőt és művét egyszerű képletekbe lehetne szorítani, hiszen amikor konzervatívizmusát emlegetjük s a Nyugat lírai hagyományával való összefüggéseit, nyomban azt is jeleznünk kell, hogy Pilinszky János tulajdonképpen már felléptekor megadta mértékét ennek a kapcsolatnak, hiszen a tény, hogy a Babits neve védte vers-urbanitás költői köznyelvvé vált, s hogy Pilinszky János már ilyenként közeledhetett hozzá s így kamatoztathatta, túllépését és legyőzését is meghozta, s a magyar költészetben új törekvések hordozójává is válhatott, „modern” jegyeinek előtérbe helyezésével. Pilinszky János ugyanis következetesebb volt már indulásának idején is, mint ahogy azt öröksége revelációja sejteni engedi. Utaljunk itt elsősorban a „szigorúan vett tartalom fegyelmének” a mozzanatára: olyan erény ez, amelyet mesterei hosszas költői küzdelem árán harcoltak ki maguknak, s verstük végső kicsengésében zeng füllünkbe, mintegy a költői munka végeredményeként. Pilinszky-nél már a tengerszint szerepét játssza, a kiindulási pontot, s ezen túl már a vers sajátos pilinszkyi útja következik, amelynek feltérképezése versvilága egészének elemzését követeli meg. Pilinszky ugyanis makacsabb következetességgel dolgozhat immár, aminek következtében a költői eszközök és a költői célok jellegzetes helycseréjét hívhatta elő, s vívhatta ki fontos helyét a legújabb magyar irodalom történetében, hiszen a műhelyében új minőséget kapott mozzanatok nemcsak egyénivé, de „modernné” is tették versét. Utaljunk itt költészetének arra a vonására, hogy a vers nem pusztán formailag a költői munka lezáró aktusa: a „nincsen tovább”-nak a definitív vállalása is, hogy utána már nem következhet semmi, hogy a versvilága az a legtávolabbi érzelmi vagy eszmei geográfiai pont, ameddig eljut, minden versében megismételve a beérkezésnek (s az alakot adásnak) ezt a csodáját, amely már túl van a felismeréseken és megismeréseken is, és a végső bizonyosság teljében ragyog. S mert a vers a „legtávolabbi pont”, és mert nehéz a megközelítése — ritkán szólásának magyarázatához is újabb indokot kapcsolhatunk, egyben pedig látásrendszerének, költői és emberi világnézetének a tengelyét is megközelíthetjük, s szorosan egymás mellett tudhatjuk költői megnyilatkozásának esszenciáját és a nevéhez fűződő vallásosság eszmei-esztétikai következményeit — bár az is nyilvánvaló, hogy költészete jellegzetességeinek kell adnunk az elsőbbséget, s oly közismert katolicizmusát következtethetjük ki esztétikájából, nem pedig esztétikáját, versvilágát a hétköznapi értelemben vett világnézetéből, amelyet a köztudat katolikusnak könyvelt el.

Kiindulási pontunk Pilinszkynek oly feltűnő magatartásbeli és „formai” passzivitása, amely megszabta mind a világhoz, mind a vershez való közvetlen viszonyát, és világnézetének vonásaira is fényt vet. Ez áll összefüggésben a lírai hagyományhoz való viszonyával, amelyet konzervatívnak minősítettünk jobb kifejezés híján, s mely a formák iránti közömbösségben nyilatkozott meg legbeszédesebben, s ebből nőtt ki

lírai világképe is, amelyet a „világ elfogadása” képzetben összegezhetünk, hogy verseinek képvilágát és a költő filozófiáját egyaránt jellemezhesük. Ezeknek részletesebb elemzését költeményeinek vizsgálata során végezhetjük el, megkeresve alakulási szakaszait, gondolati és érzelmi mozgásgörbéjének az irányát. De rá kell mutatnunk még itt arra a Pilinszkyt oly jellemző tényre, hogy nála a „vers, mint a végső bizonyosság” mozzanatához szorosan kapcsolódik a katolicizmusnak az Isten „mint végső ok” gondolata, „emberi mélységet és transzcendens magaslatokat egybeolvasztandó”, miként maga egyik glosszájában a kanadai születésű francia költőnőnek, Anna Hébertnek költészetét jellemezte, illetve az „Orfeuszról Krisztusig” képzet vállalását célzóan, amelyről a Pierre Emanuelt bemutató lírai jegyzete beszél. Pilinszky-nél tehát hármas transzformációról van szó, s ezek közül az Isten-képpzellettel jelölt harmadik áll legtávolabb költői világától, s aránylag legfrissebb fejleményként is — ebben a képzetben vél nevet találni a versei esztétikuma hordozta problémáknak.

Sajátos eszmei alakulást tükröz tehát Pilinszky János költészete, s közéről sem tekinthető egységesnek: egy világnézeti telítődést figyelhetünk meg nála s értelemkereső gesztusokat szemlélhetünk, amelyek révén az emberi és a költői szándékok jellegzetes hasadása is észlelhető: a költő az emberi élet poklát, az ember az isteni üdvösség egét ostromolja, s ennek az égnek és pokolnak összekapcsolásán, illetve jelensége magyarázatán inszisztál.

Verseiben azonban elsődlegesen az emberi élet pokla az adott, a „gyökeréig élt földi szituációk” üzennek.

2.

Pilinszky János általunk ismert legkorábbi verseinek a rétegében az „Én és a világ” költői felfogásának olyan vonásrendszerét fedezhetjük fel, amely elsősorban a Nyugat-nemzedék költőit jellemezte, függetlenül attól, hogy Pilinszky-nél, ami természetes is, a lírikus epilógjában festett viszonylatban lényeges eltolódás következett be a „világ” irányában. Azonban az a tény, hogy első publikált verseiben a Tóth Árpád Elégia egy rekettyebokorhoz című versének költői „szituációját” reprodukálja mind a magatartás passzivitást idéző voltában, mind a figyelemnek a szemlélődésre hangoltságában, arra figyelmeztet, hogy Pilinszky költőisége — kibontakozásának az időszakában — szorosan tapadt a magyar polgári líra fénykorának eredményeihez, s hogy tulajdonképpen annak folytatását kell ebben a költészetben is látnunk. A Tóth Árpád-elégiához szorosan tapadó Éjféli fürdésben a passzív, a szemlélődő Én körüli kissugarú kör, s a „világot” a „fenn” és az „alant” távolságaiiban versbe fogó nagyobb ív a költői világidegenségről éppen úgy vall, mint a világ *idegen* voltának az értelmezéséről, amelyen megmecsillan a költői azonosulás lehetőségének a visszfénye is, mit Pilinszky „édes jó iszonyként” jellemez — természet szemléletének misztikus voltáról is vallomást téve. Az Éjféli fürdés ugyan is Pilinszky költői pillanatának a definíciója is, melyből az tetszik ki, hogy a költő a világ idegenségét kozmikus, univerzális síkokon tudja érzékelni, méghozzá ennek az idegenségnek az Én felé való áramlásában. A versvilág kettős síkjai eleve adottak tehát Pilinszky-nél, és szín-

te minden versében megfigyelhetjük a két réteget, érzékelhetjük a költő oly sajátos dualizmusát, „égi” és „földi” relációinak olyan rendszerét, amely később, pályája újabb szakaszaiban, alkalmassá tették a katolicizmus befogadására is.

A „földiség” azonban már az Éjféli fürdésben sem szokványos, hétköznapi formájában adott: „Legyőzve, lustán fekszem el és hallgatózom...” — éneklí, s az „elnézem” magatartásában szabja meg a földi helyzet kiélezettségének azt a különös állapotát, amelyben szólásra bírhatja ihletét, és szeme megnyílnak a világ idegenségének látványa előtt is. Az Éjféli fürdés második szaka, amelyet az első és a harmadik szak kozmikus képei vesznek körül, Pilinszky költői állapotának a rajza, hiszen itt nemcsak arról van szó, hogy ő az a Tóth Árpád definiálta „árva szörny”, „ki mit se kér, és mit se vár, csak bámul hosszan és puhán”, hanem arról is, hogy mintegy kiteszi magát a világ hatásainak, „odatartja” magát az idegenség sugarainak, abból a célból, hogy fülébe juthasson a világnak az az „időtlen sírása”, amelynek üzenete többek között Pilinszky költészetének valódi újdonsága. Költői perspektívái nyílnak meg ebből a helyzetből, a fent és az alant mutatja meg magát. „Fent” az „irgalmatlan és süket eget”, melyek között a csillagok úgy rebbennek, „mint elhagyott egék vízébe zárt halak, tünődve úszó madarak”, „alant” pedig „hináros rét lobog, alant a kagylók boldogok, szívük remegve tölti meg a fényvel érő sűrű csend...”

A fiatal Pilinszky reflexiói azonban nem álltak meg a világ-élmény e fokán sem, hiszen egy elveszett Éden képzetének a meglétére is fel kell figyelniünk. Az Éjféli fürdésben például azt az „ősi innepet” emlegeti, amely a totalitás, hiszen akkor „ég is, víz is egy vele”, s az ezzel egy évben keletkezett Könyörgés című versében pedig arról beszél, szerelmét búcsúztatva, hogy „hiszen egyek voltunk rég a drága mélyben”, hogy kikerekedjen a Halak a hálóban című versében, imígyen:

Suttogón hiába hív az
elveszett elem,
szúrós kövek, kavicsok közt
fuldokolva kell
egymás ellen élnünk-halunk!...

S ezt emeli még egy éterikusabb síkra is a Te győzz le című versében, az éjszaka „sötétben úszó és laza hullámaiba lépve”:

...De élsz te, s égve hirdetik
hatalmad csillagképeid,
ez ősi, néma ábrák:
akár az első angyalok,
belőled jöttem és vagyok,
ragadj magadba, járj át!

Feledd a hűtlenségemet,
legyőzhetetlen kényszerek
vezetnek vissza hozzád;
folyam légy, s rajta én a hab,
fogadd be tékozló fiad,
komor, sötét mennyország.

Természet-élményként interpretált világ-élmény körvonalai bontakoznak ki tehát a fiatal Pilinszky költészetében, amelyben a víz-képzetek az uralkodók, különösen az 1941-ben keletkezett versekben — a magány, az embermélküliség, de a természettel való találkozás lehetőségének kifejezéseként is. A költői gondolat útja is az életnek ezen a táján kanyarog, hiszen a természet-élmény egyértelműen a megosztottság tragédiáját élezi ki, s a költő a magányos létezés formáinak a kifejtésére vállalkozik — nem egy versében úgy, hogy maga a vers epikus váza éppen a magára maradottság történetét beszéli ki (Könyörgés, Távozó sereg, Trapéz és korlát), nemkülönben megragad olyan pillanatot egyúttal, amely egy sajátos önszeretet, sőt narcizmus létéről is beszél („Légy hát, akár az állatok, oly nyersen szép és tiszta, bátran figyelj, mint ők figyelnek kegyetlen titkaikra...” Magamhoz), s Ady-nak az Elbocsájtó szép üzenete sorait szövi tovább:

... S egy éjjel, magad sem tudod,
mint égig érő ének,
feljönnek benned napjaid,
a halhatatlan évek:

az este nem lel senki rád,
az este sírva, késve
hiába járják pitvarod:
csak én látlak. Vagy én se.

(Magamhoz)

„Száműzetésnek” nevezi ezt az elmagányosodási folyamatot Pilinszky János a Stigma című versében, és sorsa titkának megfejtésén inszisztál, miközben az elidegenült és magános világ képeit írja verseibe — magyarázatul, felismeréseit a Trapéz és korlát, valamint a Miféle földalatti harc című, 1943-as dátumot viselő verseiben összegezve.

A Pilinszky-versek erővonalai azonban nem ezekre a történés-mozzanatokra és gondolatreflexekre irányítják a figyelmet, hanem a világidegenség költői képeire, amelyeknek projekciója nemcsak a költő „dantei” útját jelzi, hanem egyértelműen a világot is, hiszen Pilinszky költőiségének arányai éppen ebben a képteremtésben érzékelhetők, s a gondolati áramkörök is tulajdonképpen ezt a képvilágot indukálják, költőiségének eredményeként. S nem véletlenül: Pilinszky ugyanis éppen a költői képek ilyen jellegével fedte és fedezte fel a „gyökerükig élt földi szituációkat”, s lépte túl élménye és bölcselete korlátait is, eljutva a „semmi” oly jellegzetes látványáig, amelyben az Én „pöre sikoltása” s a „hütlén értelem” az adott és a konkrétum. „Lakatlan partok” és „foszló csillagok” relációi ezek, miként a Gyász című versében megéneкли:

Fogad között fakó panasz,
magányosság vacog,
lakatlan partokat kutatsz,
üres minden tagod,
lezárt vagy, mint a kárhozat,
a homlokod mögött
csak póre sikoltás maradt
vigasznak, semmi több!...

Tünetértékű ugyanakkor, hogy míg a vers epikumában és epikus alap helyzetében Tóth Árpád és Ady Endre verseinek lehetőségei derengenek fel, addig a képvilágban, s a földi pokol Pilinszky-nél oly intenzív rajzaiban elsősorban József Attila-reminiszcenciákra bukkanunk, annak jeleként, hogy a negyvenes években már az akkor induló magyar líra felfedezte József Attila költészetének azokat a kezdeményeit, amelyeket folytatni lehetett, s amelyek éppen ezért egyetemesebb érvény nyel is bírtak. A József Attila-i beütéseknek is azonban fokozatai vannak Pilinszky Jánosnál. A Te győzz le címűben még ezt olvassuk: „Tünődve benned görgetik fakó szívüknek terheit a hallgatag szegények”, de az Éjféli fürdésben már a „legyőzetés motívuma az uralkodó, a Késő kegyelem című versében (már 1945-ben) pedig arról énekel, hogy „kit mindenétől üresen talált a szörnyű kegyelem...”, annak „szeméből kicsúng a pusztuló világ...”

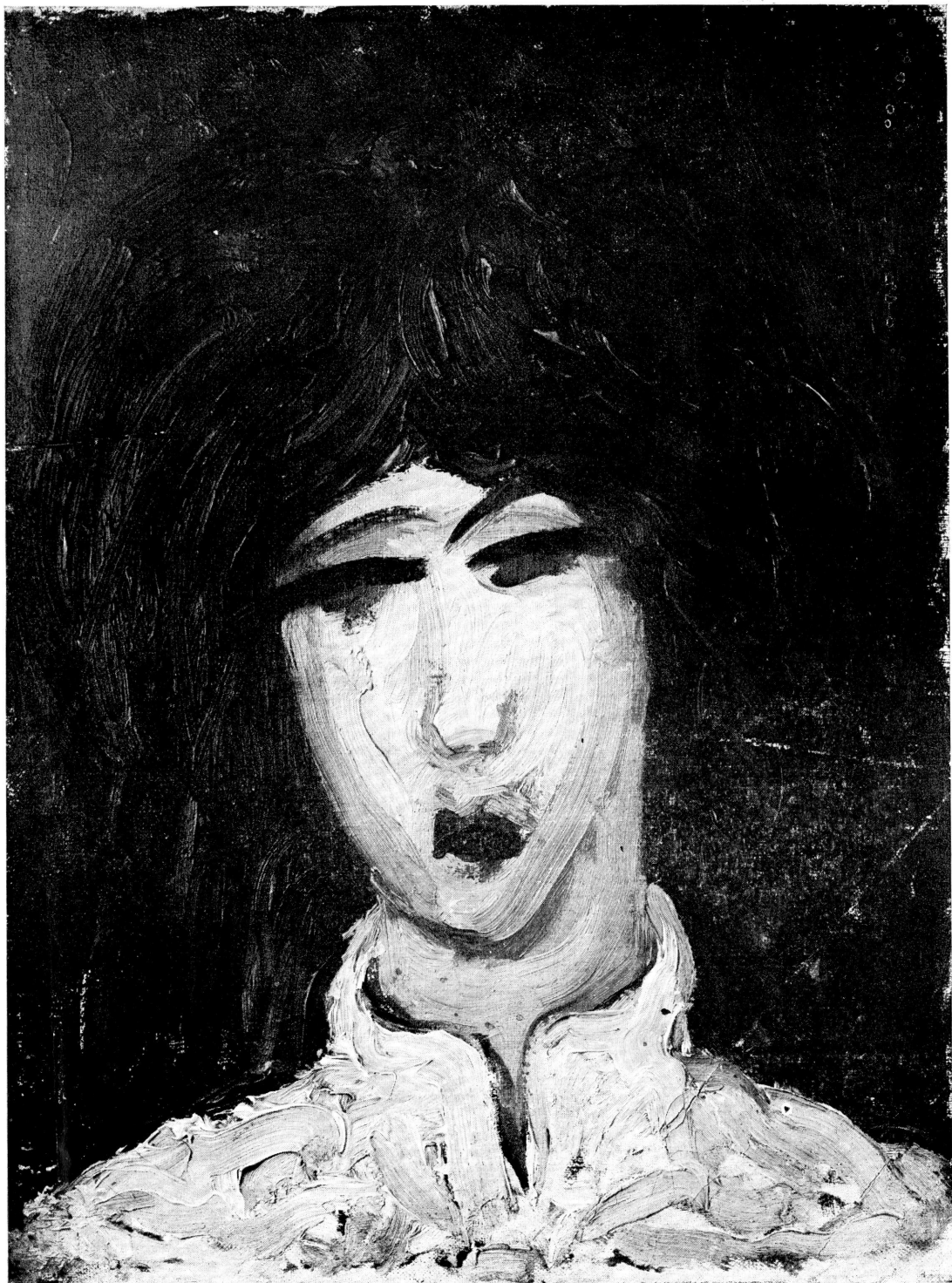
A mozzanatok, amelyek fogódzóink, egyértelműen az idegen és embertelen világ képzeteit hozzák előtérbe, s Pilinszkyre ebből a szempontból az a jellemző, amit elhagy a költői képekből, hiszen bennük a kiürített világ oly intenzív élménye szólal meg. Mi sem bizonyítja jobban Pilinszky képeinek erejét, mint az a tény, hogy szinte a semmiből építkezve a totalitás és az egyetemes érvényűség benyomását tudja kelteni, ugyanis az elidegenült, a „kiharmvadtt” világot nem a részletek gazdagságával, nem a nyelvi lelemény tobzódásával, az árnyalatok sokaságával idézi meg, hanem egy-egy jelző szerkezet fatalitás belengte komor egyszerűségével, mintha ezek a képpel kigyenlítődtől kifejezések megfellebbezhetetlen definíciói lennének egy ugyanacsak megváltoztathatatlan s megmerevedett világrendnek. Az éjszaka „sötétben úszó és laza hullámai”, a „foszlado világ” és a „komor, sötét mennyország” képzete a Te győzz le című versében, a rebbenő csillagok képe mellé állított hasonlat: „mint elhagyott egék vizébe zárt halak” az Éjféli fürdésben, amely a Halak a hálóban című versében folytatódik:

Csillaghálóban hanyódnak
partravont halak,
szánk a semmiségbe tátog,
száraz úrt harap...

Jellemző Pilinszky idegenséget előállító technikájára a versei első csoportjában olvasható Őszi vázlat (1941):

A hallgatózó kert alól
a fa az ürbe szimatol,
a csend törékeny és üres,
a rét határokat keres...

S ez a részleteit elvesztett, kietlen, de mégis intenzíven élő, borzongtató egyedüliségben létező világ egészen általános mivoltával még „távoli, kétes tájak” fenyegetését is érzékeli, s éppen ebben az érzékelésben határozódik meg létezése is. Franz Kafka prózájában találkozunk világunk ilyen „holdbéli” képeivel, amelyek a szorongás delejében mutatják meg magukat. Idézzük a Stigma című 1941-es versének „puszta föld” képét, amely ugyanacsak Pilinszky János kép- és világlátásának jellegét mutatja:

S. Z. ARCKÉPE, 1963 (?)

otaj, 43 × 32

... Csak méz. Köröskörül hegyek
roppant magánya, itt-ott
kivert tanyák és félszerek
gazdátlan foltja villog,
és küldenek, hogy vándorolj...

Képeinek ívét követve az 1943-as esztendő termésében kell költészetének egyik fordulópontját látnunk. Ez az az év, amikor az érzelmeségnek színei lepattognak a versekről, s az ösztönös reagálásokat egy tudatosabb s definiáltabb viszonyulás lehetősége váltja fel. Ekkor méri fel a maga helyét s a felismerésből következően költészetének is első költői leírását adja a Gyász című versében:

Fogad között fakó panasz,
magányosság vacog,
lakatlan partokat kutatsz,
üres minden tagod,
lezárt vagy, mint a kárhozat,
a homlokod mögött
csak póre sikoltás maradt
vigasznak, semmi több!...

Életérzésének és világlátásnak „körtana” ez a vers, legkorábbi ars poeticája annak az elidegenült s kiélezett kérdéseket feltevő költészetnek, amely a magyar líra új, egyben pedig József Attila költészetéhez közvetlenül kapcsolódó vonulatát jelenti majd. Puszta ország, pusztá lélek — összegeződik ebben a versben a költői tapasztalat, s egyetemes érvényét keresi ennek a világnak, hiszen mind a „kint”-nek, mind a „bent”-nek kietlenséget, pusztulást, hidegséget és embertelenséget sugalló jelzői vannak, s már-már a világ is eltűnik a szem elől, hiszen a magánynak olyan totális érvényét akarja megszerezni, amelyben az Én már nem a földet érzékeli, hanem a kozmikus távolokat, amelyek ugyancsak égi másai a földi helyzetnek. „Foszló csillagokat” emleget, „parttalan szeszélyt” s „hütlén értelmet”. Pilinszky azonban nem elidegenültségnek nevezi ezt az elpusztult és a szeme elől eltűnt *emberi* világot. Az ő költői szótárában kárhozat a neve, miként egyik hasonlatában olvashatjuk.

1943-ban ugyanis már intenzíven foglalkoztatja a kérdés: milyen az ember és milyen a világ?, s mi több, a helyzetfestő közvetlenséget is felváltja immár a kinyilatkoztatás közvetettsége, az Én-monológokat a második személyűségnek az a sajátos formája, amelyet majd évtizedek múlva Michel Butor tesz ismertté — az elidegenítő technika egyik lehetséges eszközeként. A személyiség-kérdés új köre nyílt meg a magyar lírában Pilinszky verseiben ekkor (függetlenül attól, hogy ennek lehetősége már, szerepét tekintve, József Attilánál is felderengett), s a költő kísérletet tesz a névmások permutációjával arra, amit Butor majd úgy jellemez, hogy „ez az egyetlen rendelkezésünkre álló módja annak is, hogy kellő tisztasággal különbséget tegyünk a lényüket jelentő különböző tudat- vagy sejtésszintek közt, s hogy elhelyezzük őket a többiek közt és köztünk” (Butor: Regénytechnikai kutatások). Az Én eltüntetésének egyik útját fedezte fel tehát Pilinszky — nem kis mértékben annak a sugallatnak engedelmességgel, amely világlátásának természetéből eredt, s 1943-ban már az Én és a világ azonosságának gondolatával is eljátszott, ennek a kettősségből születő egységnek a lehetőségét látol-

gatta, miként ezekről a jelenségekről a Gyász című versében hírt is ad. A hagyományos belső monológot így váltotta fel a második személyűség, aminek az lesz a következménye, hogy az a bizonyos „belül”, amit az én-kategória feltételez, miként Butor ki is mutatta, s amely zártságával hat, most kinyílik, s utána már „nem az a sötét szoba, melyben egy fényképész mutogatja kliséit . . .”

A Gyász című Pilinszky-vers ugyanis a költői Én belső világának dimenziótanságát hirdeti meg: a lélek világnyi tájjá válik, univerzumná, amely „lakatlan partokkal” van tele, s „csillagcsoportok” engedelmessékednek „parttalan szeszélyeknek”. E vers-periódus legbeszédesebb költeményei, mint amilyenek a Trapéz és korlát, valamint a Miféle földalatti harc címűek, nem véletlenül éppen ezzel a névmási technikával készültek, s a Pilinszky költeményeiből már ismert idegenség-képzetek is megemelődnék egy fokkal, most már a „rebbenő való fölé”, mely kezdetben is tulajdonképpen Pilinszky költői hona volt, mit a fentebb idézett versrészletek bizonyítottak. Tünetértéktű tehát az a szemléletbeli és az Én-felfogásban mutatkozó alakulás az első kötetekben szereplő Pilinszky-versektől az 1943-ban keletkezett költeményekig. Az első versekben a figyelem iránya befelé mutató volt, miként az Őszi vázlat című versében olvashattuk:

Riadtan elszorul szived,
az út lapulva elsiet,
a rózsátó is ideges
mosollyal önmagába les . . .

De ekkor már a testvértelenség motívuma is felhangzik a versekben, s egy imaginárius másik személyt kérlelhet imígyen: „Légy vakmerő, ítélj tiédnek, mint holtak lenn az éjszakát . . .” (Tilos csillagon). Erről derül ki azután 1943-ban már egészen egyértelműen, hogy a költő alteregójával van dolgunk, monológról, önmagával folytatott küzdelemről, megkettőződéséről, hiszen a Trapéz és korlát, valamint a Miféle földalatti harc című verse ezeknek a harcát rögzíti, azt a „kegyetlen, néma tornát” festi, amelyet egykoron a szerelmes Ady vívott, s amely Pilinszky-nél már elszemélytelenedett belső, de világnyi, küzdelemmé alakult —, hogy „pőre sikoltásként” hasítson a világba.

Mert a küzdelem verseit írja 1943-ban Pilinszky János, és a költeményekbe egy statikus és egy dinamikus mozzanatot véve, világgállapotának rajzává szélesíti a tragikus helyzet-érzés üzeneteit. Zuhanás ez az „éjszaka trapézain” és üldögélés az „ég korlátaim”, elterülés a „rengő csillagok hállóiban” (Trapéz és korlát), illetve annak a pillanatnak a rajza, amelyben ez az Én „Mint légtornász, az úr fölött ha megzavarja párja” alteregójával merül „alá az alvilágba” (Miféle földalatti harc). Embertelen csata körvonalai sejlenek fel a versekből, s kevésbé döntő az, amit a versek vallató kérdéseiben feltesz („. . . mióta tart e hajszá?”, „Ki kezdte és akarta? Mi lesz velem, s mi lesz veled?” Trapéz és korlát), ellenben Pilinszky világára nagyon jellemző az a küzdelemforma, amelyben mintegy biológiai léte küzd meg a szellemmel, például a „sebezhetetlen állat” iránti „vigasztalan szeretet” megvallása a Trapéz és korlátban, és a Miféle földalatti harcban, hiszen a küzdelem tulajdonképpen „mohó idegzet falánk bozótjában”, a „kihamvadt sejtek” közötti „alvadt iszapban” folyik, s mondja, kikerekítve ezt a problémakört:

... Én félek, nem tudom mi lesz,
ha álmom újra fölvet?
Kivánlak, mégis kapkodón
hányom föléd a földet.
A számban érzem mocskait
egy leskelő pokolnak:
mit rejt előlem, istenem,
mit őriz még a holnap?

(Miféle földalatti harc)

Ha előbb a kárhozat, most a „leskelő pokol” tonka ásít a reflexió végén,
s innen már csak egy lépés van hátra, s ezt is megteszi még 1943-ban,
megírva a Téli ég alatt című költeményét:

Tovább nem ámitom magam,
nincsen ki megsegítsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten.

Ennél már semmi nem lehet
se egyszerűbb, se szörnyebb:
lassan megindulnak felém
a bibliai szörnyek.

Embértelen viszonylatok sejlének fel, a kárhozat tizen ezekben a Pi-
linszky-versekben, s egyetemes érvényük az, mi a versek előterébe ke-
rül, hiszen a költőt nem hétköznapi konkrétumai — a magánosságtól
a háborús világig (ennek jelenlétét hasonlatainak egy része különben
is tudomásul veszi) — érdeklik, hanem az egyetemes és általános ér-
vényű jelentésük a magány és a szeretet nélküliség csillagképeiben,
amelyek az „irgalmatlan ég” földi megjelenési formái.

Elgondolkoztató ugyanis a Pilinszky-versekben s éppen az 1943-ban
keletkezettekben, hogy a küzdelemnek, a harcnak és az átoknak egy
sajátos, nem definiált, de sejtésekkel teli formájáról kapunk hírt.
Csata ez, mi benn, a lélek mezőin folyik, még ha külsőségeiben a
szerelem és a féltékenység drámájának tűnnek is az ilyen versek. A
költő azonban nem a nőért, hanem önmagáért tusázik, amire a Ne
félj második szakasza is egyértelműen figyelmeztet:

Bár néha félek, hátha eltemet
a torkomig felömlő élvezet,
mi most csak fölkérődöz förtelem...

Leírja ugyan, hogy „agyamba venném, ágyad merre van, a képeket a
fal mintáival”, de amikor a tűzről énekel, mit a házra dobhatna, a
versbeli te-nek a már jelzett új szerepe világosodik meg, hiszen a tűz
egyetemesen s világnyi nagyságával lobog fel: már a költő „poklának”
tüzeként:

Mert égni fogsz. Alant az udvaron
a tátott szájjal síró fájdalom
megnyílik érted, nyeldeklő torok.
Hiába tépsz föl ajtót, ablakot.

A túlsó járdán állok és falom:
gyapjat növeszt a füst a tűzfalon,
gyulladt csomóba gyúl és fölfakad,
vérző gubanc a szűk tető alatt!

Mi engem ölt, a forró gyötrelem,
most végig ömlik rajtad, mint a geny,
sötét leszel, behorpadt néma seb,
akár az éj, s az arcom odalent . . .

(Ne félj)

Nem szabad azonban azt sem felednünk, hogy világegésben született versekről van szó, a háború kellős közepén, s nem lehet nem úgy olvasni a Pilinszky-versek pokol-részleteit, hogy ezeknek vibrálását ne látnánk ugyanakkor a világ arcán is. Joggal írja a költő tehát: „az éjszakának legmélyebbje ez” — az elembertelenedés nullfoka, ahová a költő most került, s évekig járja majd kietlen fennsíkját. Az egyén drámája, amelynek motorja a magánosság és a szeretet utáni vágy volt, fináléját már a világban találta meg, az egyéniség kis infernoja fölé domborítva azt, a nagyobbat is, mi ágyúcsövekből, zuhanó bombákból, embertelen emberi viszonyokból, félelemből és gyűlöletből ási-
tott elő.

Az a három vers, amely ennek a magános „agonnak” a jegyében született, folytatja ugyan az 1943-ban keletkezettek vonalát, s jellegében is a részletesebb, a harc epikáján inszisztálőbb voltát domborítja ki, de egyértelműbben is arról vall, hogy Pilinszky költői világlélményének tengelyében az önmagában és önmagáért folytatott küzdelem állt, s hogy tulajdonképpen ezek a versek mind arra az alapképletre vezethetők vissza, mit Ónarcokép 1944-ből című kétsorosában fogalmazott meg (kinyilatkoztatásszerű póreséggel):

Sírása hideg tengelyében
áll a fiú.

A versek, amelyekre hivatkozhatunk, szinte tételiesen hozzák ezt a problematikát és világlélményt. A „szived alján embertelen árva” ember képe a Mondom neked-ben, a „szeméből, mint gazdátlan ág, kicsüng a pusztuló világ” hasonlata a Késő kegyelem című költeményében, s az „égő erdő” látomása a Mert áztatok és fázthatok címűben beszéli ki ihletének legbensőbb motívumait, azokat az alaphangokat szólaltatva meg, amelyek egyúttal Pilinszky költészetének jellegét is megszabták. Az elvesző, az ember számára „lakhatatlan” világ képze-
te szülte hiánytudat verseit írja az évtized derekán, s nagyon jellemzően, a *semmi* totalitásán inszisztál. „Kit mindenétől üresen talált a szörnyű kegyelem, megsemmisülten” — rajzolja a költő azt az emberi szituációt, amely versírásra ösztönzi, jelezve azt a végső pontot, ameddig ekkoriban világlélménye költői felderítése során eljutott. Fordulópontot rögzítenek tehát ezek a versek, hiszen Pilinszky az élet „késő kegyelmének” felismerésével a versekben felbukkanó „semmit”, ezt az „úrt” nem a halál-gondolat oly kézenfekvő irányába fejleszti, s nem egy halállal kacérkodó költészet születik majd ihletében, hanem ezen a kritikus létezési fokon az élet gondolatát szerzi meg, annak a reménynek az elvét, amelyet kritikusa, Bányai János, apokrifnek minősít

majd, szorosabban kapaszkodva a kereszténység bölcselétébe. Egy későbbi cikkében azonban Kierkegaard-t idézi, visszapillantva életének az akkori szakaszára: „Ahol legnagyobb a veszély, ott a legközelebb a szabadulás, a megoldás.”

A versek azonban ekkor még „késeinek” nevezik az életnek a „kegyelmét”, azután a „történelem irtalmas és gyönyörű ajándékának” minősíti majd, ám a költői reflexió valójában a magánosság szorításában vergődő egyéniség problematikájába kap, s Pilinszky éppen a késői kegyelemről írott versében írja meg a maga „Reménytelenül”-jét, a „semmi ágáról” dalolva:

... Fogódzanék akárkibe,
de nem lesz soha senkije;
szeméből, mint gazdátlan ág,
kicsüng a pusztuló világ.

(Késő kegyelem)

A vers József Attila-i hangvétele és szemlélete, s a fentebb idézett utolsó szakasz egyértelmű utalásai ellenére is jellegében mégis az ember világerzésében és világlátásában bekövetkezett olyan fejleményekkel terhes a költői világa, amelyek már a háborús évek embertelenségét is revelálták, azt a magát mélyből felvető embert rajzolták, aki egyik lírai cikkében így jellemezte akkori helyzetét: „... a legyőzött Háború tetemén, a romokkal borított idegenségben...” Az első és az utolsó versszak között támadt feszültség azonban nem pusztán egy kegyetlen kegyelem képzet kibontásával keletkezett, hanem azokból az árnyalatbeli eltérésekből, amelyek az emberi helyzet totális kiszolgáltatottságának a képe és a világ látványát rögzítő sorok között megfigyelhetők — alapvető azonosságuk ellenére is. Ez az azonosság ugyanis sajátos vers-villódzást teremt, hiszen a vers felszínén az ember és a világ összefonódottságán inszisztál, s mi több, a „mindenétől üresen talált” emberről mondja a költő, hogy „szeméből, mint gazdátlan ág, kicsüng a pusztuló világ”. Az egyénben felfedezett „országos” és világnyi pusztulásban azonban az ellenpontok révén a „pusztuló világ” képzeete kerül a vers előterébe, s a vers harmóniája mögött (a páros rímek édességével ellentétben) az elidegenültség disszonanciái bújnak meg („gazdátlan ág — pusztuló világ”). S erről vall az ugyancsak 1945-ben keletkezett Mondom neked című verse is, amely lényegében a Késő kegyelem ikertestvére, távolabbról pedig a Ne félj című költeményével tart rokonságot. A lábnál doromboló pusztulás, az embertelen árvaság, a „maga elhagyás” képzeteiben a költő egyetemesítő törekvései motoznak, hiszen egy lélek-állapot esszenciáját kísérel megfogalmazni, nem pedig helyzetének konkrétumait, amelyek emberileg, a költő életrajzában a síkján adóttak. A versek küzdelmet, önmagával folytatott tusát és szorongást énekelnek meg, pusztulásról beszélnek, „hatalmas éjszakáról”, mint a Mert áztatok és fáztatok című is, melyet a pusztulásba meredt lélek „égő erdeje” világít be.

Költői korszakhatár mezsgyéjén lobog a pusztulásnak ez a lángja, s fényénél a költeményekben kidomborodó áldozat-képzet kettős minősége dereng fel. Egyik síkján az elítéltség, a pusztulás prédájaként a megsemmisülés torkába vetettség képei készülnek, a „pokoló”, amely az életérzés „szituációját” revelálja. A másik vonalon az önmagával

folytatott pernek, az agonnak a felhangjai a szemrehányások dialógusával, hiszen az Én nemcsak vállalja magát s magával a pusztulásra ítélte, a semmi ágává lett világot, hanem parázna örömet is leli létezése kétségében, s minden logika ellenére ragaszkodik az élethez, s mi több, érveket is talál a létre, fegyvertelenségéből kovácsolva fegyvereket, mintha már ekkor vallaná a gondolatot, amit húsz év múlva Camus-idezetével hirdet, ti., hogy „A reménytelen irodalom eleve ellentmondásos fogalom”. Meg- és ráérzések versei születtek tehát Pilinszky János költészetének ún. háborús szakaszában, anélkül azonban, hogy a konkretizálásig is eljutott volna a költő ezekben a versekben. „Világát” azonban már meghódította, s lényegében kialakultak költői módzerei, „látásainak” képi megoldásai, amelyek Pilinszky költői világának specifikumaiba, az elidegenültség megidézésébe kapaszkodnak.

3.

„Huszonhárom évvel ezelőtt április 4-e Németországban, távol hazámtól ért. Egyszerre volt a béke és az otthon üzenete. Gyermekei és szepőlten érzésekkel keltett bennem, árnyék nélküli ragyogást, reményt és vágyakozást. A béke »első napja« az aggálytalan boldogságot hozta számomra ott a legyőzött Háború tetemén, a romokkal borított idegenségben. Akkor még nem tudhattam, hogy főlzabadosulásunk, a »béke első napja« nem csak a történelem irgalmas és gyönyörű ajándéka volt, hanem a jövő új, méghozzá minden eddiginél nehezebb, perdöntőbb föladata is. Legnehezebb és legszebb föladata: a felnötségek kezdete. Az emberi történet számára — ma már tudjuk — a »férfikor első napja«...” (Huszonhárom éve) Pilinszky János sajátos módon megélt életrajza és költészete történetének szempontjából fontos mozzanatát rögzítik a cikk mondatai, s bár emlékező prózai formában, a vers után, alkalmasnak látszanak, hogy éppen segítségükkel cserkesszük be verseinket azt a körét, amely kb. egy évtized természetéből képződött 1946 és 1958 között, miként arra Harmadnapon című kötetének periodizációja figyelmeztet.

Több ízben is a „felnötségek kezdetének” nevezi a felszabadosulással kezdődő életszakaszt, mind szubjektív, mind pedig általános és történelmi-társadalmi vonatkozásokban, s egy viszonylag naiv életképpel és világlátással való szalkítás gondolatán inszisztálva költészetének újabb vonásaira, gazdagodására hívja fel a figyelmet. A felnöttek válásának Pilinszky János költészete szempontjából döntő jelentőségű tényét és sajátos értelmezését azonban valójában egy rövid, lírai reflexiója fedti fel, amelyet az új nemzedékek felléptével kapcsolatban írt le. Ebben a lírai jegyzetében olvashatjuk többek között a következő sorokat is: „...A fölgyorsult idő és a történelmi kataklizmák »jóvoltából« ez a nemzedék kapta készen azt, amit régen, induláskor a tehetséges egyes embernek magának kellett kivívnia: a rettenes súlyú belső szabadságot...” Ennek a „rettenetes súlyú belső szabadságnak” az összefüggései a „felnötségek” kezdetével, a férfikorral magyarázzák azt az emberi „szituációt”, amelynek esszenciája versekben csapódott le — egyfelől a „senkiföldjén”, másfelől a „KZ-láger” képzetében kristályosodva ki — a „harmadnapon” bibliai képzetnek gazdag jelentéstartalma fonálán.

A dolgoknak nevén való nevezése idejét revelálják egészen egyértelműen az évtized versei, a költői törekvéseket a konkretizáció igényének megnövekedése irányába állítva, hiszen többek között éppen ennek az időszaknak a versei értelmezik és világítják meg a háborús évek termését is, sejtetik annak a küzdelemnek a természetét, amelynek nyomait már felkutatottuk, s arra a metamorfózisra utalnak, amelyen Pilinszky János költőisége és szemlélete átment: a spontaneitás és érzelmes reagálásokból éppen a férfikorba lépés idején filozófia kristályosodott ki, a küzdelem motívumai a választás lehetőségéből a tényébe csaptak át, az áldozathozásból dráma lett, a halál-képzetek pedig a feltámadás gondolatában kapták meg költői súlyukat és értelmüket.

A „rettenetes súlyú belső szabadság” gondolata, amelyet költőileg háborús verseiben dolgozott ki Pilinszky János (a versek tanúsága szerint elsősorban önmaga ellenében!), a választásnak egy egészen egyértelmű egzisztencialista színezetű kérdésével együtt kapott hangot már a háborús Pilinszky-versekben is, még hozzá már-már azon a fokon, amikor a választás lehetősége a determináltság ellentétébe csaphat át, hiszen a háborús versek nem kis mértékben éppen a meghatározottság felismeréséből születtek meg: a költői küzdelem a determináltságok szűk körében játszódott, s ennek volt alkotó része az Én is, ezt tükrözte az a nárcizmus, amelynek nyomait felfedeztük, az önmaga ellen lázadás mozzanata, az idegen világ képzete és a háború ténye. Kísértetjárásunknak nyomai letörölhetetlenül ott vannak Pilinszky korai verseiben, s ott van a mélypontnak a maga ellentétébe való átcsapása is, az a pillanat, amikor a költő az életre szavaz a halál ellenében, s új útjára lép. Az 1946 és 1958 között írott verseknek a feltételei tehát a háborús versekben készültek és a költő életének tényeiben kovácsolódtak ki, s tették lehetővé, hogy a háborús évek determinizmusából a költő a világ és a filozófia abszolutizált világába költözzék át, a versek új körét nyitva meg.

Kiteljesedő költői világgépének tengelyében azonban továbbra is a passzivitás revelálta áldozat-szituáció áll: erre utalnak a KZ-lágerről szóló versei, s ezt feltételezik a „senkiföldjén” képzetét kiéneklők is, — a totalitás egy adott lehetőségnek maradéktalan érvényre juttatásával egyetemben (még ha a teljességet csak feltételelesen és viszonylagosan is alkalmazzuk erre a költészetre), hiszen az életnek, a világnak nagy köreibe bele sem kap a figyelme, s ezek mellett költőként hidegen megy el. Viszont az általánosság és teljesség mégis ott csillog a Pilinszky-verseken: költői imaginációjának ereje el tudja tüntetni a verseken kívül maradt világot, s hiányát nem érzékeljük a versek szuverén önkörében mozogva, másfelől pedig kivételes és sajátos költői helyzete és világlátása lehetővé teszi, hogy az életnek és a bölcséletnek olyan köreit érintse, amelyek ugyancsak a teljesség ígéretével telítettek, s az ember az embertelenségben képzetnek mind konkrét, mind bölcséleti vonatkozásait érintik. Idegenségről énekelnek a versek, s az olvasó az elidegenültség állapotából következő élethelyzetekkel találkozik, s az idegenséget reveláló képvilágot bomolgathatja, másfelől a KZ-lágerek megdöbentően konkrét világát festik, amelyekben az ember kiélezett embertelenségében és meztelen voltában mutatkozik meg, életképekben beszélve arról, ami az ember-gondolat mélypontja volt korunkban. A verseknek az így meghúzható két vonulata végighúzódik Pilinszky

verseinek most figyelt évtizedében is, költészete két alapvető szolamának, vezérmotívumának felhangjaiként. Nyomban azt is rögzíthetjük, hogy ezek a versek nem ellentétpontjai egymásnak, hanem az ember az embertelenségben képzetnek (konkrét, illetve elvont sikokon való kibontásai — már-már azon a fokon, hogy a két fajta versvilág egymást magyarázza, s mintegy egymást feltételezi is. A tanulságokat azonban nem az azonosságok kínálják, hanem a különbözőségek, amelyeket a két versvilág mutat. Az idegenség-képzet ugyanis Pilinszky-nél mintha az örök jelen ismérveivel rendelkezne, s a magános ember élethelyzetét bontogatva tör általánossága és egyetemessége felé, viszont a KZ-lágerek világa, 1945—46 után, a konkrét múlt, a megtörtént, amelyre a költő emlékezik, s emlékezése nyomán ennek a világnak, miként ő maga Pierre Emanuel szavait idézve mondja, „pokolian magára zárt, szörnyeteg vállalkozás” jellegét domborítja ki.

Pilinszky János KZ-láger versei költészetének legsajátosabb, egyben pedig legkonkrétabb körét képezik, s mi több: ezek a versek azok, amelyekben leginkább tetten érhető a költő elvonatkoztató módszere és elidegenítő technikája, hiszen bennük a konkrét élet nemcsak bölcséleti kisugárzásában van jelen, hanem életképszerű látványként is, amelyből azután Pilinszkynek idegenségre oly érzékeny imaginációja az ember embertelenségének drámáját teremti meg, s mutat így világélményének gyökereire s egyben általános voltára is, hiszen ennek a verssorozatnak utolsó darabjai már a „senkiföldjén” képzetkör verseibe simulnak, s emlékversjellegük is elhalványodik.

Elítéltség, pusztulásra ítélt áldozat a költő, majd a „pokol” képzet rondabugyraín halad lefelé, hogy a KZ-lágerek képeiben ennek a „pokolnak” felmérje kiterjedését. „Csak állok majd és reszketek...” — idézi az emberi helyzetet az 1946-os keltezését viselő Mert áztatok és fáztatok című költeménye, mely egyben első darabja is tábor-verseinek. Itt azonban az emlék még ködpárákban dereng csupán, s még az azonosság tudata vezeti tollát, de a Harbach 1944 című, emezzel egy esztendőben íelt versében, már az életképszerű látvány kerül előtérbe, s az állóképe is elmozdul s válik immár történetté, amely ugyancsak ezeket a verseket jellemzi. De a Mert áztatok és fáztatok is tartalmazza a passzivitás emberi magatartását, az áldozatnak, a kiszolgáltatottságnak a gondolatát, annál is inkább, mert a lágersors és tábor-képzet ennek a passzivitásnak és az ember áldozat voltának legtragikusabb bizonyítéka és megjelenési formája: a kiveteltség totalitása is.

A ciklus kulcsverseiben, mint amelyenek a Harbach 1944, a Francia fogoly, a Ravensbrücki passió, az Egy KZ-láger falára, a Frankfurt címűekben közvetlenebbül, míg az olyan versekben, mint A szerelem sivataga, a Jelenések VIII. 7., különösképpen pedig az Apokrif, a Fél-múlt és a Novemberi elizium címűekben elvontabb szférák delejében, a költői lélek ekránja villog, s az a „félmúlt” dereng fel a vers képernyőjén, amely oly tragikus kegyetlenséggel inszisztált a nem-életen, hiszen az embert embertelenségébe merítette, s a valóságnak kísértetjárásos tagadását hívta elő. Halálba menők képeinek élet-lenyomatai ezek a Pilinszky-versek éppen ezért, mint ahogy hősei sem emberek már, hanem ember-emlékek, olyanok, akik fél lábbal a halál földjén állnak, úgy, ahogy a Harbach 1944 című versében énekelte meg a foglyokat, kik kocsit húzva szédelegnek, és roskadozva haladnak a pusztulásba:

... De törzsük már a némaságé.
Magasba mártják arcukat,
feszülten, mintha szimatolnák
a messze égi vályukat.

Mert fogadásukra már készen,
akár egy megnyíló karám,
kapuit vadul szétaszítva
sarkig kitérült a halál.

S ezt az eltűnést, „semmibe mutalást” ismétli meg az Egy KZ-láger falára című versében is, ugyancsak a „menekülő táj” képzetének a felhasználásával, hiszen a Harbach 1944 címűben is ez a motívum szólal meg. Történetes álló világ, fonákját mutató történetek és állapotok kopogtatnak ebben a képzetben, amelynek másik funkciója Pilinszky János költészetében az, hogy megérezkítse azt az abszurd irrealitást, amit a lágernek pokla a maga valóságában és embertelen konkrétságában jelentett. A Harbach 1944 címűben ez a motívum így jelenik meg:

... A falvak kitérnek előlük
és félre állnak a kapuk,
elénk jött a messzeség és
megtántorodva visszafut.

Térdig gázolnak botladozva
facipőiknek alacsony,
sötétben zörrenő zajában,
mint láthatatlan avaron...

Az Egy KZ-láger falára című költeményében ugyanez a képzet üzen:

Menekül előled a táj.
Lehet az ház, malom vagy nyárfa,
minden csak küszködik veled,
mintha a semmibe mutálna...

Az embertelenné vált ember látványától riadozik a táj, elannyira, hogy az embernek már biológiai, fiziológiai léte is borzadállyal tölti el a világot. Ez a tény azonban csak előhangja és reflexe is egyben annak a drámának, amely ebben a „pokolban” játszódik le. Pilinszky Pierre Emanuelról írott cikkének szavaival az „identitás elvesztésének” a drámaíról beszélhetünk e versekkel kapcsolatban. „Identitás helyett a massa...” — mondja ebben a cikkében Pilinszky, s ha a jelzett kulcsversekbe pillantunk, nyomban ezzel az identitás nélküli „masszával” találkozunk:

Viszik az utat és a tájat,
a fázó krumpliföldeket,
de mindennek csak a súlyát érzik,
a tájából a terheket.

Csak szomszédjuk esendő testét,
mely szinte beléjük tapad
amint eleven rétegekben
egymás nyomában inganak...

(Harbach 1944)

„Összemosott eszméletű” emberek lépnek fel a versekben, s a biológiai lét üli diadalát a lélek felett, az emberben a feltörő állapot gesztusai tombolnak az evészet rajzaiban. A Frankfurt című versében olvassuk:

... Belevesztek a porba és piszokba;
az egész koci bögve reszketett,
a szívüket a moslék elkeverte
és összemosta eszméletüket.
A tele kannák mélyire kotorva,
hogy szemük-szájuk elborult vele,
belehaltak az eleven lucskokba,
és föltámadtak fejfel lefele...

De az identitás nélküliség uralkodik az egyes emberek Pilinszky rajzolta képén is ezekben a tábor-versekben, így legnagyobb láger-költeményében, a Francia fogoly címűben is. Jellemző, hogy az egyéniségétől megfosztott ember Pilinszky képzetében rendre a testnek kiszolgáltatott emberként van adva, s a költő elborzad a test gyönyörébe merült ember látványán:

... Az állatian makogó örömről
a suta lábát ahogy lemaradt,
és semmisülten kuporgott a testnek
vad gyönyöre és gyötrelme alatt!
A pillantását, — azt feledném egyszer!
Ha fuldokolva is, de falt tovább,
és egyre még, mindegy már akármit,
csak enni, bármit, ezt-azt, önmagát!...

Mélységekbe hatoló az a költői látás, amely az embernek ezt az ember-telen relációrendszerét a versekben felrajzolja, hiszen már nem is emberről, csak szervekről beszélhet, mílként az ugyancsak a Francia fogoly című versében megjelenik:

Az egymás ellen keserülő szervek
reménytelen és dühödt szégyenét,
amint a végső összetartozást is
önönmaguktól kell, hogy elvegyék!...

S ennek a kollektív tombolásnak még csak egy foka van: a magános halálé, amely mintegy amannak következménye, mílként azt a Frankfurt című versében a „hirtelenül ráankszakadó magány” képében meg-rajzolja, s amelyről a Ravensbrücki passióban vallott:

Félelmetesen maga van,
a pórusait látni,
mindene olyan óriás,
mindene oly parányi...

Mert „nincs tovább” innen már: a halálé a szó, a néma, hangtalan pusztulásé. A „vég” ez — mondhatnánk, s nyilván a háborús líra kínálta tapasztalatok is erre intenek, hiszen a költők figyelme tulajdonképpen csak eddig terjedt vagy terjedhetett, mint pl. Radnóti Miklós esetében. Pilinszky János költészetében azonban ez a „vég” egyúttal a

„kezdet” is, miként a Mert áztatok és fázthatok című versében a „vég-ső és az első” pillanatról beszélve rögzíti. Annak az életelvnek a reflexe ez, amelynek munkáját már jeleztük Pilinszky költészetének gondolatvilágában és világképe alakulása mozzanatában a háborús versek kapcsán. A „harmadnapon” bibliai képzetének megszólalása ez Pilinszky költészetében, s a költői világkép irányának mindinkább megszilárduló vonását revelálja, hiszen ez a képzet a feltámadás és a megváltás gondolatában összegeződik. Pilinszky ezért rajzolhatja a ráismerés örömeivel a francia Pierre Emanuel költői útját „Orfeusztól Krisztusig”, s idézheti annak szavait az „Auschwitz-Bábel, Majdanek-Bábel” poklának emlegetése kapcsán: „Meggyalázza, beszenyvezze, hogy elveszítse minden hasonlóságát, vagy ami tán még rosszabb — neutralizálva, megsemmisítve, az ember szava, az ember képmása mindentől még csak fölismerhetőbb lett: igen, ez Jézus Krisztus Arca, Igéje”.

Leszögezhetjük azonban, hogy a Pilinszky költészete felkínálta problémáknak olyan összetevői is vannak, amelyek túlmutatnak a lágerversek közvetlenebb szféráin. A testiségtől borzadó aszkézis üríti pl. a Francia fogoly című költeményben a kínok poharát ki, és merül a testiség látványának legföldibb, s legmélyebb részleteibe is — már-már a középkori ember módján értelmezve ezt a testiséget, hiszen retteg tőle és ellenállhatatlanul vonzza is egyszerre. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy olyan költő írta a Francia fogoly című verset, akinek a versek tanulsága szerint az is győtrelem már, hogy saját testével kell egy ágyban aludnia. Ugyanakkor azonban eretnek módon parázna gyönyörök részese is a test révén, még az evés elementáris tombolásának mélypontján is, amelytől nem tud elszakadni a szeme és nem tud lemondani a képzelete, hiszen Pilinszky költészetének egyik jellegzetessége éppen az, hogy ennek a paráznak tartott testiségnek ellentmondásaiból teremt verset — egyfelől nyilvánvaló, hogy Pilinszkyknél a testről való szólás a szenvedésről való vallomást jelenti, a költés pedig egyúttal elmerülés is ebben a testiségben, másfelől pedig a kinnak és a gyönyörnek oly egy forrásból táplálkozó, egymást hívó motívumai is kivirágognak. A Francia fogoly című versének második szakaszát idézzük ezért:

... Nyers marharépat evett, de a torkán
még alig ért le, jött is a falat;
és undorral és gyönyörrel a nyelvén
az édes étel úgy találkozott,
mint telhetetlen testi mámorukban
a boldogok és boldogtalanok!...

Igaz, a költő a „gyönyör végső tévedésének” nevezi a Frankfurt című költeményében az embertelenné lett ember ilyen reakcióját, s a „nyomorukat elérülő mámort” emlegeti, de ugyanakkor hajdani szentek módjára merül el ebben a földiségben (igaz, emlékként ugyan), hogy azután kivágva magát a bűvkörből, a testtel szembeni viszonyát motorjával a diadalmas lélek, a földiség fölé emelkedve, költészetének új s kiteljesedő képvilágába hatolhasson.

(Folytatjuk)

SZENT GYÖRGYÖT LEGYŐZI A SÁRKÁNY

K Á R O L Y I A M Y

Egymásra kopírozott emberarcok
Szent György szép arca elmerül
a puffadó, a véeres
a sárkányfej rátelepül

I.

Ívelt nyakú, gömbölyű farú lovon
helyre kis szent ül,
fürge, csupa szem, elhiszed,
hogy jól céloz és megöli a sárkányt.
Ez így történt minden esetben:
Prágától Riláig, Zagorszktól Ráckeveig
már kétezer éve.
De Lovranban baj történt,
ívelt házkapu fölött, láthatja bárki:
Katonás Szent György plusz tátott torkú sárkány,
szinte várja a lándzsát.
Szent György vitéz, ki lopta ki kezéből a dárdát?
Micsoda talponálló zugába döntve áll,
vagy fekszik árnyékostul az ivó padja mentén?
Karod izmosan célra tör,
de fennakad a levegőben,
lándzsa nélkül nem pusztul a szörny
s undok karmától, veres torkától
nincs biztonságban egy szűz sem azóta.

II.

Megvénült Szent György, érc-lova levetette.
Magas fűben hortyog, mellette a sárkány,
pocak-gyűrűik egymásba keverednek.
Nincs többé lándzsa, vas-pillájú szem,
sárkány-hús épp most falja a szentlelket.

III.

Ritka akácosban
rezgő levelek közt jajong a sápadt szűzleány
sárkány torkából nemrég szabadult.
De szabadítójából mi maradt?
nagy falatokban nyeldeszi a sárkány.
Ínyét, torkát sérti parányi tüske:
a vértet, lándzsahegyet kiköpi.
Ne késlekedj, siess, rohanj, te szűz,
fenyegesd meg ujjaddal a szörnyet,
lovagod tán kiöklendezi.

IV.

Nem ily egyszerű mégsem.
Kit védjen a vért, kit vágjon a kard,
egymásra kopírozott húscsomók,
ez lesüllyed, az felmerül,
kit öl a kard és kin segít?
Északival a déli szél,
a szörny a szenttel keveredik.

V.

Szent Györgyöt lenyelte a sárkány
elnyelte pohos hasába
hányd ki, sárkány, hányd ki
purgo, phenolphthalein, ricinus
császármetszés
élve boncolás
élve vagy holtan
de csak medúza cafrangok
lengenek
rákos húscsomók,
bűzös nyál folyik
szent György sárkánnyá változik

VI.

Arkangyalok keskeny koponyája
gyertyahús homlok
gyertyalángú szem
a fenolos, piszkos vízből
még felbukkan néha a fej
sékrestyeajtó a száj
mögötte fehér miseruhák
az egyházi még a szekrény körül tesz-vesz
a hívek keresztet vetnek
szétszélednek
a szenteltvíz
a sok ujjbegytől
megzavarodik
a fulkodlónak segélykérő arca
a szenteltvízben éppen felbukik
Dominus vobiscum
ajánld az Úr könyörületébe
szétszélednek a hívek
a misének vége

STEWARDESS

T O L N A I O T T Ó

nem
sajnos nem
nem
komolyabb műveket fenn nem
igen
verseket hozhatnák
azok nem súlyosak
talán majd ha a könyvét lefordítják
amelyikben én is benne leszek
feltéve ha nem felejtik benne az ólmot
csak egy-egy divatlapot kabinomban
járatom a *brigittet*
a *constanzet*
a *vogue*-ot
a *madame*-ot
a *harper's bazaart*
de volt már a kezemben egy
 pesti divat is
még a sztalinista korszakból
igazán szégyenlem hogy nem beszélem a nyelvüket
aztán otthon beköttetem őket
vendégeim szeretik lapozgatni
a fiúm is szereti lapozgatni
kosarazó
igen
kosarazó
nem
ó nem
fiúmmal még egyszer sem repültem
hahaha
tankot
itt a széksorok helyén
furcsa
ilyesmire még igazán nem gondoltam
sikítanak
nem
fiúm még nem volt katona
nem
nem kék fehér
igen
fényképezkedni

a sacré-coeur kupolái
igen a másodpilóta bajuszát ki szoktam fésülni
leszállás előtt
a keze mint *casalsé*
a kavicsok közé szórt földieper
tányérreklámhoz kellett
csak én levágtam
a kavicsok is cukorkák
mindig azt hiszem most most törik bele a fogam
igen
a ráktérítőt meg a baktérítőt is
nem
kulissza
csak minigolfot
ha ügyeletes vagyok
gyerekkoromban úsztam
a nemi életem rendezett
lényegében
igen
a kötött holmikat
mindig a legújabb
a legújabb áll legjobban
és a legszebb
ha körforgás tapasztalható is
árnyalattal mindig más
a durva nyakék
hahaha
ars poeticája is
nem vagyok babonás
csak az első repülésnél húztam ki a nyakláncomat blúzomból
fogtam fogaim közé
a kis keresztet
igen
borotválom
alexandriában cubai rumosüvegbe épített vitorlás
bombayi buddha
ismerem
kissé magam is buddhista vagyok
van benne valami fantázia
itt fenn különösen
igen
kapcsolat révén
hármat
hármat perfekt
éppen spanyol inkubátorba
igazán szégyenlem hogy nem beszélem a nyelvüket
egy pillanatra
bocsánat
kissé konzervatív vagyok
cigarillost néha
egy szép svéd lány szeplős volt és szivarozott
a menstruáció idején
ó nem
negyven kiló
harminchatos cipő
százhetven magas
mellbőségem

nincs rossz fogam nincs
nem
a repülő szőnyeg és a szőnyegbomba között
nem
igen
egy tizenkilenc éves lány egymaga húsz puszkagolyóval
egy sugárhajtásút
gurtnival fáslizottak
automata
arany gém
igen
az északi sarok
nem
állatkertbe nem járok
múzeumba sem
üzletekbe
ajándékokat
moziba igen
a bársonyos bőr
françoise dorléac
amikor elégett fekete szallagot kötöttünk
cybulski gyászjelentése is
meg *clarcé* is
és a *blow up*ot
minden *antonionit*
és a galambokat etetni a tereken
nem mezítelen
short volt rajtam
combomhoz szorítottam a narancsot
ugye milyen sexi
semmi különbség a pórusok között
de maga a narancs is egy sexi gyümölcs ugye
fehér frottír shortgarnitúra
a hazaiak közül
vuk vučo
jaksimović udvarolt neki úgy volt hogy ő is divattervező lesz
végül mégis *vučo*hoz ment
ó igen
boby és *che*
ne nevetessen
hogyhogy a hangfalba
mivel
2b-s ironnal
a hangfalba kaparja vonásaimat
valóban nevetséges
láttam
kolostorokban
az angyalok kikapart szeme
gyógyírnek
nem
csak levelezőlapon
mint a tengerimacska
áll les
meg éppen most egy harisnyareklámon
háttérben két *jat*
sexi ugye
stewardess katonai gépen

furcsa
itt a neszeszerben *tika*-baba nikkellhatraforgós púder
a férfiak elkérik a címemet
hányóedény
velencébe hajón
igen
kozmetikushoz
pedikűrözni már másik városban
szépiát és egy pohár vörös bort
egyszer a római lengyel nagykövet fiával
egy üveg *wawelt*
a *wawel* nagyobb trófea az afrikai elefántnál
harminc-negyvenezer üveggel találtak egy pincében
a vécepapírosból repülőket csinált
tele volt velük a követség
és haza kellett küldeni
igen
egyedül
igen
hú
lényegében
azt hiszem
egy éppen felrepedt szál rózsát
ha repülőt akarok rajzolni mindig
kereszt lesz belőle
amikor valami fekete császár jön
a pompa
ó igen
az egyenruhámat
különösen a sapkát
igen
szimpatikusak nekem ahogy a rendőrökkel veszekednek
mintha állnánk
igen azt hogy maradjunk fenn
maradjunk fenn
örökre
ilyenkor egészen közel érzem magamat hozzá
s megijedek
borzasztó gondolni rá hogy le kell szállni
a bizonytalan talajra
első utam a templomba vezet
éjjel is taxival
egy üveg körömlakkot hagytam a szűznél chicagóban
nem
claudelről sosem
nem
dehogya
nem
nem
ó nem
ha mondom

SZÁLAK AZ ANNA-CSOKORBÓL

G U L Y Á S J Ó Z S E F

1.

Szavában galamb rejtezik.
Belémlopja magát,
belémcsempészi,
cukorba úgy a nedv,
illat ruhába.
Gondolataimban setteng.

2.

Ágyad csavart orra
vikinghajó-orr,
elválík a parttól,
kobalt-sirályaid
gyűrűznek hajnalig.

Derekad járása
gyöngyök képződése.

3.

Borzongva összenézünk,
mikor nagybátyád
kukacos nagy orrát
beledugja a pohárba.

Mozgásunk terében
gyorsan kirajzolódik
a növényi rokonság
díszes panorámája.

Arcod hátterében
velős növényzet.

Derekad járása
a végtelent összegyűri.

x

Hús, fény, madár, csillag,
így múlnak napjaink,
tudós növények kezében,
öreg salátával,
közel az úthoz.
A falnak ugrott pohár
belső gyűrűivel.
Kincsekre látok, Anna.
Így élünk, ígért
margaréták árnyékában.
Fonálról s törhetetlen
ruhákról beszélünk,
Olaszországból hozzuk majd,
átugrunk Porečről,
kurta szoknyád,
mondod nevetve,
elvonja a vámőrök figyelmét.

Így múlnak napjaink,
az összetört pohár,
margaréták árnyékában,
közel az úthoz,
nagyon közel az úthoz.

A Balaton s köztem
mélyülő szakadék.

Virágaid közül, Anna,
fájdalmakra látok.

Oda ruhák fehérje.
Ó, fehérségünk vége!

x

A falnak ugrott pohár
gyökerében
nem a napfoltok húzódnak,
ahogy hajtogatod,
hanem a slágerek
s útjaid kifésülhetetlen gubanca.

4.

Láthatatlan vagy már,
annyit látlak.

Délelőttönként szobádban,
ahogy nyúzom a szakállam,
jó arra gondolni,
mikor elég belőled,
van egy pont,
van ahol kialhatlak,
kiheverhetlek,
mint egy nehéz utat,
egy kezdődő vakságot.

5.

Á, dehogy (mondtam),
csak emlékezzünk:
Mária egyik bordó függője is
kigyógyítana belőled,
értékeidből. Igaz,
Mária a kommercialista
szerény tájait díszíti.
Különben, mint te,
ilyen apró bajokat
jógával is gyógyíthatok,
verssel ugyancsak.
O nem, dehogy,
csak legyünk tisztában.

6.

Mint a fúró, siklottunk
a szálkás sötétben.
Félelmek ragadtak lelkemben.
Bensőm piszkolódott
a csúnya gondolatoktól.
Akkor elhatároztam,
visszatérve Bécsből,
végére járok
az ékszerész gyanús látogatásának.

7.

Ahogy itatta kaktuszait,
sírni kezdtem,
letérdeltem (miért is)
a Balatonért,
a törhetetlen ruháikért,
a földért, életemért,
igen, a földért,
melyet a háta mögé tett.

S akkor megláttam,
ahogy a kaktusz tuskéi,
kívül vagyok már,
kívül határain,
kívül a térdeplésen,
ahogy a csillag sincs a fénye mögött már.

Egyszerre könnyű lett.
Elviselhetetlenül.

Elmúlt súlyokat,
emeltem vállra, szikkadt fájdalom-terhet,
letörni, roskadni,
súlyokkal leszakadni,
terülve örvényeire,
torokomban mérőónnal.

És lepörgettem,
leszalajtottam,
mint egy guriga tamburahúrt,
szívemről.

8.

Orlandót a negyvenvalahányadik
lapnál hagytam abba,
Panni szobájában,
hol megoldatlan éjszakáink
szemete halmokban.

Egy ászana közben jutott eszembe,
mely a jóságot gyógyítja,
talán soha, soha
nem fogom végigforgatni
e gyémánt-köszörűt.

Virginia! lábaid
a gyémánttermelés súlypontjai.

9.

Az ég kristályában
kinyílt madár állt,
mint gyantában virágszál.

Ezüst ikerszirom,
egy pille hullt ekkor
Orlando lapjai közé,
hirtelen összecsaptam,
lepréselve,
mint egy húsos levélkét.

De honnan emlékeznél!
Szemedben örökké
autógumik szortyogtak,
nem szólva a fonalról,
melyet boldog izgalommal
csempészel át
az osztrák—magyar határon.

Megérem, egy nap
fonallá változol. Megérem.

10.

A távozásban roppant
gyilkos kincseim.

Talán a végéért,
a vége kincséért
hagytalak elmérgesedni,
e versért,
a fontos fájdalomért.

Vagy ízzé tört pohár.

Nem látok nélküléd.

NÉGY VERS

CS. SIMON ISTVÁN

VÁZLATOK FEKETÉBEN

Fekete karámból
szétkószált felhők
kérődzik a csillagokat
könyörületként bujkál
a hold
holt tájakat bont az éj
jeltelen darabokra

2.

Tavaszi
szerelem-kisiparosok
hamis gyöngyökkel
eszményi tájamon
a jegesmedvék
ellepték az őzünőket
eszményi tájamon
fekete út előtt
a zöld vetések szétrebbennek

3.

Fekete úton
szétrebben a zöld
rám csordul az este
hűvös őgyelgés a táj
fekete úton megyek
mindegy hogy merre
hűvös őgyelgés a táj
utak útvesztőjén a fekete út is
„a növényektől az istenségig vezet?!”
és békés tájaknak ácsol furcsa kereszteteket

Csóka 65

NERETVA

Nyár

a híd lába közt
sóhajt a folyó
a hidak közt
sóhajt a folyó
és a gyanútlan szirteken
darazsakkal rajzik

Ősz

a híd lábaközét
sirályok habozzák
türkmén selymüket
habok foltozzák
a hidak közt

Mostar 06

360-IK ÉJSZAKA

Véredbe kóstol az éj
árnyképén fagy-törések
csont-derező kényszer
ellenvetés a fény

sorsoddal találkozol minden
téli

Csóka 67

Ő IS

újrafogalmazta a múltat
a zaj
csak zaj maradt
csak a sapkáját néztem
és aztán
ő is
megrettent tőle

Szeged 67

HOGY ÍZLIK A HATALOM

LADISLAV MNAČKO

A hatalom megrontja az embert — állapította meg annak idején egy filozófus, az abszolút hatalom pedig abszolút tönkreteszi.

Ladislav Mnačko élvonalbeli szlovák író és publicista új regénye, a *Hogy ízlik a hatalom*, ennek a tézisnek művészi szintű bizonyítéka.

A Novotný-rezsimben betiltott regény némi megkéséssel került a szlovák olvasóközönség kezébe, s csak a német—angol—francia fordítások után, ez év májusában jelent meg a Slovenský spisovateľ kiadásában. Jelentőségéből és aktualitásából azonban így sem vesztett semmit, sőt a legújabb események még csak aláhúzták indokoltságát.

Az író egy konkrét politikai és emberi szituációból indul ki, konklúziói azonban általános érvényűek. És általános érvényű az a bátor kiállítás is, amely egyértelműen szembehelyezkedik a hatalom és a dogmatizmus embert lealacsonyító és emberiséget eltorzító törekvéseivel.

A könyv első magyar fordítása méltán számíthat érdeklődésre a magyar olvasó előtt, azok előtt is, akik magyar nyelven már olvashatták két nagy sikerű művét, *A halál neve Engelchent* és az *Elkésztett riportokat*. A *Híd* ettől a számtól kezdve folytatásokban hozza a szlovák író új regényét.

I.

A halott a fekete lepellel bevont ravatalon feküdt, lábbal a ravatalozó helyiség kijárata felé fordítva. Feküdt a koporsóban, amelynek alsó részét fénylő, kínai lakkkal vonták be. A koporsó fedelét ideiglenesen üveglap helyettesítette, hogy a búcsúzóók sorai még egyszer, utoljára láthassák a halott arcát és termetét.

Franknak a koporsó valahogy ismerősnek tűnt. Egy pillanatra még az a méltatlan gondolat is megfordult a fejében, vajon nem ugyanaz-e, amelyet a legutóbbi hasonlóan jelentős alkalommal látott. Ha mégse az, akkor is meglepő a hasonlatosság. De ez talán mégis túlonként abszurd feltevés, a koporsót bizonyára méretre készítették, kizárólag erre az alkalomra.

Alkkor is ostobaság ez a koporsó — gondolta Frank. A koporsó elvégre minden időben az ember földi maradványait volt hivatott megvédeni a ráhulló föld súlyától. Szilárdnak, ellenállónak, a halott jelentőségéhez, méltóságához, gazdagságához illő anyagból kellett lennie, hogy ellenállhasson a bomlásnak, rothadásnak, vegyi változásoknak. Frank már látott cin-, ólom-, ezüst-, márvány- és gránitkoporsókat, egy-

szerűeket és drágakövekkel gazdagon díszítetteket, márványfedelűeket, amelyekbe a nagy halott képmása volt belevésve. Jó, ez rendben is volna — tűnődött Frank —, a koporsó azért van, hogy védje az ember porladó maradványait a nedvesség, a penész, a fagy és a hőség hatásától, hogy még soká azután, amikor már csak a porladó csontokat rejti, jelezze a nagyságot, a dicsőséget és az uralkodók, királyok, fejedelmek, géniuszok, zsarnokok és bohó gazdagok halhatatlanságát, akik még haláluk után is mutogatni akarják, hogy nekik erre is tett. De minden hasonló esetben a koporsó azt a célt szolgálta, hogy valamely jelentős ember porladó vagy bebalzsamozott földi maradványait halála után is védje.

Ez a koporsó, tekintet nélkül arra, hogy külön erre az alkalomra, méretre készítették, vagy már többször felhasználták és még felhasználják, teljesen értelmetlen. Nem teljesíti, és nem is teljesítheti egyetlen koporsó küldetését sem. A halottat két nap múlva elhamvasztják. Maroknyi hamu marad belőle, amely egy kis urnában elfér. Mire való akkor ilyen drága, kínai lakkkal bevont koporsó, mely olyan ragyogóra van fényezve, hogy még azoknak a férfiaknak az ujjlenyomata is meglátszik rajta, akik a ravatalra helyezték. De elvégre is — hessentette el magától Frank ezeket a gondolatokat — a halottnak valamiben fekiüdnie kell. Valamiben és valahol.

A halotton fekete öltöny volt. Testét hófehér ing fedte, amelyre sötétvörös nyakkendő simult, a lábára hegyes orrú lakkcipőt húztak. Milyen régen is volt az, amikor ez a halott elvből csakis kihajtott inggallérral járt, és kinevette Frankot fehér inge és gondosan megkötött nyakkendője miatt. Nyárspolgárnak csúfolta, nem ismerte el, sőt egyenesen megvetette a nyakkendőt, s még az esküvőjére is, amelyen Frank volt a tanú, kihajtott inggallérban jött, ami abban az időben a jó ízlés elleni vétségnek számított. Frank még emlékszik rá, hogy az esküvői szertartáson a városi anyakönyvvezető milyen morcos képet vágott emialt.

Frank már régen nem visel mindig és mindenhova nyakkendőt. De ha mégis kénytelen felkötni, zavarja, fogolynak, megkötözöttnak érzi magát. Persze a nyakkendő elválaszthatatlan régen megutált foglalkozásától. Amikor felköti, egyszeriben eltelik a hiábavalóság érzetével. Színes ingben és kopott irhakarabátban érzi magát a legjobban. Ugyanakkor ezt a halottat, aki itt fekszik, idővel a legjobban öltözött férfiként tartották számon az országban. Bizonyára minden reggel sokáig állt a tükör előtt, s miközben a csomót igazgatta, a nyakkendő számára a siker jelképévé, az emelkedés fétisévé, vonzóerejének megszok-szorozójává vált. — Frank számára pedig, aki oly jól ismerte őt, a hiábavalóság szétterpeszkedő bizonyítékává.

Igy változnak az idők — sóhajtott fel Frank, s közben nemcsak a sötétvörös nyakkendőre gondolt, amelyet a halottnak választottak ki ruhatára áttekinthetetlen tartalékaiból.

Nem csupán a nyakkendőre gondolt. S nem is arra a görögtűzre, amit a halott fejénél éppen meggyújtottak. Egyébként nem is volt görögtűz, hanem két erős villanyégő, talán kétszázas, talán ötszázas, amelyet a mennyezet felé fordított két lapos bronztálba helyeztek. Amolyan modernizált görögtűz volt ez.

A halott lábához a díszletezők kitiüntetéseket és rendjeleket tartalmazó üvegszekrénykét helyezték el. Tömérdek volt belőlük. A halott

kimondhatatlanul szerette őket. Vágyott utánuk, s egyenesen megszervezte a lehetőségeket, hogy hozzájuk jusson. De lehet, hogy az igazság még száradalmasabb, s hogy egész tevékenységét már eleve annak szentelte, hogy hozzájuthasson mindahhoz a csillag csecsebecséhez, amely gyűjteményéből még hiányzott. Minden megfelelő és kevésbé megfelelő alkalmat megragadott, hogy a három sorban mellére tűzött tarka szalagokkal megjelenjen. Frank érdeklődve szemlélte ezt a kereszttekkel, csillagokkal, plakettekkel, jelvényekkel teli fémgyűjteményt. Szinte minden hazai állami rendjel itt volt, s mellettük sok külföldi. Frank egy csillagot keresett közöttük, mely már akkor is felkeltette az érdeklődését, amikor ezeket a kitüntetések még a halott villájában nézegette. Ott volt. Ott volt az a csillag. Most nem lesz rá idő, hogy valaki is észrevegye, senkit se döbbsent meg, senkit sem gondolkodtat el. Nem lepődnek meg rajta úgy, mint ahogy akkoriban Frank meglepődött. Olyan kitüntetés volt ez, amelyet viselői egytől egyig tüntetőleg visszaadtak. A sajtó akkor azt írta, hogy mindenki visszaadta, s lám, nem mindenki, ez a halott megőrizte a csillagot. Miért őrizte meg? Nem tudatosította talán, mit kockáztat vele? Elég lett volna, ha egyetlen rosszakarója valahol megemlíti, hogy nem adta vissza, s oda a karrierje, s minden nagyon rosszul végződhetett volna. Olyan naiv talán mégsem volt, hogy ne tudatosította volna, milyen veszélyes megőrizni ezt a fémdarabot. Mindenki tudott róla. A csillagot nyilvánosan tűzték a mellére, ünnepélyes alkalommal, gazdag fénykép- és írásos dokumentum maradt róla. Mikor Frank először látta ezt a csillagot, sok minden megfordult a fejében. Talán ez a halott annyira szerette a rendjeleket, hogy inkább vállalta a kockázatokat, mert még ettől a kitüntetéstől sem tudott megválni. De lehet mögötte még más is — az ellenállás utolsó szikrácskája, becsület, vagy aki tudja, talán még tiltakozás is. Frank nem tudja levenni szemét a csillagról. Nagy, gazdag, rubinvörös fényű, és valahogy nem illik ide, nem illik ehhez a halotthoz. Már régen nem illik hozzá, lehet, hogy már akkor sem illett hozzá, és nem is illette meg egészen, amikor kapta.

Végül is emiatt semmi baja sem történt. Nem történt semmi baja, bár Galovič tudta, hogy nála van ez a csillag, hogy nem adta vissza. Talán ez a magyarázata az egésznek. Megtartotta és mégse történt vele semmi.

Hanem azért mégis csodálatos, hogy az őrizte meg, aki itt fekszik a ravatalon. Talán mégiscsak illik hozzá egy kicsit. S bármilyen arckifejezéssel is meredt maga elé Frank, a csillag látványa megörvendeztette. A halott miatt örült neki. Talán mégiscsak félreismertük kissé. Talán egy kicsit ő, Frank is tévedett. Talán ez a halott mégsem volt egészen-egészen olyan...

— Ne lábatlanokdjon itt... — zavarta meg Frank elméjét egy kellemetlen hang. Frank félreállt. Két férfi a halott lábához nagy, súlyos koszorút helyezett. Drága koszorút. Zöld gallyak közé fűzött vörös szegfűk voltak. Legalább háromszáz szál — számolgatta Frank. Hol szereztek ennyit? Nagy részét bizonyára repülőgépen szállították a városba éjjel. A díszletezők a koszorúkat oldalvást helyezték el a vitrin elé, és a földre melléjük két szalagot fektettek. Egy vöröset, s egyet az állam színeivel.

Körös-körül mindenütt befejezéséhez közeledett a munka. A nagy fekete bársonyfüggönyre, amely befedte a hall egész homlokzatát, és

az épületbe vezető hátsó bejáratokat, felakasztottak egy nagyított felvételt, a halott portréját, neve kezdőbetűit, a születése és a halála napját, a nélkülözhetetlen arany babérágat és az idézeteket, amelyek életét és tetteit értékelték. A terem bal sarkában kis babérágot helyeztek el, s nagy faedényekbe ültetett néhány üvegházi dísznövényt, amelyet szintén feketével burkoltak be. Az ilyen, s ehhez hasonló szertartások résztvevői, a gyászolók sorai aligha sejtik, hogy ez a nélkülözhetetlen babérágot nem csupán a dekorációt szolgálja. Frank tudja, hogy mögötte a két napig tartó halottbúcsúztató idején sok minden lejátszódhat. Ide viszik az ájult asszonyt, aki a koporsó mellett rosszul lesz, innen követik figyelő szemek a polgárok mozgását, minden egyes arckifejezést beavatkozásra készen, ha valami előre nem látott és előre nem tervezett esemény történik.

Frank tudatosította, hogy itt majdnem mindent előre kell látni és tervezni. Ez elkerülhetetlen. Másként nem lehet. De most még minden mozgásban van, kalapács csattog, papír zizeg, nehéz léptek dobognak a betonpadlón, időnként a szertartáshoz nem illő káromkodás hallatszik. Az emberek majd jönnek-mennek, s egyáltalán nem jut eszükbe, hányan dolgoztak itt egész éjszaka.

A halottat a körülötte levő zaj és sietség nem zavarja. Arca nyugodt, kiegyensúlyozott, komoly és méltóságteljes. A bőre színe egészen friss, olyannak tűnik, mintha mélyen aludna. Meglehet, hogy a következő pillanatban kinyitja a szemét, felemeli az üvegfedőt, és csodálkozva tekint körül, mi történik vele és körülötte.

Miúgy is csak szemfényvesztés. Smink. Frank nem először van ilyen halottas teremben, nemegyszer látta az ember utolsó dolgai körül folyó sürgést. Nem valószínű, hogy a halott utolsó pillanatai olyan nyugodtak voltak, mint ahogy azt mostani kisimult vonásai mutatják. Talán nem akart meghalni. Talán az utolsó lélegzetvételig védekezett a halál ellen, talán a keze, mely most nyugodtan egymásra simul, elkésredett görcsös gesztusokban rágott, az ujjait talán el kellett törni, hogy kiegyenesíthessék olyanra, amilyen most, talán az utolsó pillanatban kiáltani akart valamit, s fogait természetellenes helyzetbe vi-csozította a halálós finton, a preparátoroknak fel kellett lazítaniuk az állkapcsát, s még sok mást is el kellett végezniük, hogy most a ravatalon ilyen fenségesnek lássék. Holnapra a smink vastag rétege és a púder szerteolvad, szerteolvad az őt körüljáró ezernyi ember testéből s a filmesek reflektoraitól kisugárzó melegtől: az orra megvékonyodik, kihegyesedik, szeme mélyen beesik, bőre megsárgul, de ez már nem sokat számít, az ünnepélyes búcsúhoz az első nap fontos, mikor a jelentős események lejátszódnak. Ma jönnek a részvétnyilvánítók, és az előkelőségekből verbuvált díszórség. Holnapután, az utolsó búcsúztatón a koporsót lakkozott fedővel lezárják.

Fent a fedett galériában a láthatatlan zenészek hangszereiket kezdék hangolni. Néha felcsuklott a klarinét, felmordult a bőgő, megdobbant a dob, de itt ez nem hatott úgy, mint a koncertteremben. A koncertteremben a hangszerek hangolása az ünnepély nyitányához, az est ígérétségéhez, egyszerűen magához a készülő eseményhez tartozik. Már rég nem voltam hangversenyen — ragadta el a gondolat hirtelen megszűre Frankot —, már régen nem ültem a gramofon mellett sem... Franknak kitűnően válogatott lemezgyűjteménye van a legjobb hangzású mesterek neveivel. Miért unta meg őket? Talán csak nem azért,

ment semmilyen, még a legtökéletesebben reprodukált zene sem képes megteremteni a hangversenytermek kezdeti mocorgással, köhécseléssel, s a hangszerek elmaradhatatlan hangolásával, a tapssal, a hallgatók fénylő, hálás tekintetével kísért és semmivel sem utánozható légkört? Hát csak találjanak ki sztereogépeket, high fidelity, a lemez sohasem fogja pótolni a hangverseny varázsát, nem rögzíti azt az ismételtelhetetlen feszültséget, várakozást, amely százak feloldódásában jelen van.

Itt természetesen a valahonnan fentről hallatszó hegedűk nyekergése zavaróan, természetellenesen, kellemetlenül hat. Frank mégis úgy érezte, hogy ez a zene szól igazán a halottnak, hogy ezek a hegedűk és violák kinevetik és lepocskondiázzák. Ha majd kinyílik a nehéz bronzkapu, másféle muzsika csendül fel, de az már nem neki szól majd. Elvégre a halott úgysem hallja. Egy halott tulajdonképpen micsoda?

Frank nem látta a zenészeket, azok viszont nem láthatják, mi történik alattuk. Az egész idő alatt, míg a búcsúszertartás tart, láthatatlannak lesznek. Miért is ne? Hisz csupán részei, könnyfakasztó rekvizitumai a gyászszerzés légkörének, nevetséges hangicsálók, ártatlan, különöc filharmonikusok...

És mi vagyok én? — gondolkodott el Frank. Nem vagyok talán én is csak rekvizitum? Nem az a feladatom velük, s még sokakkal együtt, hogy megalkossuk a nemzeti gyászt? Nem lehetek olyan láthatatlan, mint ők, időnként el kell hagynom a nyitott bronzkapu mögötti rejtekhelyemet, de még ha mindenki szeme előtt leszek is, senki sem fog észrevenni, rólam az emberek nem vesznek tudomást, valahogy hozzátartozom ehhez az egészhez, számtalanszor felvillantam már ezek szeme előtt, de ha bárkit közülük megkérdeznék, milyen vagyok, azt hiszem, zavarában sóbálvánnyá válna. Én nem vagyok olyan ember, akinek arca van, az én arcom ez a szíjon függő tárgy a hasamon, Hasselblad ha talmas objektívjének lencséje vagyok...

Frank elmosolyodott saját gondolatain, a nyilvános névtelenség, amelyben élt és dolgozott, tulajdonképpen soha nem zavarta. Elég alkalma volt arra, hogy rádöbbenjen, hogy az embernek éppen a nyilvánosság által nem ismert arca egyike a legnagyobb gazdagságának és szabadságának, és hogy azoknak az alapvető feltételeknek az egyike, amelyen belül nem kell mindig és mindenhol alakoskodnia, és megmaradhat olyanak, amilyen. Frank nem vágyott se dicsőségre, se népszerűsége. E téren mindent már világosan látott. Munkájával szembeni ellenszenvét, morbid hangulatát, más okozta. Termelő volt, nyilvános arcok nagy termelője, retusőr, szállító, arcok népszerűsítője, rész egy fogaskerék-rendszernek, amely nyilvános legendákat termel, a kicsik elképzelt nagyságáról, a jelentéktelenek jelentőségéről, s a csúnyák szépségéről. Valamikor kezdő korában valami egészen mást akart. Nem ezt...

Tehát itt fog állni, de azt már túlzás lenne állítani, hogy egy tapodtat sem mozdulhatna innen. Frank nem holmi kezdő, tudja, mikor kell itt lennie, s mikor nem. Majdnem percnyi pontossággal tudja, hisz ott hátul a kárpit mögött van a temetkezési rendező bizottság irodája, s azok ott megmutatták neki a háromnapos programot. A program precíz, és kisebb-nagyobb eltérésekkel be is tartják. Katasztrófát eredményezne, ha ezt a rendet valami váratlan kilengés megbontaná, erre biztosan valaki ráfizetne, de ilyesmi még nem fordult elő Frank hosszú

és gazdag gyakorlatában. Az állami temetésnek még akkor is jól kell sikerülni, ha csütörtököt mondana minden egyéb.

— Az állami temetésen mindennek úgy kell menni, mintha vajjal kenetnének — mondta Frank a titkosrendőrnek a hátsó ajtónál, mikor nem akarta beengedni az épületbe. Hiába próbálta meggyőzni, hogy át kell tanulmányoznia a terepet, hiába szedte elő az okmányait, a különleges belépőjegyét, amely feljogosította arra, hogy minden ünnepségen részt vehet, hiába ijesztgette az állambiztonsági főnök aláírásával, a titkos csak a fejét csóválta, megvannak a szigorú utasításai, a búcsúztató előtt senkinek semmi keresnivalója a gyászteremben, és a hátsó bejáraton át csak a kiválasztottak léphetnek be piros igazolvánnyal. De az állami temetésen mindennek valóban úgy kell menni, mintha vajjal kenetnének, ezt a titkos is elismerte, mikor Frankot végül is beengedte.

A fekete függönnyel bevont folyosó felől közeledő zaj hallatszott. A teremben, ahol a munkások még a díszítési munkálatok befejezésével foglalatostkodtak, ünnepi ruhába öltözött férfiak léptek. Mind komolyak, mind feketében, néhány magas rangú tiszt egyenruhában. A csoportot a megboldogult személyi titkára vezette.

— Alljanak félkörbe, elvtársak... — mondta — próbáljuk a felsorakozást. Kérem az első díszőrséget...

Az elhunyt legközelebbi munkatársai, kabinetjének tagjai, a díszőség első hat tagja kivált a csoportból. A személyi titkár visszaküldte őket a függöny mögé.

— Egészen az elején kezdjük, elvtársak... A bevonulással. Mindent úgy, mintha élesre mennénk, kérem...

A hat férfi a függöny mögé vonult, s kettes sorokban tértek vissza. A ravatal elejéhez meneteltek, ott kettéváltak, az egyik hármass csoport a jobb oldalon, a másik a bal oldalon állt meg a halott mellett. A titkár ugrált, dirigált, rendezett, kiabált, kioktatott, dicsért: — Kitűnő, elvtársak. A bevonulás hibátlan volt. Így kell ennek mennie. Kérem a többieket. Jól jegyezzék meg. Jöhet a második váltás. Most a cserét gyakoroljuk be. Akiik a ravatalnál állnak, a helyükön maradnak mindaddig, míg mindegyikük mellé oda nem áll a másik elvtárs. Az első díszőség ezután kivonul. A ravatal előtt felzárkózik kettős sorba. Az új díszőség ekkor helyben egy oldallépést tesz, oda, ahol az előbbiek álltak. Kérem, elvtársak, a bevonulástól...

A titkár elemében volt. Hol itt, hol ott jelent meg, tanácsokat adott, kioktatott:

— Ha az elvtársak közül valakinek vakaróznia kell, vagy orrát csiklandja valami, vagy más ehhez hasonló adná elő magát, győzzék le ezt magukban, kérem, méltatlanul hatna az, kérem, sziklaszilárdan, elvtársak, sziklaszilárdan, és a bevonulás előtt ellenőrizték egymáson, hogy jól van-e megkötve a nyakkendő. Ez komoly aktus, elvtársak. Méltóságteljesen kell hatnia... Mindannyian voltak katonák, nem kell, hogy tanítsam az elvtársakat, merre van a jobb és a bal oldal, a párok kivonulásának pillanatát a bejárat felett levő apró vörös lámpa jelzi, ha harmadszor villan, lépjenek ki... Így, s most próbáljuk meg még egyszer, elvtársak, teljesen előlről...

A titkár felülmúlta önmagát. Csimpánzként ugrált, megfeledezett a halotról, ez az ő napja, az ő nagy napja volt, mint a díszőség vezetője egyszeriben a politikusok, tábornokok, művészek fölé került, diri-

gálhatta őket, parancsolhatott nekik, taknyos kölykökként állnak előtte, nyelik minden parancsát, ma néhány percre uruk és uralkodójuk lett, megfeddheti, kritizálhatja őket, sőt még ennél is többet tehet, rendelkezhet velük, a díszőrségben sok függ attól, hogy ki mikor és milyen helyen áll, a sorrendet, a csoportok összetételét kizárólag ő állítja össze. Egyedül ő . . .

Frank úgy érezte, hogy nem is a halott, hanem a titkár itt a legfontosabb személy, s egyben ez az egyetlen szolgálat is, amelyet a főnöke számára nyújthat, mivel nemrégén került hozzá, mindössze néhány nappal a megbetegedése előtt. Frank ezelőtt sohase látta, azt se tudta, honnan jött, s azt se, hogy a titkár felesége szőke-e vagy barna, igen, ez az egyetlen szolgálat, az első és egyben az utolsó is, a kabinet új főnöke majd új személyi titkárt kerít magának, de ha mégse, ha valamilyen módon megtetszik neki ez itt . . . ezért van a nagy hév. Ezért a nagy lelkesedés. Ő felel a díszőrségért, s ha felel érte, annak rendben is kell lennie. S mindenki észreveheti, hogy ez kitűnően működik.

Frank bosszankodott. Micsoda izetlen komédia! A tisztviselők, a hatalom emberei itt a bevonulást próbálgatják. Frank megérti, hogy hasonló esemény jó előkészületet és átgondolt szervezést igényel. De ami sok, az sok.

Az üvegbúra alatt itt elvégre halott fekszik! Csak hogy ez itt mellékes. Nem róla van szó! Úgyet se vet rá senki. A halott a nézők számára van, ők pedig nem nézők, hanem színészek ezen a pódiumon. Emberek fogják őket figyelni, subtognak majd róluk. — Ez ez, odébb meg amaz . . . Így hát próbálnak, gyakorolnak. Végül is a nyilvánosság csodálatának fókuszában állnak majd, s közülük mindegyik szívesen mutatja magát.

Franknak egy másik, hasonló komédia, az állami rezidenciában meg-ejtett „főpróba” emléke jutott az eszébe, ahol kétszáz ember minden évben az állami kitüntetések átvételéhez való felsorakozást gyakorolja. És az a furcsa, városi képviselőbe való választás is, ahol előre megbízott jelölők javasolják az elnökségbe az előre kijelölt kandidátust, és mindannyian felemelt kézzel értenek egyet a javaslatlaltal. Valon. Az igazi választásokat két óra múlva ejtették meg. És senki sem szólt ellene, senki sem állt fel és nem ment el, ezt az egész cirkuszt úgy fogták fel, hogy ez fegyelem, kötelesség, s a tetejében még becsület dolga is.

Vajon utólagosan közülük valaki is felfogta, hogy mindez másként is lehetne?

Ez a gondolat nem hagyta nyugton. A „próbára” egy egész filmet elkattintgatott. Olyan emberek voltak ezek, akik mindannyian hozzá szoktak már a vakító villanófényekhez. Nem is vették észre, hogy valaki itt velük a bolondját járattja. Egyedül a titkár jutalmazta kedves mosollyal Frank igyekezetét. Szemei ragyogtak. Ebből a felvételből akarok egyet. Meg kell, hogy nagyítsd. Parádés fénykép lesz. Én az előtérben, s vezényletem alatt hat generális.

Valamikor a kezdet kezdetén Frank az ehhez hasonló méltatlan felvételeket vagy azokat, amelyek méltatlan helyeken készültek, bizonyos belső feszültséggel készítette. Mi lesz, ha egyszer valaki észreveszi, hogy e körül a fényképezés körül valami sántít? Idővel rájött, hogy ezek meddő aggodalmak. Megszokta már, hogy nem látják, nem érzékelik, nem vesznek tudomást róla. A tárgyhoz tartozik, maga is tárgy, mint

ahogy a kapcsolót, amellyel bekapcsolják és kikapcsolják a fényt, ugyanúgy a fényképészt sem tartják számon. Frank ma már a meg nem engedett, kompromittáló, kínos felvételeket szemtelen magabiztossággal készíti. Ez a titkár is csak azért vette észre, mert új, s még nem szokott bele.

II.

Az épület hátsó részébe, a számos irodahelyiség egyikébe költözködött be a halottól való búcsúzkodás időtartamára az a férfiú, akinek létezését a milliók nem is sejtették. Frank hirtelenében nem talált megfelelő megnevezést vagy titlust, amely erre a fontos férfiúra ráilletett volna. A gyászszertartás vezérkarának parancsnoka? Az állami temetések szervezésére kirendelt kormánybiztos? A temetési protokoll főnöke. Főceremóniamester? A gyászhuszárok generálisa? De bár-hogy is törte Frank a fejét, nem talált megnyugtató elnevezésre. Az a bizonyos fontos férfiú végérvényes jogkörrel mindenről dönthetett. A kinevezett temetkezési bizottság is az ő parancsnoksága alatt állt. Ő határozta meg a díszőrségek felvonulási sorrendjét, az üzemek, hivatalok, intézmények küldöttségeinek felsorakozási időpontját, e küldöttségek számarányát, ő határozta meg, hogy mikor és meddig tartózkodhat az elhunyt özvegye a ravatalozó helyiségben, hogy milyen fontosságú sorrendben kell a koszorúkat a ravatal elé helyezni, ő döntött az ünnepi beszédek időtartamáról és a szónokok sorrendjéről, a gyászszertartásra kijelölt zenekari művek összeállításáról, ő tervezte és ellenőrizte a nagyterem teljes feldíszítését. Frank nem tudta, hogy hívják. És azt sem tudta elképzelni, mivel és hol tölti az idejét akkor, ha nincs semmiféle állami temetés. Mert az teljesen lehetetlen, hogy egy ilyen szigorúan titokzatos férfiú, a temetések szakértője ne lenne még más elfoglaltsággal is megbízva. Ami a temetéseket illeti, meg kell hagyni, tökéletesen kiismeri magát bennük. Egy be nem avatott laikus aligha tudatosítja, milyen bonyolult szervezést és hatalmas apparátust igényel egy állami temetés, hogy azon minden rendben menjen. A gyászoló tömegeknek kínos szünetek nélkül, gördülékenyen kell elvonulni a koporsó előtt. A búcsú két napra van tervezve, megengedhetetlen tehát, hogy egyszerre csődüljenek össze az összes felvonulók. A titokzatos férfiúnak már gazdag tapasztalatai vannak ezzel kapcsolatban, s becslése szerint mintegy kétszázezren fogják cserélni egymást a ravatal körül. Az sem mindegy, melyik órában milyen emberek gyűlnek össze. A megboldogult rokonságának jelenlétében illő, ha szülővárosának küldöttjei menetelnek. Az ilyesmire gondolni kell, az ilyesmit meg kell szervezni. Tapintatlanság lenne, ha éppen akkor, amikor Galovič áll a díszőrségben, valamelyik művészeti szövetség küldöttsége jelenne meg. Galovič ki nem állhatja a művészeket. Mindjárt provokációnak könyvelné el. Úgy kell elrendezni, hogy Galovič szemei előtt a város legnagyobb üzemének küldöttsége defiláljon. A titokzatos férfiúnak száz ilyen részletkérdést kell megoldania. Mindenre kell gondolnia, mindenre fel kell készülnie.

Valóban mindenre gondolt. A korábbi temetések tapasztalatai arra is megtanították, hogy ha túl sok a fotoripporter, ez megbontja a komoly szertartás méltóságát és a ravatalozó teremben a gyász atmosz-

féráját. A fotoriporterek mindig és mindenütt csak bajkeverők. Az államférfiak lábai között csetlenek-botlanak, a himnusz alatt, amikor mindenki vigyázzban áll, előnyösebb helyet könyökölnek ki maguknak, föl-le szálladgálnak, lehasálnak a földre, fölmásznak a fákra, s majomként ugrálnak az emelvényeken, elvakítják az embert az örökös villogtatásaikkal, és mindenhová odafurakodnak, ahol semmi keresnivalójuk sincsen. A titokzatos férfiú kiadta a parancsot: egy film-, egy televíziós kamera és egyetlen fényképész a hivatalos ügynökségtől. A választás a hasonló szertartásokban jártas Frankra esett. Nem hiába nevezték el banketteriporternek.

Itt kell hát állnia ezen a feltűnés nélküli rejtkehelyen, két napig, amelyet jól álcáznak a nehéz bronzajtók szárnyai, időnként előbújik majd innen, kattint, ebben Frank már szuveréneen kiismeri magát, tudja, kit és mit kell lekattintania, semmi esetre se mulaszthatja el, hogy megörökítse a vigyázzban álló Galovičot, a gyászbeszédet tartó Galovičot, a gyászoló özvegynek részvétét nyilvánító Galovičot, ezt le kell kattintani, ennek bele kell kerülni az újságba. Frank néha úgy érzi, hogy a temetések, az ünnepi gyűlések, fogadások és az egyéb hivatalos ceremóniák csak arra valók, hogy Galovič újból megjelenjen a lapok hasábjain. Aztán természetesen még egy felvétel, amint az úttörők korszorút helyeznek a ravatal elé, s egy öregasszony, amint fehér zsebkenőjével törölgeti a könnyeit. Franknak már bőséges tapasztalata van ebben, tudja, hány képet jelentethetnek meg az újságok, és hogy kinek és minek kell ott szerepelni. Természetesen legalább kétszáz felvételt készít, mert különben naplopással vádolhatnák a szerkesztőségben. Kétszáz negatív, ez körülbelül egy állami temetés normája. Természetesen azért nem kell megerőltetnie magát. Mit is csinálhatna itt az egész idő alatt? Pontosan tudja, mikor kell itt lennie és mikor nem, a temetkezési bizottság irodájában megmutatták neki az egész program pontos időrendjét.

Franknak sem magáról, sem a munkájáról már régen semmilyen illúziója nincs. Természetesen mindig és mindenütt, ahol fényképezőgépével megjelenik, biztatóan mosolyognak rá, vállon veregetik, de valójában csak bajkeverőnek, kellemetlen, szükséges rossznak tartják, alki nélkül nem lehet megleenni. Miféle karrier, miféle népszerűség, milyen előmenetel lehetséges ma fényképek nélkül? Frank a maga gazdag riporter gyakorlatában még egyetlen olyan emberrel se találkozott, aki elutasította volna, hogy lefotografálják. Akadnak persze olyanok is, akik megjártsszák magukat, legyintenek, azt mondják, hagyj békén, ne bolondozz, de ők se gondolják komolyan. Az emberek általában égnek a vágytól, hogy az újságba kerülhessenek. Frank ezt mindennap tapasztalhatja, ha észreveszik az objektívet, már közelebb tolaakodnak, rajta akarnak lenni a képen. Minél nagyobbban és minél közelebbről. Frank hivatalos fotoriporter, bankettek, emelvények, ünnepélyek riportere, ismert, különleges feladatokkal megbízott, hiszen mindig a hatalmasok között, emelvényeken, tanácsstermekben, államközi tanácskozások körül forgolódik, oda nem léphet be akárki, Frank a kiválasztottak maroknyi csoportjához tartozik, akik előtt nyitva áll minden ajtó, Frankot hírnév övezi, ismerik, megszokták már, igazolványok nélkül jut át kordonokon, az ő igazolványa Hasselblad, ez a mágikus tárgyaeska, amely előtt felpattannak a paloták magánéletének kárpitozott ajtajai. Ma kormányfők találkozása, holnap ünnepi koncert, aztán az ismert politikus

üzem- és szövetkezet látogatása, Frank kattintgat, így kattintgat több mint húsz éve, lekattintott már több száz, ha nem több ezer mikrofont. Frank mikrofonokat, mikrofonok tömegét fényképezi és szónoki emelvényeket, szónoki emelvények tömegét. Az emelvények egyformák, és a mikrofonok se igen térnek el egymástól, kihúzhatók, szabályozhatók, kis és magas termetűek számára, csak az arcok és a termetek változnak mögöttük állandóan. Jelentős ember mikrofon nélkül, az nem az igazi. Nemegyszer kifejezéstelen, tucatarcok ezek, csak a mikrofon kölcsönöz neki megfelelő fontosságot. Az arcok és a termetek a mikrofon mögött állandóan cserélődnek, változnak, de nem ez a fontos, a sajtóban a mikrofon teremti meg a szükséges kontaktust szónok és nemzet között, a közéleti ember közéleti személyiséggé válik, amint megpillantják őt a fényképen a mikrofon mögött, és csak aztán tűnik sokaknak úgy, hogy ő az az elhivatott, akinek joga van másokhoz szólni, és hogy volna is mit mondania és bejelentenie.

Frank archívumában tizenöt májusi tribün van. Tizenöt átfogó és sok detail-felvétel az egyes személyekről. A tribünök mind egyformák, de mikor nemrégén Frank összehasonlította a legrégebbit az utolsóval, a tavalyival, nem talált rajtuk egyetlen egyező arcot sem. Hová lettek azok a nagyok, azok a megörökítésre méltók a tizenöt év előtti időkből? Hol van az a hatalmas, aki apja öléből a tribünre emeli a gyermeket? Hol az a másik, aki a lapok féoldalal reprodukciójáról integet az egész nemzetnek? Ismeri-e egyáltalán valaki a nevét? Ha Frank abban az időben nem fényképezi le, vagy elrontja a filmet, mikor ő integet, rosszul végezhetne volna. Abban az időben elképzelhetetlen volt, hogy a lapok e nélkül az arc nélkül jelenjenek meg...

Nem. Franknak nincsenek sem magáról, sem a munkájáról semmilyen illúziói. Tudja, mit gondolnak róla, akik ránevetnek, akik az objektívje elé tolakszanak. Ő a bajkeverő, a kellemetlen, terhes és szükséges rossz. Megvetik őt, úgy beszélnek róla, mint valami vagányról, gúnyt űznek belőle, de mégis szükségük van rá. A találkozások alkalmával nem takarékoskodnak az elismeréssel, a mézesmázos szavakkal, szívbéli barátságot színlelnek, kedvesen érdeklődnek személye iránt, de Frankkal már megtörtént néhányszor, hogy „civilben”, fényképezőgép nélkül nem ismerték meg. Nem, nem játszották meg magukat, hogy nem látják, egyszerűen nem vették észre. Frank a fényképezőgép nélkül egy senki, csak a fényképezőgép kölcsönöz neki ilyen-olyan jelentőséget. Ha köszöntik, az nem neki szól, hanem az objektívnek, mosolyaik és elismerő szavaik is az objektívnek szólnak, a lencsének, nem neki, a lencse előtt készek nevetségesen nemes pózokban tetszelegni, nevetni, ha sírni volna kedvük, komoly arcot vágni, amikor nevetni szeretnének, érdeklődést tettetnek, amikor halálosan umatkoznak, halhatatlanokká akarnak válni, örök időkre megmaradni, s ez fénykép nélkül nem megy. Azt akarják, hogy megörökítést nyerjen a pillanat, a háttérben a szavukra éhes tömegekkel, az újságok halhatatlanságára vágyóknak, mivel aki sohasem volt a lapokban, nem lehet halhatatlan és kiválasztott, a lapok archívumba kerülnek, bekötik őket, elrakják egyik évfolyamot a másik mellé, túlélnek az ember földi életét. Az újságokban ugyanis csak a kivételes emberekről tárgyalnak, valamikor egy valamiért kivételes szerelőbrigádról, ma egy valamiért kivételes női mellről, az újságok az ember társadalmi fontosságának a fokmérői, mutatói és barométerei jelentőségének, tulajdonképpen válogatók, ezernyi

tudományos dolgozó közül csak néhányról emlékeznek meg, ezernyi politikai vezető közül csupán a kiválasztottakról referálnak, s még köztük is jelentős különbségeket tesznek, mert egészen más ám egy csoportképen szerepelni, s megint más a lap első oldaláról lenézni szónoklat közben, elől mikrofonnal, egyedül fél-detaillban, nem is beszélve a hivatalos portréről... Akinek a neve és az arca még nem jelent meg a sajtóban, az névtelen, az az, akiről a fényképezettek olyan szívesen beszélnek —, az egyszerű ember, az utca embere, a kisember, a dolgozó tömeg, a nép, a köznép, a nép fia, az átlagember, a köz, a közösség megtestesítője, a tucatpolgár. Frankot mindig feldühítették ezek a szónokok, politikusok, államférfiak és művészek szájából hallott szavak. Ki vagy te, hogy elkora válaszfalat merészelsz állítani köztéd és a többiek közé? Mivel vagy te kevésbé egyszerű, kevésbé közönséges, kevésbé kicsi, kivételes? Azért, mert harcoltál? Frank sok száz olyat ismer, akik szintén harcoltak, jól harcoltak, s amikor a harc véget ért, megfogták keserű kávéval telt kannájukat, s elindultak a bányába, a reggeli műszakra. Néhányan közülük ismernek téged, tudják rólad, ki, mi vagy, s azt is tudják, mit gondolj rólád, amikor ma úgy beszélés róluk, mint közönségesekről, kicsinyekről, egyszerűekről. Hogy ez csak szónoki fogás? Lehetséges, de ez is valamiféle pszichózisból született, múltadnak valamilyen mély tudatából, abból az érzésből, hogy te több vagy, kivételezett és kiválasztott.

Frank ismeri ezeket a nem egyszerű embereket. Már sokszor találkozott velük, tudja, kik, mik, milyenek. Tudja, honnan jöttek, és hozzávetőlegesen még azt is fel tudja becsülni, meddig kapaszkodnak fel és hogyan végzik. Sőt még ennél is többre képes. Megőrökíti egyedülálló képmásukat. Még hozzá tömegesen. Ezer titán előállításánál segédkezett így már. Frank gazdag fototrezorjában egyelőre még halhatatlannok. Frank még azt is tudja, hogy hívták őket. Enélkül már teljesen feledésbe merültek volna. Titánok? Frank egyikkel-másikkal még találkozik az utcán. Most mások mondják róluk: egyszerű, közönséges, kisemberek.

A tapasztalat arra tanította Frankot, hogy mindenre bizalmatlanul tekintsen. Ha alkalomadtán valakitől azt hallja: mi csupán egyszerű emberek vagyunk, mindjárt azt gondolja: szeretnél ugye felfelé kapaszkodni, barátocskám? Ismeri azokat, akik valaha így beszéltek. Később aztán alig észrevehetően megváltoztattak néhány betűt. Nem mi vagyunk a köznép, ők a köznép, közönségesek, kicsinyek... Valaha ez a halott is a trübinről mennydörögte: mi közönséges, egyszerű emberek... Később azután a szónoklatai csak úgy hemzsegték a mi egyszerű, közönséges, kicsi embereinktől...

Szónoki fogás, fordulat? Az ott, a szentmihály lován a bizonyíték, hogy nemcsak szónoki fordulatról volt szó.

Frank valaha szenvedélyesen fényképezett. Hegyeket, folyókat, napfelkeltét és naplementét. Akkor még luxus volt a fényképezés. A népes társaságból, amely csupa fiatalból állt s amelyhez Frank is tartozott, egyedül neki volt fényképezőgépe. Természetesen, hogy kérelték: kapj le már bennünket! És Frank kattintgatott, készítette a csoportképeket, a kirándulásokat, sportversenyeket, tüntető csoportokat... Csodálatos, hogy már akkor is, bár több száz személyt örökített meg, ő maga ezeken a képeken csak nagyon ritkán szerepelt, csak akkor, ha valaki kifejezetten arra kérte, gyere, Frank, állj a többiek közé, én

majd lekaplak, hadd legyél te is a képen. Frankot ez valahogy sohase érdekelte. Nagyobb örömet okozott neki egy őz vagy egy fűzfaágon ülő jégmadár, mint a saját képmása. Másokat, ha ezzel örömet okozott, szívesen fényképezett.

Az lett a mindennapi kenyere, amiért kifejezetten sohase törte magát. Bankettriporter. Járt a bírúnöket, színpadokat, és kattintgatott. Nem járt egyedül, más fotóriporterek is jártak vele, megtörtént, hogy lefényképezte valamelyiket, amint a fejések közé furakodik, és az is megtörtént, hogy őt kapta lencsevégre valamelyik kollégája. Ha a kép valamilyen szempontból érdekességet jelentett, a riporter alakját kiretusálták. Gyorsíróknak, sofőröknek és fényképészeknek semmi keresnivalójuk nincs az ilyen fényképeken. Semmivel se tűnnek ki. Az a gyújtófogalom „köznap” rájuk is vonatkozik.

A fekete bársonyfüggönyre illesztett portréra bámult. Megdöbbenő méretű nagytás. A portré nem ábrázolta teljes hűséggel a megboldogultat. Már tíz éve készült, azóta az államférfiú szögletes vonásai erősen kigömbölyödtek, az államférfiú azonban ehhez a portréhoz ragaszkodott, másiktól hallani sem akart.

Frank nem volt kifejezetten portréfényképész, de a halott valamiféle szeszélyből — lehet, hogy ebben a közösen eltöltött ifjúkor is szerepet játszott — ragaszkodott ahhoz, hogy csakis ő készítse el a portréját. Lehet, hogy mindössze jóindulatát akarta mutatni Frank felé, de az is lehet, hogy valamit helyre akart hozni, amit valaha elbabrált.

Frank szászámra kattogtatta a képeket, de egyik se felelt meg. Az államférfiú úgy vélte, hogy az egyik felvételen túl lágyra, a másikon túl keményre sikerültek az orcvonásai. Az egyikben nem tetszett a homlok magassága, a másikon nem voltak elég kifejezőek a szemei, valamelyik felvételtől úgy nyilatkozott, hogy ezen túlságosan civil ábrázata van. Frankot szórakoztatta ez a munka, fáradhatatlanul exponálta a felvételeket. Már régen kész volt az a felvétel, amit akart, amelyről tudta, hogy ez tetszeni fog, de tovább kattogtatta a gépet, a legtermészetellenesebb pózokba állította be az államférfiút, a legkülönbözőbb grimaszokra kényszerítette; nevetned kell, nyájasnak kell látszanod, de csak annyira, hogy a mosoly el ne mossa vonásaid határozottságát. Csak jelezned kell a mosolyt... És simítsd ki a homlokodat, mert különben már mutatkoznak a ráncok... És tekints a távolba, ez valahogy megszemélyesíti perspektíváinkat... Így, ilyen határozottan, ilyen magabiztosan, a messzeségbe... Előre...

Ó, Frank tudja, mi mindenre képesek az emberek egy portréért.

Egyszer egy bolondos színésznőt arról győzött meg, hogy az ember arca akkor válik a legkifejezőbbé, ha a klozetben ül. Mikor a képet előhívta, megfordult a fejében, hogy ebben van is valami.

Két hónapon keresztül látogatta az államférfiút rezidenciájában, s mikor már unta az egészet, előhúzta az ilyen alkalomból készített legelső fényképet. Az államférfi arca felragyogott.

— Látod, megérte a fáradságot...

A portré jó volt. Megfelelt minden várakozásnak, s fedte az államférfi elképzelését önmagáról. Komoly volt rajta, de ugyanakkor kedves is, fiatal, de okos, kemény és nagyvonalú. Egyéniség.

A vártnál magasabb tiszteletdíjat, amely postán jött, Frank visszaküldte. A feleségével akkor borzasztóan összeveszett. De nem is csoda. Túl nagy volt az a tiszteletdíj.

Volt idő, mikor Frank kedvvel és érdeklődéssel végezte munkáját. Úgy érezte, hogy a forradalom krónikása, hogy megörökíti a lelkese-
dést, a győzelmet, megörökíti a forradalom fiatal arcát, sebes lükte-
tését, ott akart lenni mindenhol, ott is volt. Ott volt, mikor felkelt
a nemzet. Felvételei azon kevés dokumentum közé tartoznak, melyek
megőrizték e felejthetetlen idők szépségeit és gonoszságait. Ott volt,
mikor később a reakciós politikusokat kidobálták a bársonyszékeik-
ből, a lapok akkor hozták egyik igen sikeres fényképsorozatot: „Ni-
csak, ezentúl már ők is gyalog járnak...” Meg volt győződve arról,
hogy a hasonszőrűek már soha nem jutnak hatalomhoz, s nem ül-
nek azokra a helyekre, ahol dönteni kell, ezekkel mindörökké leszám-
oltak. Volt fantáziája. Akkoriban készült felvételei és sorozatai öt-
letektől és találékonyságtól sziporkáztak. Ott volt mindenütt, ahol va-
lami történt. Szerette a zajló, drámai fordulatokkal telt életet, s meg
akarta örökíteni megismételhetetlen lényegét.

S azután egyszerre már nem ment. Nem mindenki és nem minden
kerülhetett a nyilvánosság elé. Minden képet, amelyet a sajtóiroda ki-
adott, előbb egy jóváhagyó bizottságnak kellett felülvizsgálnia. Az em-
berieségnek ezután nem volt keresnivalója a krónikás munkájában.
Mosolyogjon egy aktivista? Még mit nem, hisz lyukacsak a fogai! Vizs-
gálták, hogy ez és ez a személy megfelelően előtérben van-e a többiek-
kel szemben, s hogy elég méltóságteljes-e az ábrázata.

Frank mindenütt ott volt. Ott volt akkor is, amikor a kolostorokat
bezárták. Gazdag anyaggal tért vissza erről az útvjáról, a sorozat min-
denkinek tetszett — mégse jelent meg. Frank nem értette, miért. Az
egész nemzet tudta, hogy a kolostorokat a népi milíciák foglalták el,
hát akkor miért nem hozzák a felvételeket róla? A reakciós külföld
visszaélhetne ezekkel a felvételekkel — magyarázták neki. Na és az-
tán? — gondolta magában Frank, hát valami olyasmit követtünk el,
ami miatt bármilyen külföld előtt szégyenkeznünk kellene?

Annak, hogy Frank mindenhova eljuthatott, volt egy másik oldala is.
Közről láthatta a kiválasztottakat, a fotografálásra méltóakat. Köz-
ről és intimen. Hisztérikus színésznőket, könnyelmű államdíjasokat,
felfuvalkodott politikusokat, kerületi és falusi díktátorokat. Nincs ta-
lán még egy olyan hivatás, amely olyan mélyen megismertetne a világ-
nak ezzel a másikkal, nem hivatalos, öntudatlan arcával, mint a fotori-
porteré. Frank egyetlen olyan emberre sem emlékszik, aki, miközben
fotografálta, ne akart volna valami más lenni, mint aki, s amilyen
valójában volt. A kicsi magasabbnak, a csúnya szebbnek, az előrehala-
dott korú fiatalabbnak akart látszani. A sajtóiroda laboratóriumaiban
akkor duzzadt hatalmassá a retusálóosztály. Ráncok? Kidobni! Erről
azt sutitogják, hogy kegyvesztett lett? Ki vele! Megvető ajakbigyesztés-
ből szívélyes mosolyt tudtak varázsolni a retusálóművészek. Frank az
életet a megfordított oldaláról látta, mivelhogy csak fotoriporter,
tárgy, lencse volt. Amikor nem állt feljűk fordított objektívvel, akkor
senkinek se kellett színházat játszania előtte, és ilyenkor csodálatos-
képpen azok az emberek, akik máskor minden szavukra vigyáztak,
most minden gátlás nélkül fecsegték sofőrök és fotografusok előtt.
Frank számtalanszor tanúja volt kicsinyes pörlekedéseiknek, a koncert
folytatott neveltséges harcaiknak, dühkitöréseiknek, intrikáiknak, plety-
kálkodásaiknak, kapzsiságuknak. Annak a másik arcuknak, amelyet a
világ elől gondosan elrejtének. Frank mindenhová beléphetett, látha-

tatlanul és feltűnés nélkül, mert sohase vettek róla tudomást másként, mint hogy ő az a bajkeverő, az a szükséges rossz, aki ugyan útban van, zavar is, de nem lehet meglenni nélküle, hisz ő a személyiség halhatatlanságának egyik társalkotója.

Hány száz, kétszáz, háromszáz kilométeres utat tett meg Frank kényelmes, nagy luxusautókban, ünnepekre utazó kiválóságok társaságában? És mennyi mindent hallott és tudott meg közben! De baj lett volna, ha egy jelentéktelen tömeggyűlésről készült fénykép nem jelenik meg az első oldalon. Minden ilyen esetben a felelősséget természetesen a fotográfus viseli.

Frank még mindig a halott portréját nézi. Hányszor kapta le a sikamlós celluloidra ezt az arcot? Ezerszer? Kétezerszer? Nem tudja pontosan. A negatívokból, amelyeket trezorjában helyezett el, egy életfantasztikus dokumentumát, az emberi nagyság és törpeség képeskönyvét lehetne összeállítani. A tizenhat éves buja kamasz behénes lovagol. A tizenhét éves fiatal forradalmár a csendőr fejére készül süjtani azzal a puskával, amelyet kicsivel előbb a kezéből kicsavart. Megbilincselte kezekkel a börtönbe kísérik. Lelkes tömeg előtt szónokol, akik skandálva kiáltják: Munkát, kenyeret! A folyóparti réten Margittal ölelkezik. Egy hajtásra issza ki a fenyőpálinkás üveget. A magasan ívelő hídról a mély folyóba ugrik. Meredek sziklákön kapaszkodik felfelé. Eltűnődve mered a táborúzó fényébe. Dereka köré töltényszalagokat csavarva rohamra vezeti a csapatát. Fáradtan, végső erőfeszítéssel mászik a jeges havon. A harc hevében géppuskából tüzel és ordít: „Az anyátok istenit, ti németek!” Lekattintotta öt ezer és ezer önfelédlt pillanatban, amikor nem volt kinek és nem is volt mit színelni.

De Frank a világ előtt szigorúan elzárt páncélszekerében e történelmi férfi életének más mozzanatait is őrzi. Például amikor egy kéklblúzos lány, akivel bizalmaskodni akart, pofon vágja. Vagy mikor az erdőben úgy szarik, hogy jobbra és balra tőle, elfordulva ugyan, de ott állnak testőrei, még az ilyen pillanatban is szolgálatot teljesítve. Vagy ez. A hangverseny szünetében az elhagyott, üres szék sorok között lehajtott fejjel ül és hontyog. Sokféleképpen meg van örökítve ez az arc. Nemcsak úgy, amelyet most itt lát, de azok az arcok se szállnak el Frank emlékezetéből, amelyeket nem kapott lencsevégre.

Frank már régen farképnél hagyta volna mesterségét, amelytől megcsömörlött. Hogy mégis szorgalmasan fényképezi egyik mikrofont a másik után, annak okát talán az a különleges és groteszk kedvtelés okozta, amely idővel mániákus méretet öltött. Meg akarja örökíteni annak a világnak az elferdített képét, amelyben mozog. Drága kedvtelés ez, amelyről senki sem tud, még a felesége sem. De meglehet, hogy tudja, s mégsem kérdezte sohasem Franktól, mit művel hosszú napokon át abban a sötétkamrában. A sötétkamra szent hely, kicsit titokzatos, amelyben senkinek semmi keresnivalója nincs. Frank úgy tesz, mintha előhívna vagy nagyítana, néha így is van. Nagyobbára azonban különleges fényképgyűjteménye felett ül. Teljesen biztonságos rejtekhelyet eszelt ki számára. Frankot izgatja az a gondolat, hogy az életével játszik. Ha rájönne, nem sokat teketóriáznának. Száz és ezerszámra menő egyedülálló felvétellel rendelkezik, amelyeket munkássága hosszú ideje alatt készített. A nihil galériája, hülyeséglexikon, hiúság vására. Pucér tábornok a reprezentációs asztal tetején, torták között, népi táncot lejt a jelenlevő hölgyek lelkes tapsa közepette.

Részeg járási kiskirályok „szalagavatója”. Híres színész úszik a pocolyában. Mezítelen testén az állardíj szalaga. Zsiványbúcsú, zsúrok, flörtök, képviselők, akik a háborúban sokat szenvedett itáj nyomorúságáról a helyszínen akarnak meggyőződni, a különvonat étkezőkocsijában zabálnak. A peronról félméztelen gyerekek nézik mindezt. Előkelő hölgy nemi akitusa a gépkocsivezetővel az üdülő villalépcsőjén.

Politikai szerelemek. Fülíg szaladó mosolyú miniszter, mikor a kollégájáról kijelenti ünnepi beszédében, hogy a legjobb fiú, akit valaha anya szült. S ugyanaz a miniszter ugyanazt a kollégáját minden pokol és görénylyuk legnagyobb mocskának nevezi. Igen. Így mosolyogtak egymásra a többiek is, Galovič is erre a halottra. Egyik nap szívélyesen kezet szorítottak, a másik napon kijelentették egymásról, hogy alávaló, semmirekellő, áruló.

Franknak gyakran szemére veti a felesége, miért nem fényképez várat, kastélyokat, népviseleteket vagy a Tátrát. „Miért nem készítesz állatokról, lepkékről, virágokról könyvet? Vagy aktokat? Azért ma jól fizetnek. Mások élnek a világukat, s nekünk soha sincs egy lyukas garasunk se...” Frank tudja. Soha életében nem volt pénze. Néha, mikor jókedvében van, válaszol is neki. Várd ki a végét. Vásárolunk egy jachtot, és világkörüli útra indulunk... Frank tudja, hogy az övéhez hasonló különleges gyűjtemény nincs még egy a világon. De azt is tudja, hogy ezt soha senki sem fogja látni. Frank természetesen nem is sejti, mennyibe kerülhet egy luxusjacht, de elég számára a tudat, hogy megvehetné, ha akarná. Elég ez a tudat, de jachtja soha nem lesz. Frank már régóta nem vágyik híres ember lenni, nem vágyik sem ilyen, sem amolyan dicsőségre. Sok hírességet lefényképezett már, és semmi kedve közéjük kerülni.

(Folytatjuk)

EGY FEKETE ÖREGEMBER

Egyedül a folyó bal partján, a gáton haladva, szemben a víz folyásával, s tegyük fel, még térkép is áll a rendelkezésemre, amit a kezemben tartok, s így könnyítve a tájékozódást — mert térkép nélkül valójában csak a nagyon ismerős és a szívünkhöz közel eső vidék tud megnyugtatni bennünket —, most hirtelen oldalba kapom a folyót, lefutok a gáton.

Aszályos esztendő ez; a víz a gát lábától a legkevesebb háromszáz méternyire fekvő mederben szürkélik — mivel képes botanikámat ott-hon hagytam, most nem tudnám megmondani, milyen cserjék és gyomok közt gázolok, leveleik jobbra ujjasan íveltek, húsosak és haragoszöldek, még a vízre is vetül róluk némi visszfény: szürke méregzöld. Ezt az utat most már szökdelve teszem meg, akadályoz a tavalyi vagy az idei tavaszi hordalék, a félig megkötött iszap, de már orrommal érzem, hogy nemsokára kijutok a tiszta fövényre.

És most nem értem, hogy a tekintélyes magasságú homokdombon, amely bár eltörpül a gát súlyos vonulata mellett, hogyan is hagyhatták félbe a munkát: gyorsan, talán rendeletre; vagy önkényesen, ami egyre gyakrabban megesik — esetleg valami rendkívüli és váratlan esemény fenyegető terhe alatt dobták el szerszámaikat. Vagy a vártnál is sokkal rosszabban boldogultak a homokkal, és ez kiábrándította őket munkájukból, s az emberhossznyira ásott mély gödör mellett leszúrták az ásólapátokat, és széjjelszórva a cserjésben, most a nedves földön lapulnak.

No, de mindegy.

De az is lehetséges, hogy valami kivételes céljuk volt az ásással, hogy kerestek itt valamit, és amikor az, amit kerestek, az egyik ásó nyomán kifordult a homokból — hogy a gödör hosszúkás, annak is tulajdonítható, hogy nem ismerték a tárgy pontos fekvését, és felülről nem tudták meghatározni a helyet —, akkor sebbel-lobbal elfutottak, magukkal cipelve azt a bizonyos dolgot, állandóan vissza-vissza pillantva, és kémlelve a környéket, esetleges, szemtanúk jelenlététől is tartva.

Ha én leszálok ebbe a gödörbe, egyedül már nem tudok felkapaszkodni onnan soha.

A tavasz már forró, a napok verőfényesek. Ha leszálok a gödörbe, s aztán ki akarok belőle jutni, taposva és gyűrve magam alá a homo-

kot, ami minden érintésre egyformán beomlik, omlik, omlik, omlik; és még csak a fejemet sem dughatom ki a föld színére, mert ha a gödör mélységéhez hozzáadjuk a körben kilapátolt homokrakások magasságát, az legkevesebb két méterrel meghaladja testmagasságomat. A nap tűz. Előbb-utóbb letépném magamról átizzadt ingemet, mert már a szomjúság is kínozna, és minden igyekezetem arra összpontosulna, hogy a gödörből kijussak, ahogy előttem más vagy mások is kijutottak, csak hogy most nincs, aki lenyújtsa a kezét, lassan barnulni kezdenék a napon, előbb megvörösödnék, de holnap már szebb színem lenne.

Pár nap múlva újságpapírt fújna le hozzám a könnyű szél. Az újság régi, de mégis a világ híreit tartalmazza. Kopognának rajta a homokszemek, akár a kiaszott bőrön. Még egy kevés, és eltemeti a homok. Aztán a hátamat verdesnék a finom szemcsék, a napsugarak az ég tejéről tűznének. És én, ősi pózban, mint a hernyó, összegömbölyödve, feketén.

Itt a folyó, kellemes illata van. Alig lengedez a széllal. Az ember az éhséget harminc napig is elviseli. A szomjúságot pár napig. Utána állítólag megőrül.

Ha a körülményeket tüzetesen megvizsgáljuk, ezt a csapdát nekem állították. Senki másnak, mint nekem. Öt percig sem tart betemetni. És elég sokan hagyják, hogy túljárjanak az eszükön.

KÉTSZERES

Amikor a jövevények elérték a kaput, Kétszeres óvatosan behúzta a zsalugátert, és közben vigyázott, nehogy zajt csapjon. A zsalugáter lécei úgy voltak állítva, hogy a nap besütött közöttük, és a sugarak csikokban törték át a benn felgyülemlett füstöt. Kétszeres felállt, és végig begombolta magán az alig viselt katonazubbonyt, melynek gallérjáról letépték a rangjelzést, de az anyagon meglátszottak a sötétebb foltok, ahol a csillagok helyét nem fakította ki a nap.

De azok hárman mintha egyből kitalálták volna, hogy hol keressék. Kétszeres mintha váratlanul érte volna a dolog, kicsit elsápadt, és csak állt a félig behúzott zsalugáter mellett. Amazok közül kettő szorosan a fal mellé simulott az ajtó két oldalán, a harmadik előrelepett.

— Vesd le — mondta —, vesd le a zubbonyt.

Kétszeres a zubbony felső zsebéből kivett egy csomag cigarettát, s a kezében tartva végig kigombolkozott. Minden mozdulatát figyelték. Aztán a zubbonyt gallérjánál fogva feléjük hajította.

— A cigarettát is — mondta, aki elől állt.

Kétszeres kiszámított mozdulattal átdobta a szobán a cigarettát. Aki elől állt, megfordult, és megkínálta a dobozból a másik kettőt. Rágyújtottak, aztán az is visszajött a helyére.

— A bakancsot — mondta.

Kétszeres lehajolt, és kifűzte lábán a bakancsokat, majd kilépett belőlük, és egymás után a szoba közepére dobta őket.

— Fegyver?

— Nincs — mondta Kétszeres.

Erre az, aki az ajtó bal oldalán állt, előrejött, egészen Kétszeres

mellé, és nagy lendülettel gyomron vágta, aztán visszament előbbi helyére. Kétszeres összegörnyedt, és úgy érezte, hányni fog.

— Elcserélheted akármióért. A zubbonyért vagy a bakancsért — mondta az, aki elől állt. Kétszeres keresztültámolygott a szobán, harisnyában, egyikük kinyitotta előtte az ajtót, majd mindhárman utána mentek, és az ajtót becsukták maguk mögött.

Hátul, a kertben, az egyik méhkaptárról lesöpörte tenyerével a száraz leveleket, felnyitotta, és kivett belőle egy olajos vászondarabba csavart tárgyat, és átnyújtotta annak, aki a zubbonyt és a bakancsot hozta. Alig állt a lábán; és a másikon most megérezte az erős alkoholszagot. Azok mindhárman holtrészegek lehettek.

Ki sem bontották a vásznat, hanem rögtön a zubbonyba csavarták, és már indultak is kifelé a kertből. Nem lehetett velük szót érteni, holtrészegek voltak.

Kétszeres visszament a házba, az előbbivel átellenben lévő szobába, és kulcsra zárta az ajtót.

TÉVEDÉS KIZÁRVA

A tejüvegen keresztül zöld fény tört át, ahogy elhaladt az ajtó előtt. Ment néhány lépést az üres folyosón, aztán visszafordult, és újra elhaladt az ajtó előtt. Majd még egyszer. Akkor a nővér, aki a lépcsőn jött lefelé, megkérte, hogy maradjon nyugton. A nővér cipősarka mérgesen és sértetten kopogott a folyosó kövezetén, de az egyik homályos szögleten befordult, és a lépcsőkön az alagsor felé ment, amerre a konyha lehetett.

Újra egyedül maradt, de nem ült vissza a padra, most egyenesen ment a folyosón, egészen addig, amíg a folyosó el nem kanyarodott. Ott feltűnt az üvegfal, és ismét az a zöldes fény. Csöndben ment a fal felé, amilyen csöndben csak tudott, míg csak le nem látott a műtőbe. Néhány lépésnyire az üvegfaltól megállt. Egészen tisztán látszott ott lenn minden.

A sebész, aki a műtétet végezte, magyarázott a többieknek. A száját nem lehetett látni, csak a kezét, ahogy ismételten a levegőbe szűrte ujjával úgy derékmagasságban. Aztán a nővér felitatta a verejtéket homlokáról és orrtövééről. Eddig látta az arcélét is, most újra háttal fordult az üvegfalnak, és mintha gyors mozdulatokkal tett-vett volna maga előtt, válla rángásából legalábbis erre lehetett következtetni.

Megfordult, és visszament a néptelen folyosón. Most már ülve várakozott. — Az ördögbe is — sóhajtotta —, az ördögbe is.

Sokára mozdult a tejüvegű ajtó, úgy érezte jó óra múlva. Az orvoson fehér köpeny volt, de a feje fedetlen, és látszott, hogy a haját frissen fésülte. A nap folyamán már találkoztak, most csak elébe ment, hogy felhívja magára a figyelmét.

— Ó igen — mondta az orvos —, készen vagyunk.

— Súlyos? — kérdezte.

— Ahogy vesszük — mondta, és ujját az alsó ajkára tette, mintha gondolkodna. — Ide figyeljen, most már minden tévedés kizárva. Furcsa, hogy eddig nem lehattünk biztosak benne. De mit is magyarázok. Maga a fivére?

— Igen.

— Ide figyeljen. Neki egy szót sem.
 — Természetes.
 — Nem természetes. Neki egy szót sem, meg senkinek sem. Jobb lesz, ha vigyáz, és nem jár el a szája.
 — Vigyázni fogok.
 — Ígérje meg.
 — Megígérem.
 — Tehát a lehető legrosszabb.
 — Meghal?
 — Fenét hal. Ehhez magának semmi köze. Egy hét múlva hazamegy.
 — Eljövök érte.
 — Jöjjön is. Mióta beteg a fivére?
 — Ösz óta. Egy nagy halat vett aznap, megvolt úgy háromnegyed méter hosszú, szép hal volt. Kicsit bekapkodott, de jól viselkedett ott-hon. Különben nem ivott. A halat az ajtó elé akasztotta egy kampóra, hogy friss levegő érje. Szeles éjszaka volt, s a halmak különös, csontos farka. Ahogy a szél rángatta a halat a kampón, a farka minduntalan a falra csapott, mint egy széles tenyér. Így. És egész éjszaka a hallal bajlódott, de nem akasztotta máshová. Jó helye volt ott... Talán nem az italtól, mert nem ivott.
 — Nem. Nem hinném.
 — Sok helyen megfordult, de nem ivott. Ritkán, egy keveset.
 — Jön az úgy.
 — Aztán az ágyát az ablakhoz kellett húzni tél elejére. Fájdalmi voltak, de ki szeretett volna menni. Lekaparta az ablakról a jégvirágot, hogy kilásson az útra. A hallal meg azután is sokáig bajlódott, felriadt éjszaka.
 — Végignézte a műtétet? — kérdezte az orvos.
 — Nem. Nehezemre esett volna.
 — Szóval egy hét múlva hazamegy.
 — Igen. Érte fogok jönni.
 — A sebe elég gyorsan be fog gyógyulni, és ne izgassák.
 — Majd megmondom a családjának.
 — Ne mondjon a családjának semmit — mondta az orvos. Zavartnak látszott.
 — Valamit csak kell mondanom.
 — Ha végignézi, másképpen gondolkozna. Mindössze a mája. De a mája, az kész. Talán erős ütés érte, vagy leesett valahonnan.
 — Értem.
 — Ne haragudjon. De kemény emberről van szó, és sokat fog szenvedni. Senki sem érdemli meg, hogy annyit szenvedjen.
 — Mindig is kemény volt, akár a vas.
 — Persze. Vigyázzanak.
 — Akkor ez azt jelenti, nem érte meg.
 — Azt. Semmivel sem szolgált rá.
 Az orvos kezét nyújtotta. Fehér keze volt és kissé hűvös tapintású. Nagy orvos hírében állt.

Kilenc óra van.

De a hajót, a hajót, azt még nem látni. Pedig már többen vára-koznak a kanyarban, a zátonyon. A hajó mintha zajtalanul jönne, leg-alábbis úgy tűnik nekünk. A hajó, és a feltört, sima víztütkör, és mind-ez zajtalanul, akár az álom.

Kilenc óra öt perc. Most az a pocakos a szemére illeszti a távcsövet. A távcső vége és a pocakja csüngőmértékben van.

— Nézzétek, akár egy turista — mondja a mellette jobboldalt álló asszony.

— Hallod, János — mondja a balról álló asszony —, azt mondják, olyan vagy, mint egy turista.

A távcső üvege előbb jobbra, aztán balra villan.

És feketén mászik ki a folyókanyarból a Hegyalja. A kürtjei még némák.

Egyre közelebb húzódik a parthoz, amely előtt a zátony afféle zárt öblöt képez. Most mindenki arra fordul.

A Hegyalja kazánjait mazuttal fűtik. A porlasztók morgása minden hangot elnyom. A hajó már ötven lépésnyire sincs a zátony csúcsától, és a parttól még távolabb van, mégsem hallatszik egy hang sem.

Akkor megszólal a hajókürt.

— Egy uszály is jön még — mondja a pocakos, és csak a száját látni, ahogy beszél. Szemét egész idő alatt eltakarja a távcső. — Ott, ott — mutatja, fél kezével elengedve a távcsövet, ujja a kanyar mögé nyomul a bozót között. — Azt külön kormányozzák.

Alig hallani a hangját. Bár a hajókürt fogantyújáról ott a hajón leg-alább tíz másodperccel ezelőtt levették a kezüket, az a mély hang, ami csak az ilyen kürtöknek sajátja, tovább száll és zeng a levegő-ben, mintha a vízből vagy a földből törne elő. Megbabonázó.

Az uszály orrán a szám: 11 325.

A Hegyalja orrán feltűnik a hajóinas a póznával. A póznát, mélyen a hajó orra elé hajolva, lenyomja a vízbe, és feltekint a kormányosfül-kére. Megint lenyomja, és újra feltekint.

— Félnek, hogy megfenéklük — mondja a pocakos szája.

A hajó ott benn lépésben halad. A drótkötelet, amellyel az uszályt vontatják, feltekerik a dobra, így az uszály egyre közelebb kerül a ha-jóhoz. A számok most már félméteresek: 11 325.

A hajóinas a kormányosfülkére pillant, és felhúzza a vízből a póznát. A kormányosfülke sokkal jobb hely a hajón, mint a hajóorr. De az ebédlőnél is jobb hely, meg a konyhánál is. A gépháznál százszorta jobb hely. Ez az elképzelhető legjobb hely a hajón. A kormányos és a parancsnok lehet, hogy titokban kártyáznak. Vagy ha nem kedvelik kü-lönösebben a kártyajátékokat, vagy már régebben megunták, akkor sakkoznak. Izgalmas partik folynak ott fenn a legénység háta mögött. Vagy játszanak a kapcsolótáblával, vagy megmásítják az imént kiosz-tott parancsokat, s aztán nagyokat nevetnek, egymás hátát csapdosva.

De ez nem minden. Ők onnan fentről áttekinthetik az egész partot, sőt, a füzések mögé is beláttnak, a gáton túl látják a várost.

Most a hajó a zátony felé húzódik, az uszály pedig nyílegyenesen ha-lad a part mellett.

A Hegyalja hátrál, és elérkezett a pillanat: a csörlőkön megfeszül a

lánc, a hajótest megérinti az uszály oldalát, és lassan felveszi a sebességét, majd fokozza, és az uszályt a part mellé szorítja.

A csörlők visszapergetik a láncokat; a Hegyalja kihátrál a holt ágból, az előbbi víznyomon. Kint újra megszólal a kürt, most szaggatottan.

Tíz perc, míg elül a füst és a víz lecsendesedik. Körülbelül ennyi kell, tíz perc.

Várható, hogy ezekben a pillanatokban majd egy bennszülöttekkel dugig megtömött csónak siklik ki az uszály mögül, elől vagy hátul, a sűrűből, és megkezdődik a csere, virágkoszorúkkal, gyöngyökkel, s hogy villognak a tükrök!

Az uszály, a 11 325-ös, bizonyára jutát hozott, vagy cementet, vagy sót, esetleg szódát.

Tíz perc, utána jó alkalom nyílik az úszásra, a nyugodt, zöld vízen.

ALKONYATKOR, SZOMBATON

A szoba hűvös, és az ablakokat még nem nyitja ki. Az ablakok még várhatnak. Minden várhat egy percig: ott áll mozdulatlanul a szoba közepén. Az ajtó, amely az előszobára nyílik, szélesre tárva. A szomszéd szobából, az előszobán keresztül áthallatszik az öregember duruzsolása.

Öregember. Ó az öregember felesége. A szeme hideg és kék.

Az ablakok befüggönyözve, és egyre sötétebb lesz. Kinn lassabban harapózik el a sötétség, kinn még lehetne levelet olvasni. Levelet, vagy alkármít.

Így megpihen.

Nemsokára a két ablak között álló alacsony szekrényhez megy, és leveszi róla a kis lámpát. A lámpa egészen apró, elfér egyik tenyerében, ujjjaival körülkulcsolhatja. Az udvarra néző ablakhoz viszi, és leemeli róla a parányi cilindert. A fél centi széles lámpabelet fölcsavarja, majd visszamegy a szekrényhez, és a varrodobozból kikeresi az ollót.

A varrodoboz a szekrény fiókjában van. A szekrényen, ahol az előbb még a lámpa állt, most csak egy kerek, fehér pecsét van a terítón. Közben az öregember duruzsol odaát, duruzsol egyre.

Ó az öregember felesége. A szeme hideg és kék, az arca sima. Hat gyereket szült. Hat gyerektük van, és mindannyian elég közel laknak.

Amikor a lámpabelet egyenesre vágta, a lámpát és az ollót visszaviszi a helyére. A fehér, hímzett terítővel letakart alacsony szekrényen már nem lehet kivenni a lámpa előbbi helyét. Hiába erőlteti a szemét, már nem látni, csak találomra teheti vissza. A két ablakon, a szekrény két oldalán, becsukja a spalettát, de nem néz túl az üveglapon. A másik ablakot, az udvarra nézőt, azt most kinyitja. A konyhában iszik egy pohár vizet. Kezet mos. A szappan elázott a szappantartóban, kiönti alóla a vizet.

Az öregember, a férje, most már elcsendesedett. Még szólíthatná, mert még nem alszik. Megtehetné. De csak a kihűlt tűzhely sarkáról veszi fel a gyufásdobozt, hogy oda-benn meggyújtja azt a parányi lámpát.

Aztán a szekrény elé térdel, ahogy minden szombaton alkonyat után,

kissé távolabb a szekrénytől, a lámpa derengő fényébe. Kinn a mozdu-
latlan levegőben megáll a por.

A gyerekek már mosakszanak. Szombaton alkonyat után semmi dol-
guk a falun kívül. Így lettek nevelve. És később, mikorra egészen be-
sötétedik, és megvacsoráztak, és lefektették a gyerekeiket, jönnek. A
férfiak valamivel előbb érkeznek, a lányok csak utánuk.

Állnak az ajtóban, és nézik őt, aki térdepel háttal feléjük, vagy az
ajtó mellé vetülő árnyékát, amely a puszta földön siklik végig, föl, föl,
a falra. Ő pedig lehajtott fejjel, szemét lehunyva retteg, nehogy elma-
radjon valamelyik ma este.

Nemsokára talpra segítik a földről, és a zajra a szomszéd szobában
újra kezdődik a vég nélküli duruzsolás.

AZ 5,15-ÖS

Fölért a hídra, és megállt, hogy kifújja magát. Túl meredek út ve-
zetett föl a hídra. Lassan indult tovább a faburkolatú részen, amit a
gyalogosoknak tartottak fönn.

Ilyenkor, amikor hazafelé indult, már alig volt forgalom. Különösen
ősszel. És most, ma, valószínűleg kinn az utakon is gyérebb a forga-
lom. Köd van, csak a ködlámpák közlekednek. Sárga. Sárga. Sárga.
És mind ritkábban tűnik fel egy-egy.

Még most sem tudja, milyen hosszú a híd. Ötszáz méter. Legyen öt-
száz méter. Mondjuk: ötszáz.

Ő már biztosan hazaért. Már biztosan bekapcsolta a villanymelegítőt.
Egy órával előbb ér haza. Ennyivel előbb kell érkeznie. Egy órával
előbb, és bekapcsolja a villanymelegítőt. A villanymelegítő mintha las-
san parazsat fogna. Előbb a melegítő; aztán a levegő is.

Ő. Egy órával előbb ha hazaér.

Már nem énekel. Azelőtt mindig énekelt. Néha, régebben, hallotta is
az ajtó előtt. De mikor belépett, csönd volt.

„Most szeret. Most már csak szeret, és nem énekel. Most már nem
is kell annyit költözködni. Annak vége. A költözködésnek, meg minden
másnak.”

Ment a hídon. „Biztosan vár” — gondolta. — „Vár”.

Lent a vízen ricsajoztak a vadkacsák. Semmit sem lehetett látni a
vízből az egyre sűrűsödő ködben. Csak biztos, hogy ott volt. A víz. A
kacsák. Valamennyivel följebb a nádasok.

„Meg kellett volna várnom az autóbust” — gondolta. „De az 5,15-öst
még elérhetem. Akkor fél órával előbb otthon leszek. Egy teljes fél-
órával. Akkorra meleg lesz a szoba. Gyöngébbre állíthatja a melegítőt.

A vadkacsák nagy csapatban várakozhattak ott lenn. Vagy csak úsz-
tak lefelé. Az 5,15-ös felé, arra, a ködben.

Az 5,15-ös utasai. Egy vastag úr, ez egy ügynök. Az ajtó melletti ül-
sen egy rendőr. A peronon hárman vagy négyen, két-három állomás-
nyira mennek. Azután van egy fűtő az esti váltásra. Ezt reggel még
látja, akkor jön visszafelé. Meg háziasszonyok. Meg ő. Mindig.

A talpa alatt még tart a híd. Még megy a hídon. Mikor lesz már
vége?

„Még elmegy a buszom” — gondolja. — „Fél órát vesztek. Vagy egy
egész napot. Istentelenül hosszú híd.”

A vadkacsák lenn verik a vizet, de nem látni semmit, csak olykor egy-egy ködlámpát, de azt is itt fönn.

Az 5,15-ös már a járda mellé kanyarodott. A jegykezelő már a csöngő gombján tartja az ujját, hogy jelezze az indulást.

POST SCRIPTUM

Valaki egy pohárral eltalálta a lámpát, amely a mennyezetről lógott egy drótkampón, a másik lámpa pedig messze volt onnan, egészen a terem túlsó végében, így a terem egyik fele sötétben maradt, de a kavarodás nem szűnt meg. Néhányan lámpáért kiáltottak, mert a sötétben még hallgatni is rossz volt: mintha éretlen dinnyéket csapdosnának a földhöz. Aztán hirtelen felugrált mindenki, és a terem világos része felé nyomult. Talán megéreztek a vért.

Sörös József a mély tüdőszűrés ellenére, amit egy pillanattal előbb vett tudomásul, még talpra tudott állni, majd háttal a falhoz támaszkodott. Senki sem maradt mellette, messziről csak homályosan látták, hogy ott áll a fal mellett.

Kocsit kellett keresni, hogy orvoshoz vigyék.

Amikor újból lámpát gyújtottak, és az üvegcserepeket kezdték összesöpörni, a fal olyan volt a lámpafényben, mintha végigöntötték volna vérrel.

Aztán már nemsokára éjfél lett, és elmúlt az a vasárnap is.

Végigcsoszogott a folyosón, kinyitotta a lécajtót, betette maga után, és körülnézett. Aprólékosan szemügyre vette a fészert, a disznóólat, a mellette éktelenkedő trágyadombot, az árnyékszékét, a kerítést, azután a falódé mögé ballagott, elvégezte a dolgát, és visszajött az udvar közepére. Felnézett az égre: a szomszéd gémeskútja fölött kis bárányfelhő izzott a szürkületben. Valahol messze már derengett.

A disznóóllhoz lépett. Megvakarta a kis, gömbölyű, fekete süldő fületét, vetett elébe egy marék kukoricát. Elnézte egy darabig, milyen jóízűen ropogtatja, csettintgetett neki a nyelvével, aztán megtapogatta a reteszt, hogy jól zár-e az ól ajtaja, és bement a fészerbe. Benyúlt a sarokba, megfogta az ásót, fölemelte, és kivitte az udvarra.

Megfordította, és végighúzta élén az ujját. Tompa volt a vas, a széle csorba. A nyél mellett, balról sötét folt takarta a szürke fémet. Megkaparta a hüvelykujjával, és előtűnt a rozsdá. Ráköpött, felmarkolt egy kis port, és megdörzsölte. A rozsdafolt még élesebb körvonalakkal rajzolódott ki a vason.

Visszalépett a fészerbe, levette a tartógerendáról a kalapácsot, kísétált az udvar közepére. Megvizsgálta a kalapácsot, megmarkolta, sújtott vele kettőt a levegőbe, majd bement a folyosóra. Az ásót neki támasztotta az ajtófélfának, a kalapácsot letette a kispadra, nadrágjába törölte a tenyerét, és benyitott a konyhába.

Az öregasszony a tüzet élesztgette. Megkotorta a piszkavassal a csutkákat, belefűjt a parázsló szalmába, és amikor fellobbant a láng, becsapta a tűzhely ajtaját. Asztalhoz ültek.

Letört egy darab kenyeret, szájába tette, és óvatosan örölni kezdte fogatlan ínyével. Megfontoltan evett, minden kis falatot sokáig rágott, forgatott, mielőtt lenyelte volna. Az öregasszony valamivel fürgébben nyelte a falatokat. Néha titkon ránézett a kendő széle mögül.

Szájához emelte a bögrét, ivott, majd letette maga elé, és megtörölte a bajuszát.

— Szólhatsz Andrisnak — vette ki a dóznit a bekecse zsebéből.

Az öregasszony felállt, markába söpörte a morzsákat, összeszedte a bögréket, a kést, a kenyeret, az asztalkendőt és a konyhaszekrényhez lépett. A kenyeret fölrakta a polcra, a bögréket meg a kést óvatosan a tűzhely szélére helyezte.

— Most mindjárt? — kuperodott le a tűzhely elé.

— Hát — mondta az öreg. Cigarettdát sodort, lassan, ügyetlenül. A dohány ujjai közül az asztalra szóródott.

Az öregasszony megpiszkálta a tüzet, tett rá néhány csutkát, azután vizet öntött a nagy mosogatódézsába, és belerakta a két bögrét meg a kést. Odacsoszogott a konyhaszekrény ajtajához, kinyitotta, kivett egy lábost, vizet öntött bele, és föltette a tűzhelyre.

— Jó idő lesz — vette a kezébe az egyik bögrét.

Az öreg megsodorta a cigarettdát. Megnyálazta, végighúzta a mutató- és hüvelykujja között, kiköpte a nyelvére ragadt dohányszálakat, és rágyújtott. Nagyokat szívott a rosszul szelelő cigarettdából — vékony, ráncos nyakán kidagadtak a vastag erek.

Az öregasszony elkészült a mosogatóással. Eltörölgetett, elrakta a bögréket és a kést, kimosta a mosogatórongyot, kitörülte a mosogatódézsát, és beállította a tűzhely mögé. Tett a tűzre, aztán fogta a kissöp-rút, és söpörni kezdett.

Az öreg az órát nézte.

— Fölássá? — egyenesedett ki az öregasszony a tisztaszoba ajtajánál.

— Föl — nézett rá az öreg, és lepöccintette a hamut a cigarettdáról. Az öregasszony tovább söpört.

Az öreg ült egy darabig, cigarettdázott, aztán a tűzhelyhez lépett, kinyitotta az ajtaját, bedobta a csilkket, és megpiszkálta a tüzet. Megivott egy pohár vizet, és kiment a konyhából.

Leült a padra, kezébe vette az ásót és a kalapácsot, aztán letette, fölkelte, és lement az udvarba. Egy lapos fekete kővel a kezében tért vissza. Lerakta a pad elé, leült, és ismét kezébe vette a szerszámokat. Az ásó vasát ráillesztette a lapos kőre, leszorította, és kalapálni kezdte. Az első ütések még bizonytalanul, erőtlenül pattantak vissza a vasról, de később már egyre magabiztosabban kopogtak.

Az ásó kicsorbult széle lassan kisimult.

Az öregasszony kilépett a konyhaajtón. Egy pillanatra megállt, kendőjét igazgatta, és az öreget nézte. A kalapácsütések zaja egy pillanatra megszűnt. Az öregasszony elkapta a fejét, és szapora léptekkel elköcogott a szomszédba.

A horpadás teljesen eltűnt, helyét már csak a kalapácsütések fényfoltjai jelezték. Az öreg még egy darabig ütötte csak úgy, a pengés kedvéért, mint kovácsok a megmunkált vasat az illőn, aztán letette a kalapácsot. Hegyével a kőnek támasztva felállította az ásót. Végighúzta ujját az élén, forgatta, fél szemmel méregette.

Megnyílt a kapu.

— Jó reggelt, Tamás bácsi — köszönt rá Andris. — Megjöttem.

— Jó reggelt. Jól van, fiam — állt föl az öreg a kispadról.

Az öregasszony tétován állt meg mellettük.

— Segítség köllene, fiam.

— Itt vagyok, azért jöttem, mit köllene csinálni? — nézett szét a fiú az udvaron.

— Nem akartalak háborgatni, de a sógor nem ér rá... pedig még a múlt héten szoltam neki... — mentegetődzött az öreg.

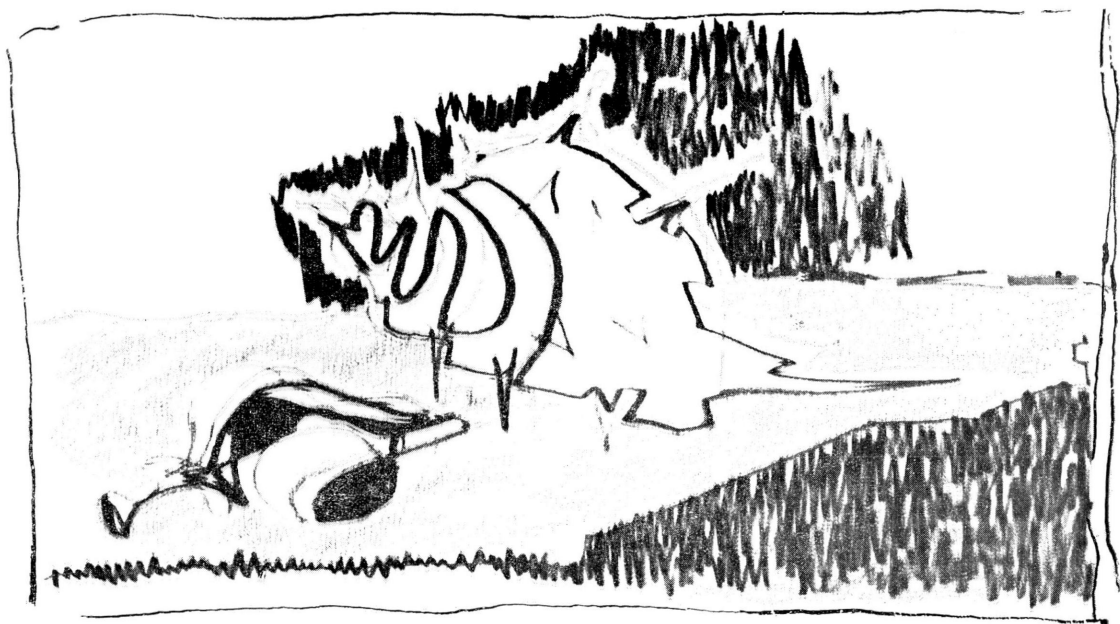
— Szívesen segítek, ráérek. No, mondja, mi köll? — nézett rá kerdőn a szomszéd fia.

— Hát azokat a fákat ott, a fal tövéből, azokat köllene elvinni... oda, a fészter oldalához — bökött az öreg az ól felé.

I A L A K . 1958

lavírozott tus, 28 × 21

C S I G A , 1964 (?)

ceruzarajz, 13 × 23

— Jól van, mindjárt meg is lesz — indult meg a szomszéd fiú.
 Az öregasszony bement a konyhába.

— Elvinném én magam is, fiam, de már nem bírom. Üzentem a sógorért — lépett utána az öreg —, mondta is, hogy eljön szombaton, de fuvart fogott, hordja a trágyát a szövetkezetnek, azt jól fizetik.

A fiú levetette az ingét, ráakasztotta egy növendékfa ágára, és megmarkolta a legvastagabb rönköt. Megpróbálta a hóna alá venni, de nehéz volt, visszahuppant. Fújt egyet, megfogta az egyik végét, feltámasztotta, magához ölelte, és lassan fölemelte. Erőlködve cipelte a fészereg, ott ledobta.

Az öreg a nyomában lépkedett.

— Nehéz lesz ez neked, fiam, inkább elküldök a sógorért...

— Dehogy nehéz. Semmi ez nekem — lihegte a fiú. Homlokán kövér gyöngycseppek ültek ki, hóna alól patakozott az izzadság.

A harmadikat már a hóna alá fogta.

— Tavaly vágtam ki ezt a körtét. Elszáradt, ki köllött vágni. Jó lesz a télen — mondta az öreg.

A fiú az utolsót is átvitte.

— Maga vágta ki? — törölte meg a homlokát. — Egyedül?

— Egyedül. Fűrészszel. Még a gyökerét is kivettem. Azt már el is tüzeltük.

— Hát nem lehetett könnyű dolog — nyúlt a fiú az inge után.

— Várj, fiam, előbb mosdjál meg — szólt rá az öreg.

— Majd otthon.

— Csak nem mész el így! — indult meg az öreg a konyha felé.

A fiú követte.

A lavór már tele volt vízzel, mellette, a mosdón tiszta törülköző. Az öregasszony a tűzhely körül foglalatoskodott.

— Hozd ki az üveget — szólt oda csendesen az öreg és leült. — Pálinkát, egy kicsit, ugye iszol, fiam?

A fiú megtörülközött, fölvette az ingét, megfésülködött a tükör előtt, aztán leült az asztalhoz.

— Rágyújtasz? — tette elébe a dóznit az öreg.

— Inkább ebből — kapott a fiú a zsebéhez. — Nem tudok tekerni. Tessék, vegyen maga is.

Az öreg kihúzott egy cigarettát a csomagból, végighúzta a mutató és hüvelykujja között, és megnyálazta. Rágyújtottak.

Az öregasszony elébük tette a félliteres üveget és a két pálinkás poharat.

— Töltsél, fiam — mondta az öreg.

Koccintottak, ittak. Az öreg félig lehunyt szemmel, lassan nyelte a pálinkát. Letette a poharat, de az ádámcsutkája még mindig mozgott. Széttörölte a bajuszát, krákogott egyet, és könnybe lábadt szemmel beleszívott a cigarettájába.

— Azt mondja, maga vette ki azt a fát?

— Magam.

— Hát a sógor nem segített?

— Azt mondta, nem ér rá.

A fiú hallgatott.

— Pedig neki nem tartott volna sokáig. De hát nem ért rá. Akkor is fuvarozott. Jól keresett vele.

— Tudom, azt jól fizetik.

Nyílt a kapu, az öregasszonyt kihívták.

— Igyál fiam, töltsél. Ne nézz engem, nekem egy pohárral elég — kínálta az öreg a pálinkát.

— No még csak egy féllel, aztán megyek.

Töltött, és bedugta az üveget. Az öreg csendesen nézte.

— Édesapád mit csinál? Rég nem láttam — törte meg a hallgatást kis idő múlva.

— Dolgozik. Szánt.

— Maga?

— Nem, a Bicskei sógorral.

— Traktorral?

— Avval.

Az öreg összeráncolta a homlokát:

— A lovatokat tán eladtátok?

— El. A traktor olcsóbb. A szövetkezet fél nap alatt elvégzi, és még fizetni sem kell mindjárt — emelte a fiú szájához a poharat.

— Pedig nem jól teszitek. Tavaly is mondtam az apádnak, jobb lóval, de nem hallgatott rám.

— Magánál, Tamás bácsi, szántanak már?

— Azt mondja a sógor, hogy elvégeztek. Én nem voltam kint, nem bírok menni, fulladok. Én majd ezt a kis darabot ásom itt föl, a ház tövében, ahonnan elhordtad a fát.

— Majd megcsinálom én, jó? Holnap átjövök, és délre kész is lesz — ajánlkozott a fiú.

— Hagyd csak fiam, majd én. Az az én dolgom.

— És mit ültet? Hagymát, krumplit?

— Nem.

— Babot?

— Nem.

— Virágot?

— Azt sem.

— Hát akkor meg minek ássa föl? — nézett rá a fiú csodálkozva.

— Csak úgy. Tavaly is fölástam, meg azelőtt is, amióta nem járok ki a földre, minden tavasszal.

— És nem ültet semmit?

— Úgy, ahogy mondod.

A fiú értetlenül bámult a sovány, ráncos arcba, a világoskék, vize nyós szemekbe. Kérdezni akart még valamit, már nyitotta is a száját, de meggondolta magát.

Felállt.

— Hát akkor isten áldja, Tamás bácsi. Ha kell valami, csak szóljanak, jövök.

— Isten áldjon, fiam. Köszönöm a segítséged — csoszogott ki utána a konyhaajtóig.

Megvárta, míg becsukódik a kiskapu, aztán leballagott a szomszéd ház faláig, beleköpött a markába, és belenyomta az ásót a földbe.

A TENGERSÍK HANGJAI

PETAR SEGEDIN

No látod, egyenes az út. Odáig is, a végéhez, bátran kell menni, feljutni a sűrű bokrokkal telenőtt dombra. Ne veszítsd el a bátorságod!

De akkor — jobbra fordultam s megint barátom komoly, elborult arcát láttam. Noha vállunk csaknem egymáshoz ért, közte és közöttem rácsok sejlettek, rács-árnyékok. Többször is igyekeztem a kezemmel megérinteni őket, de nem lehetett; elmozdultak, s velük együtt ő is. Teljesen hasonló volt hozzám, csak egy kissé más hangulatban. S így is kísért jártomban, de épp azért, mert arca borús volt, nem akartam feléje fordulni. Voltak pillanatok, amikor kénytelen voltam ezt tenni, s mégis úgy tűnt, ezt pusztá véletlenségből teszem. Még akkor volt legkönnyebb, ha beszéltem. Az idő tovasuhant, de mindaz, amit szoltam, mégis itt volt, ezen áthaladtunk. Igen és igaz, valahányszor feléje fordultam, tekintete zavarba ejtett. S ezért, anélkül, hogy ránéztem volna, igyekeztem elmagyarázni: Ha nem vagy megelégedve azzal, ahogyan mozgásunkat magyarázom, nem is olyan fontos. Végeredményben, ugyan ki tudta valaha is szavakba átvinni azt, amit lát, hall és tud, vagy még helyesebben: azt, ami van. Nézd ezt az utat, hát kívánhatnád-e tőlem, hogy szavammal megmondjam mindazt, ami ez az út? S mindezekon kívül saját céloom is van! . . . Oda, a csúcsra kell eljutni és megmutatni, felfedezni . . . Ne légy hát olyan, mondhatnám, bizalmatlan lépten-nyomon. Most pedig, látod, a bozótos sűrűbb, s az út is hol elbújik, hol megint előkerül. Tavaly ez nem volt így. Ami engem illet, jobb is így. Hadd nője be a fű meg a gyom az utat, s ne is jöjjön erre senki. Nem valami romantikus felfogás kedvéért, nem, hanem csak úgy: boldog volnék, ha mindez eltűnnék. Magam is azt szeretném, ha mindaz, amiről beszélek, nem léteznék, hogy mindenre úgy nézsek, mint te —, mint ahogy, úgy tetszik nekem, te felfogod és szeretnéd, hogy legyen, sőt mi több, azt a titkos akaratomat is sejtem, hogy térjünk vissza . . . De ni csak, hol vagyunk már! Már a hegyfokon is túlhaladtunk, itt most nyugodtabb lesz minden. Csak éppen én nem szeretem az ilyen zárt szurdokot, mindig valamilyen mesét fedezek fel benne. De azért ne nyugtalanokdj, hamarosan elhagyjuk ezt a szurdokot.

S akkor megint feléje fordultam. Ugyanaz: rácsok az ő elkomorult, aggodalmaskodó arca és az enyém között, teljesen egyformák az én rácsaimmal. Kissé tovább néztem, némán, azt vártam, szembeszáll majd velem és szól valamit. Hallgatott, de aggódása még sötétebb komorsággá vált. S ezért úgy éreztem, legjobban, ha tovább beszélek. Így:

Odafönn a dombon, majd meglátod, kicsike ház van. A nappal hosszú s be kell vallanom neked, félek téled. Én olyan fesztelenül beszélek, csak úgy, ahogy a szavak kikívánkoznak belőlem, te pedig annyira kritikus természetű vagy, hogy kételkedem a szavaimban, sőt még ebben is, a látásomban. Meg aztán sötétedik is itt, ebben a szurdokban. Tudom, tudom, te szeretnél szembeszállni ezzel, mert azt gondolod, messze még az alkony. Még csak reggel van! Ó, tudom, értem, de lásd be: számomra olykor teljesen véletlenül is sötétedik. De ismerd el, kellemes ez a járkálás a bokrok között, közvetlenül a tenger mellett, s lám, senkim sincs itt, csupán én, és engedd meg, hogy azt mondjam: s még te. Nem világos ez a rács itt közöttünk. Fölösleges, fölösleges, tudom! Hanem, nézd csak, nézd csak, egy kutya!... Amott előttünk. Hát nem látod? Ott, nézd csak, a végén, nem egészen ott, ahol az út elbújik. És megáll az a jószág; ránk bámul, csodálkozik... Tudod, mennyi mindenféle kutya van, de ez egyike azoknak a falusi, eítűnt kutyáknak, amelynek igazi gazdája és így védelmezője sincsen, ezért az ilyen kutya csupa rémület és óvatosság, örökké harapásra kész. Nézd, most, mindjárt el is fut... Ez nem egyike azoknak az öntelt kutyáknak, amelyek biztosak magukban, ez az, amelyikről azt szokták mondani: megdöglesz, mint egy kutya. Érted?! No lám, már el is tűnt. Siessünk egy kicsit, talán ismét találkozunk vele. Istenem, mennyi tulajdonságot átvesz a kutya az embertől, s mennyit az ember a kutyától. Látod, úgy tetszik, ebben az esetben a Föld vonzásával kapcsolatos hasonlat nagyon helyes. Azt mondják, a Föld magához vonzza a levegőbe feldobott tárgyakat, de viszont azok is vonzzák a Földet. Éspedig a tömegük magyságával arányban! Persze a Föld tömege egy kis kődarab tömegéhez képest mérhetetlenül nagy, úgyhogy a kő vonzását észre sem lehet venni, a Föld vonzóereje pedig mindenható és egyeduralgó. Olyasféle tehát, mint az ember hatása a kutyára és viszont, a kutyaé az emberre...

Meg akartam győződni róla, milyen hatással van e kételkedő kijelentésem rá, s ezért feléje fordultam. Nem nézett rám, s úgy tetszett, mintha így szólt volna hozzám: „Nincs itt semmiféle kutya, s nem is volt... Olyan mindez, mint az a bizonyos alkonyat...”

Itt volt, itt — feleltem sietősen, s legszörnyűbb az, hogy én az ilyen kutyákat szeretem, s félelmükben és menekülésükben magamra ismerrek. Most pedig, tudom, valóban el is tűnt. Nincs többé. Előfordul ez. És így ez a kutya rám hasonlít! Ha csak elcsaholná magát, mindjárt hallani lehetne a hasonlatosságot. De mit is beszélek, ott, a kis liget mögött az út is emelkedni kezd, s egy perc múlva itt leszünk a ház előtt, annak tartózkodási helye előtt, akihez el akarlak vezetni, s épp neked akarom megmutatni azt az udvarházat. Senki ott már nem lakik. Senki! Talán... Épp ezért szeretném, hogy mellettem légy. S érzed-e, hogy szellő se rezzen, és hogy milyen forró a levegő, mozdulatlan, és a tenger is, akárcsak az olaj. Szeretem ebben a verőfényes forróságban a tulajdon lépteim visszhangját hallani. Meg az érintést... Hm... Nevetséges lesz neked. Egyébként azonban te ezt már tudod. Az érintés! Megérintek egy követ, például, de a kő is megérint engem. Olyan ez az eset, akárcsak a gravitációval volt... Ostobaság! Hagyjuk ezt! Kellemes a kis liget hűse most, ugye? Lassanként felfelé kaptunk... Nem valami különleges ügy ez, de mégis. A kis kőház magára maradt, benőtte már a sok bozót meg túske. És ez is előfordul, nem

igaz? Te pedig, tudom, nem hiszed: olyan embernek nézel, aki fontoskodik. Nem akartam rá se pillantani, és sértődötten folytattam: s noha ragyog a napfény, s odalenn hagyjuk a sűrű ráncokat vető tengert, előfordul velem, hogy az eső könnyű permetezését hallom. És a hamuszürke, alacsony felhőket látom fölöttem. Permetezik az eső, de lám, én, no meg te is, csak megyünk így és hallgatunk, mert ő, az eső, beszél...

Akkor ismét rápillantottam, s kemény tekintettel ő is rám bandzsított. S először láttam, hogy szeme zöldesszürke. Akkor eszembe jutott az eltűnt kutya, de nem akartam szólni, s hogy gondolatomat szememből ki ne olvassa, többé nem is néztem rá, arról kezdtem beszélni, hogy már nem is esik, s hogy a nap pompásan ragyog, s leheletnyi szél sincs, de ni csak, a kicsi házat már látni is lehet ottan, az a besüppedt tető a kis ház teteje. Csak egy kissé még körül kell járni a csúcsot — mondottam —, s le kell ereszkedni egy kis völgybe, amelyről, mintegy teraszról, be lehet lépni a házikóba...

Némán ezt is cselekedtük, s egy kurta perc múlva már ott voltunk a kis völgyben, ahol valaha szőlőskert állt. S onnan egy fúvel benőtt ösvényen vallóban fel lehetett menni a kicsiny kőházba, amely fölé egy hatalmas magyaltölgy ágas-bogas lombja borult. Mindjárt a fal tövébe telepedtünk. Milyen elhagyatottság! De micsoda látóhatár! Tágasság és határtalanság!

Ház — mondom — és rápillantok a szomszédomra, ő pedig csendben ül mellettem, és nem válaszol, s én folytatom: ház, ház ebben a magányosságban, és különös, hogy senki sincs itten. De senki? ... Benem van a Senki, tudod? ... Arc ... Miféle arc? ... Nem tudom, nem tudom, de nagyon jól érzem. És mennyit tudnál te mesélni róla. Gondolod? — kérdeztem, mert úgy tűnt, mintha suttogott volna valamit. Olyasfélét: „Hangok a tengersíkről” ... Körüljártattam tekintetem, s valóban: a hőség halott mozdulatlanságában, amonnan a tenger síkjáról halk neszezéssel könnyű kis szellő kerekedett, s én újból megszólaltam, voltaképpen megkérdeztem: „Azt mondd, hangok a tenger síkjáról?” Elmosolyodtam ezen, de hogyanne mosolyogtam volna magamon: ujjammal megérinteni a szelet vagy a hangokat ... S mégis, bármennyire nevetséges is volt ez, úgy rémlett, van benne valami, és ezért megszólaltam: Megérinteni a kezemmel, ujjammal ... Mindezt valahogy kissé történelmi szemszögből is kell nézni, mindazt ott, a legprimitívebb helyzetektől egészen maig. Mennyi rettegéssel érinti meg a gyermek az élettelen halat, hogy lássa ... Hogy mit lásson? Azt, hogy él-e? Tudom, ezt is tudom, de vajon kevés ez, s vajon ez minden? ... A holt halat, mondom csak úgy, a szerelmes férfi pedig a nő haját! ... Légy ilyen percben, s majd meglátod! Mert a nőt napokig, hetekig, hónapokig látod, de lám, most kínálkozott a boldog, a legboldogabb alkalom: késő alkony, s ti egy fa alatt álltok, mert a könnyű eső ide özött benneteket. Igen, a könnyű kis eső! ... Micsoda üdvösség! És most itt vagytok, így: itt, igen ... Íme, légy ilyen percben, és érintsd meg a kedves haját! S a szél, a tenger síkjáról neszező hangok, mondjuk, hogyan nyúlnak hozzá? ... Milyen különbség! Én pedig, látod, az érintésüktől, no, no, egy szót sem fogok szólni ... Te, persze, hallgatsz, de mennyire, de hát vajon nem szép-e itten, ahová hoztalak? Micsoda békesség! Előttünk a tenger tágas végtelensége, mellettünk bozótok és a verőfényben két fenyő lombja, mögöttünk pedig a ház, s magasan,

odafönn az égbolt. Hallod ezt a békességet?! És ezt is, hallga csak, hallga! Méhek! Milyen mélység és milyen tágasság rejtőzik ebben a zümmögésben. A kaptáruk is itt van a közelben. Méz. Mi mindent nem hallunk ezekből a szavakból kicsengen: ház, méz... Tudom, ez nem is érdekel téged, te másfelé akarsz menni, az efféle dekoratív út — ház, méz — visszataszító számodra. ...De ezért mégis, a ház! A ház számodra is érdekes. Egy pillantást kell vetni rá, hiszen a ház kedvéért jöttünk ide. Nézd csak, az ajtó egészen megbúvik, eltűnt, s nem is lehet belépni rajta, de az ablakon át be lehet pillantani; egyik szárnya hiányzik... Igen, ez az! Aztán nézd csak a falakat. Tudom, magad is ezt akarod. Már kiverte a fű ezeket a falakat, s a kövek megszürkültek, kifakultak a napsütésben. Milyen csendben van ez a még megmaradt ablakszárny! Ennek a szárnynak a békessége... S a festék is egészen lehámolt, esők lemosták, egészen megkorhadt, s te, biztosan hozzányúlsz az ujjaddal, ismerlek én már téged. A ház belseje is vár bennünket... Ha a ház belsejére gondolsz — nem igaz? —, sok minden bukkan fel újra a tudatodban, hát még az, ami a ház mélyén lapul... Itt van, ni!... Álljunk meg, s most, lám, meg is érintetted az ajtószárnyat, s még csak meg se nyírkordult, hát nem igaz? Az egész már annyira korhadt. Ismerd be, rémület fog el, s még csak megszólalni sem merészeltél, vagy pillantást vetni a házba. Egyedül vagyunk itt, teljesen egyedül, már réges-rég senki sincs itt, csupán ennek a napnak a némasága körülöttünk és a melege, amely úgy zeng a fülünkben, mint tompán felhangzó gong... No és aztán, vess csak egy pillantást a belsejébe. Semmi különös, semmi... És most? Most, hogy már bepillantottál, láttad, mi van akkor? Nem rogytál össze... Tartsd magad, csak tartsd, mert kiút nincs... Üresség! S majd meglátod, lassanként hogyan telepednek meg benned a tárgyak és ez a térség. Megragadott téged ez a régi asztal. Tudtam. Meg az a két szék. A falakon pedig semmi. Csak sűrű pókháló gyűlt össze a sarkokban, s már egészen a padlóig ereszkedett. Tudom, ostobaság... Csak az asztal és két szék. Semmi más. Meg az ajtók, de ennek a szobának ajtófélfája sincs, eltűnt, s a belépés szabad. Hová megy itt az ember, itt az ajtón át? Figyelj csak, nem szól itt valaki vagy valami? Üresség és némaság. A sötétség lép itt be az ajtón át, és azon nyomban világosság lesz belőle, vagy a tenger síkjáról ide hallatszó hangok ezek?... Érdekel téged ez a helyiség az asztallal meg a székekkel? Ilyen mozdulatlanság? Éjjel és nappal, esőben és napfényben, tavasszal és ősszel. Merő mozdulatlanság. Ki tűnt el innen? S a dobhártyákat fantomok hangjai rohanják meg. Hát nem? Nem úgy tűnik neked, mintha ez a nyugalom és mozdulatlanság rád rohanna és valaki lesz belőlük. De téged most egyszerre ez a fa érdekel: vajon korhad-e avagy nem? Hm, hiszen magad is tudod, hogy korhad, de tudni szeretnéd: hogyan korhad, hogyan lesz egyre korhadtabbá, egyre likacsosabbá s egy pillanatban saját magától fog összeomlani... Ez az a pillanat! Hát nem? Mint az érintés... Hogy sokáig így maradjunk ez előtt a hely előtt és nézegessük ezt, a ház ilyen belsejét? Vagy ülünk le közvetlenül az ablak előtt, erre a köre. Nézd csak, nézd, hogyan tűnt el minden szelíd növény a ház körül, s hogyan sikerült a vad bozótosnak egész a falhoz törnie. Csupán a magyaltölgynek ez a nagy lombkoronája van itt. De mért nézel rá ilyen gyaknakvóan, és igen, igen, érzed... Úgy van ez, hogy már magam is úgy érzem, hogy a szavaim afféle menekvést jelentenek önma-

gamtól. Mert látod, annyi mindent kellene mondanom, de nem tudok. Csupán az asztal az, amelyik korhad és a sötétség, amely belép és világossággá alakul át... Psszt!... Te mondtad azt, hogy: psszt...? Feléje fordultam, hogy lássam. S mint mindig, itt volt mellettem, közte és közöttem a rácsok ugyanazon árnyéka, az ő alakja pedig teljesen hasonlatos az enyémhez. Igen, a lehunyt szemeknek csak az kell, hogy ne lássanak engem, nekem pedig úgy rémlett, hogy ezek a lehunyt szemek olyanok, mint valami ház, mint ez az elhagyatott, pusztaszoba. Psszt... Megint téged hallak. Úlj le... Ki beszél? Körültekintettem. Nappal van, igen, ugyanaz a nap. Elmosolyodtam, s megint feléje fordultam: „Te vagy az?!... Idáig olyan hallgatólag! Mínek üljek le? No tessék, le is ülök, és a falnak támaszkodom... De te mindig egyforma vagy, és hallom, amint mondod: „Hallgass!...” No és ha hallgatólag? Semmi sem változik, mert azt, amit látok, tudok, érzek, gondolom is, és ki is mondom. Hallgass, mondod, ennek a szélnek a kedvéért, s a hangok kedvéért, amelyek a tenger síkjáról érnek ide. Nos, hallgatunk is, de ez még borzasztóbb, és még hangosabb. Épp ezért beszélek. Mentem magam... De ha úgy kívánod, hát tessék, hallgassunk. ... Állj csak, megállj! Nem hangok ezek? Suttogás? A házból? Figyelj csak!...

- *Lenni, csupán a hangban létezni... Átkozott dolog, nem igaz?*
- *Igen, maga a szó... Maga a szó és semmi több!*
- *Ez pedig, amit mondok, semmi több... Az, az eltűnt, elveszett...*
- *S te régóta ülsz itt?*
- *Amióta te is!*
- *Miért ilyen mozdulatlanul?*
- *Valóban, teljesen mozdulatlanul... Hát csak így, magam sem tudom... Valószínűleg azért, mert ő így gondol minket...*
- *Igen, igen, igen... Valóban ő így gondol minket... Nevetséges, ha nem is ostoba, csupán azért létezni, mert valaki téged gondol.*
- *Ugyan, hagyjad... Már vagy, na és aztán?*
- *Azt szeretné, hogy ő legyen én, a férfi, te pedig a nő. Elfogta a vágy, hogy kislány legyél, akivel a szőlőkbe vezető utcában találkozott. Hogy ismeri ő azt az utcát, meg a fényes délutánt az aszfalton. Te, kislány, abban a piros kabátban voltál, igen, s egy kétemeletes rozszant, jón oszlopokkal ékes ház kapujából jöttél ki. Elnyűtt stukatúra, amely az égbolt kékjét érintette... Kerékpárra ültél, és elhajtottál.*
- *Emlékszem, emlékszem. ... Látod, annyira megittasultam, tüstént a gondolattól, hogy az a lány legyek. Az voltam, az... Éppenséggel így: piros kabát és bicikli... Tudom: a szél az arcomban, szél, amely egész testem átöleli.*
- *Igen, de mit szólnál, ha azt mondanám neked, hogy ő most itt ül, a ház előtt és ránk gondol.*
- *Hagyjad, hadd örvendezzek magamnak a piros kabátban... A szélnek, amit a kerékpár röpte támaszt és a tizenöt esztendő. Lenglobog minden: az ifjúság is, a kabát és a szavak is! Az élet! Az élet lobog... Emitt pedig, odafönn, a jón oszlopokkal díszített házban, a nagynénim...*
- *A nagynénikédről semmit sem tudok, téged azonban ismerlek keresztül-kasul. Vállig mezítelen karjaidat, sűrű és nehéz két fonatba font hajadat, nyakadat és kebledet, testedet, lábikráidat... Szemérmetlen férfi vagyok. S ha az utcáról el is tűnnél, annál erősebben, annál*

erőteljesebben élne bennem. Mennyire kívántam akkor, hogy szavaink találkozzanak és érintsék egymást... Hogy legyek valaki számodra, hogy benne legyek az életben, melyet teremtesz...

— Igen, emlékszem magamra, de...

— Magadra? De rám?

— Emlékszem, magam is szerettem magamat. ... De rád, rád nem emlékszem...

— ...

— Nem, nem emlékszem...

— Tudom, tudom, voltaképpen épp erről van szó.

— Szó?!

— Igen... Miért ne? Látod, az időt érinteni...

— De állj meg, megállj, annyira sietünk, én pedig annyira szeretnék az lenni, az a lány, az a tizenöt éves lány... Várj csak, várj, emlékszem az ablakra, az ablakunkra, onnan nézegettem mindig, estefelé, ahogyan sötétedik s amikor nem láthatjuk már a világot az ablaküvegen át, hanem amikor lassanként elősejlik az este... Ez engem annyi örömmel töltött el, különösen pedig akkor, ha már világosságot gyűjtöttünk a szobánkban... Ugye, volt ebben valami egészen különleges: valaki elvett önmagadtól, és szembe állított önmagaddal... Az ablaküveg sötétjében. Akkor, akkor gyermekkori meséim hozzám érkeztek az ablakon át. Te hallgatsz?...

— Hallgatok...

— Mennyi mese jött ezen az ablakon át, s mindannyi velem van, és mindannyi körülöttem...

— De én, én sohasem jöttem?

— Te?!

— Igen... én...

— Nem, te sohasem jöttél...

— Tudom... De te... te számomra mindenütt ott voltál... és egész énemben is ott voltál...

— ...

Tehát, mit gondolsz? ... Azt mondják, amit te gondolsz? Hát nem? ... Hallgatsz. Csak nézed ezt a hatalmas, verőfényes világot magad körül, körülöttünk. Noha nem nézlek, látlak, úgy viselkedsz, mint azelőtt is: fejed lehajtottad, és szemed behunytad, de úgy tetszik, mosoly futkároz az arcodon... Most komolyan! Hallod-e azt, ami ebből az üres házból hozzánk ér? Lássuk hát, ki az? Nem félsz? Íme... Keljünk fel! ... Iiigen... Óóó! ... Húzódjunk vissza! De te nem mozdulsz... Hidd el, valahogy ezt is sejtettem, vártam. ... Ők azok! Látod ott őket? Előbb pedig meg voltál győződve arról, hogy ezek üres székek. A látomások és a világosság valahogy határozottabbá váltak a térben... Ketten vannak... Nyisd ki a szemed, és nézd... Mért hagysz engem egyedül itten? Ketten vannak... És milyen különös, ez nem félelem, pánik és iszony bennem. Most már tudom, hogy miattuk vezettelek ide téged... Ott van, ni: egyik az egyik, másik a másik széken. Két csontváz. Danse macabre. Micsoda? Szóltál valamit? Hogy üljünk le, s hogy ez nem más, mint az én látomásom? Beszélj világosabban, hogy jobban megérthesselek. Azt mondod, jobban lássak? Nos, íme, már félelem nélkül nézem őket: egyik az asztalra támasztotta jobbját, balját pedig a szék támlájára, a másik pedig mindkét kezével az asztalnak támaszkodik. Ülnek. És úgy rémlik, rám néznek. Vigyorognak.

Szólj, kérlek, világosabban, mit gondolsz? Megint ugyanazt értem, hogy üljek le, s hogy ez csupán az én látomásom. Félek itt mindjárt az ablak alatt leülni. Menjünk oda, messzebbre, a házzal szemben, ahonnan beleláthatunk a térbe. De nézd csak, azok mozdulatlanok. Megvárni is alig tudok tőlük? Mit? Hátrálva? Hogy hátrálva induljunk, háttal innen? ... No tessék, rád bízom. Most ülünk le. Tehát úgy véled, hogy látomások? Esetleg azok is lehetnek... Látod, most, hogy eltávolodtam, könnyebben érzem magam, sőt sokkal könnyebben... Mégis különös, hogy senki sincs itt. Ilyen mérhetetlenül nagy úr... De figyelj csak!... Már megint beszélgetnek... Vagy csak te beszélsz, egyedül? A méhek zúgásában mintha távoli harang visszhangját lehetne hallani:

— *Érintés! Mi ez? Egymaga, puszta érintés?*

— *Puszta érintés!*

— *S ez az a pillanat, amikor a jelen érintkezik... Én láttam.*

— *A jelen?! De máris így, mint csontvázak?! Csontvázak, melyek a jelent érintik?!*

— *Igen, nem egyszerű dolog...*

— *Milyen különös kifejezés: Egy-sze-rű... Rég nem hallottam. Egyéb-ként nem is különös. De az, hogy mi most úgy beszélgetünk egymással mint csontvázak, így ebben a térben, a kicsiny, elhagyatott házikóban, a fényes nappal kellős közepén...*

— *Egyszerű, mint az érintés...*

— *Puszta érintés?!*

— *Az ésszerűség pusztaságában az egyetlen értelem valóban a puszta érintés, amely kivirágzik és eltűnik... Úgy tükröződik vissza, mint a pillanat, mint az álom...*

— *Mint az, hogy megszületni és nem születni meg...*

— *Igen... Mégis jobb lenne eltűnni, eltűnni a hallgatásban... Anynyira összefonódik minden...*

— *S mégis, látod, hogyan jutott ez eszembe. Sőt kellemes és mulatós is.*

— *Az érintésről és az ésszerű pusztaságról.*

— *Ugyan, te mindig összekevered!*

— ...

— *Rád, rád gondolok, hallod-e: te jutsz e-szem-be. És szórakoztatni fog téged.*

— *Rám? Jelen és érintés? A jelen érintése?...*

— *Hát nekünk nem minden jelen? A mulandóság számunkra nem létezik. Szinte azt mondhatnám, hogy a jelen térré változik. Persze, most, amikor a térben vagyok, mihelyt azonban eltűnünk belőle... Micsoda elméleti blabla! Legjobb volna, ha mesében beszélhénk, akkor sok dolgot el lehet kerülni... Eh!*

— *Hát kezd el már egyszer.*

— *Az a szőlőkebe vezető utca... És a te piros kabátod, hol van az most? Eltűnt?*

— *Rég volt az, barátom... S amikor mi találkoztunk, az a piros kabát már réges-rég nem volt...*

— *Legyünk abban, amelyben voltunk, amikor megpillantottuk egymást.*

— *Félsz azt mondani: „amikor találkoztunk”... Helyes! Igazad van. Igen, valóban, egyáltalán hogy is ismerkedtünk meg egymással?... Ez a mérhetetlen időbeli pusztaság. Ugyan ki ismeri itt ki magát!*

— *Milyen helyes ez: időbeli pusztaság!... Időbeli pusztaság és mese az érintésről... E mese szerint mi még elátkozottak vagyunk. Elátkozottak abban az utcában, amely a szőlőbe vezetett, s ahol megnyilatkoztál nekem.*

— *Félek a banalitástól és naivitástól. Megnyilatkoztál nekem, vagy nekem megnyilatkoztál... Ugyan!*

— *Félek: mindezt még elmondani sem tudom neked, pedig megtörtént...*

— *Igen, abban az időbeli pusztaságban... Amikor pedig újra találkoztunk egymással, az idő már mindent elvitt, ami az enyém volt. Ki tud ezzel szembeszállni?... Ha láttam volna is magam, vissza kellett fordulnom... S mégis...*

— *Annyi esztendő telt el pusztaságban...*

— *Annyi év különbség volt köztünk! Tudom, éppen ez az. Az idő pusztaságában kerestelek, de sehol sem tudtalak megtalálni. A világegyetemnek pedig ama utca körül kell forognia, amely a szőlőbe vezet. Mindent kigondoltam, megforgattam, elfordítottam, felépítettem, összekapcsoltam, hogy téged megtaláljalak...*

— *De ha eltűnünk az idő pusztaságában, hát eltűnünk!*

— *S a mese?!*

— *A mese mese.*

— *Igen, a mese mese, és ez mérhetetlenül sok. A mese, a mese vonulása az idő sötétjében, a mese fénye, mely az ösvényeket bevilágítja... A puszta idő pedig körökben áramlik, s a sorsok összefonódnak, tovaáramlanak és eltűnnek. Valahol itt gyűjtöttük meg mi is a tüzet... Így áramlunk tova, így múlunk mi is, így kezdünk majd ismét létezni is, megint találkozunk vagy találkozzatunk egymással, de a szőlőbe vezető utca érintésének tüze mindenségünk középpontja, ő szervezi majd meg a mindenséget, hogy sorsunk megvalósulhasson...*

— *Különös, különös, de nem értem ezt a mesét.*

— ...

— *Te csak elrejtéd a szeretet szót.*

— *Psszt!... A mese világot hordoz.*

— *Hm...*

Abbahagyták. Vagy nem? Most megint a méhek zümmögése hallatszik és a tompa, fényes csend, odalenn a tenger fölött. Én pedig érzem, menyire megvetsz engem, mintha én volnék oka annak, hogy így beszélnek egymással. Azt akartam, hogy halljad, azért is jöttünk ide. Megint mormogsz valamit? Hát szólj már egyszer világosan. Arra gondolsz, amit az érintésről szóltál, a meséről, a szőlőbe vezető utcáról, mint a mindenség középpontjáról?... Tudom, de eszünkbe kell jusszon, hogy manapság tudományosan is bebizonyítják a dolgokat, igaz, különféle elméletek szerint, azt, hogy minden ok és következmény egyszer kimerülhet és ilyen vagy olyan módon újra kezdődhetik. S az a mese is az érintés tüzeréről az utcában... Képzeld csak el a „piros kabátot”! De igen, azt akartam mondani, hogy ez a mese sincs alap nélkül. Alap, helyes szó ez, nem igaz? Mért haragszol, és mért borongsz annyira... El fogunk menni, elmegyünk...

Akkor ismét rápillantottam, és találkoztam zöldesszürke szemével. Igen: merő megvetés volt benne, és én nyomorultnak, hitványnak éreztem magam, de épp ez a nyomorúság és hitványság készítetett arra, hogy védekezzem:

Zöldesszürke szemed van, valami macskaszzerű él bennük, olyasvalami, ami mindent eltöröl, lerombol, szétzúz és felold, olyasvalami, ami minden mesét elpusztít... És időbeli pusztaság és érintés és tűz és piros kabát és örökös mozgás... Mindez a te zöldesszürke szemedben hitványság... De kicsoda valami néked? Voltaképpen te azt sem hiszed, hogy elindultunk ezen az ösvényen, hogy megérkeztünk ehhez a bozóttal benőtt házikóhoz... Ezek a csontvázak számodra nevetségességet jelentenek, naivitást, valamit, amit én agyaltam ki, beszélgetésük pedig olyan nyomorúságos naivitás, amit szégyellni kellene... Megint hallgatsz? Vagy azt mondod, hogy a házhoz közeledünk? Helyes, üljünk le, ahol egy perccel előbb ültünk. No tessék! S most mitévők lenyünk? Megint ugyanazt... Beszéd?... Beszéd, aminek bizonyítania kellene valamit?

Elfordultam tőle, de zöldesszürke szemének fénye bennem élt, és kiégetett mindent, még engem is. Ismét beszélek:

Engem kísérni sem nem kellemes s nem is tisztességes dolog... Hiszen ebből a zöldesszürke fényből hangok fakadnak. Hát nem a te hangjaid ezek?... Tehát? Ugyanaz a hidegség:

— *Miért mindig ez az édes tejszín? Érintés, perc, önmaga szemlélése, mese! Mért van mindig így?*

— *Mihez kezdene az ember mese nélkül?*

— *De mi ez a mesével, amit az ember mesél? A szőlőkebe vezető utca... Az idő érintése és pusztasága... S mindez élesen egyszerű... Minden egyetlenegy valami köré fonódik: a lény védekezése. Ma is hiszem, hogy igazam volt. Hogyan védekezzék az ember!... De hogyan, hogyan védje meg magát, ha hisz az érintésben, a percben, a nézegetésben... De te semmiben sem hiszel! A te szavaid ezért semmi más, csupán köd.*

— ...

— *Hallgatsz... Íme, ez az: hallgatsz... Mit rejtegetsz a hallgatásban?*

— *Mindazt, amit mondok, nem hiszed el nekem.*

— *Nem, nem hiszek neked. Hazudsz... Néztem, hogyan dugdosod előlem a kis papírszeletkéket, levélkéket. Hallgatom szavaidat, melyeket másokról mondsz és önmagadról, néztem arcod és mosolyod, amikor másokkal találkoztál. Az a színész, emlékszel?... Hol volt a te védekező gesztusod, velem vallott szolidaritásod?*

— *Nyomorúságos az ember, ha elveszti önmagát...*

— *Elvesztettem magam, mert téged kívántalak!*

— *De hogyan lehetek a tiéd, ha te nem vagy a magadé?*

— *Magamé lennék, ha te az enyém lennél.*

— ...

— *Ismét hallgatsz. Tudom, úgy gondolod, az a legszörnyűbb, ha beszélgetést folytatunk a kúttal, amely mindent eltorzít... Ha legalább tőlem féltél volna, minden meg volna mentve, de te kinevettél és megvetettél engem. Mire alapítod megvetésedet? Valójában semmit sem tudtam leleplezni... Nem maradt más hátra, mint hogy azt gondoljam: alá kell rendelni az akaratot, és ki kell használni. Hogyan meneküljek ebből? Hol tudtam volna másutt magamra találni, mint az erőben, az erőszakban?*

Nyomorúságos gondolat, de mennyire! Hát még milyen nyomorúságos cselekvés! Ember, de úgy viselkedik, mint az ordas. Ordas az ol-

tár előtt! ... Gyilkolni, ez az utolsó, ami a nyomorultaknak visszamarad. Hát nem?

— És ez is érintkezés, perc ...

— Még mindig ugyanaz vagy. Itt azonban immár megölni sem tudlak ... Azon az estén, ha emberi hang, szó beszélt volna belőled ...

— Semmi sem ostobább, mint ez a te „emberi” jelződ; emberi dolog ölni ... Az állatok nem ölnek, azok esznek ... Vagy dühöngenek, a farkas a birkák cserényében megvadul ...

— Egyedül lenni, hallod-e, kiút nélkül, egyes-egyedül ... Az egyes-egyedül pedig azt a pillanatot jelenti, amidőn az emberről minden érték lehámlik, amikor merő értéktelenséggé válik ... Ugyan ki viselje ezt el, amikor az van előtte, akibe minden reményét vetette ... Az pedig most minden értékeset lehánt rólad, és ordassá változtat téged ...

— Úgy tűnik, azt mondtad, „minden reményét vetette” ...

— De ki vagy te, mondd, ki vagy? ... Az a fecsegő festőművész, emlékszel-e előtte pedig az a filozófus, ó, mit is beszélek ... Te pedig, végeredményben te anya vagy!

— Lárifári! Anya! Fordulj őszintén szembe magaddal, és látni fogod ... Hát nem látod, milyen fontosságot tulajdonítasz a mellékesnek? Hol vagy, mi vagy? Számomra sohasem voltak fontosak ezek a mosolyok ...

— Tudom, éppen ez az: számodra sohasem jelentettem valamit.

— ...

— Ismét hallgatsz ...

— Jelentettél, csak éppen nem azt, amit jelenteni akartál ...

— Alattomos nőszemély vagy, mérgező fenevad, amelynek számára minden eszköz. Minden! Érted-e?! Megéreztem én ezt a fenevadat benned. Az az értékes, ami számodra értékes. Általános kötelezettség, megégyezés, érték nincsen: mindent ki akarsz használni ... Aznap, amikor hazaérkeztem, tudtam, hogy nálad volt, és néztelek téged, tudom, hogy érezted, hogy tudom, abból, ahogyan a macskát nyakon ragadtad és a kebledre tetted, éreztem örömd: örültél, hogy tudtam, hogy még egyszer gyámoltalanul állok előtted ... Leültél, a macskát simogattad, cirógattad, s én úgy éreztem, meg akarod mutatni nekem, hogyan simogattad őt is, és hogyan gügyögtél kedveskedve neki ... Bevallom, nem is hatott ez rám varázs nélkül ...

— Miért nem mentél el?

— Ó, hányszor, de hányszor elmentem volna, de nem voltam képes ... S meg is mondtam neked, emlékszel, fenevad vagy, te pedig csak belemosolyogtál a macskád bundájába ...

— Fenevad! Nevetséges! Azt, ami voltam, mindannyian szerettétek!

— Igaz, de mi hasznunk az igazságból? Eljöttem hozzád. Mindig elkábított tested illata, beléfeledkeztem ebbe az illatba. Kértelek, hogy szeress, hogy a tied legyek, kértelek, hogy hallgass meg, emlékszel? ... De egyetlen percben sem éreztem, hogy hallasz, hogy a tied vagyok, s hogy engem ... Tudom, tudom, ne szólj semmit, hallgass ... Akkor is el akartál menni. Reggel volt, emlékszel? ... Agyban maradtam és kértelek, ne menj el. Te pedig elhatározta, hogy elmegy. Az ablakrácon át beesett a napfény, és rajtad játszódott ... Néztelek téged, formádat, amint elindulnak, mozognak, élnek, élnek a fény játékában. ... S ilyen élön, előttem így kiformalódva fogsz elmenni valaki más-hoz, ahol mindezek a formák ismét életre kelnek ... Ezt meg is mond-

tam neked, emlékszel! Lehetetlenség, hogy valaki más úgy legyen az enyém, mint ahogy te az enyém voltál, mondogattam neked, emlékszel, te pedig, te mit mondtál nekem?

— Csak a vadállat ilyen önző...

— Igen, ezt mondtad, de hazudtál, mert a vadállat nem ilyen... Az ember ilyen...

— ...

— Hallgatsz!... Én pedig, igen, felkeltem, és vadállat voltam...

— Mennyi idő múlt el azóta a perc óta!... Az idő pusztaságában, akarod mondani? És ez is érintkezés, úgy véled?

— És érintés! Igen, igen, az idő pusztaságában, a szőlőkebe vezető utca...

— Igen, de te sohasem jelentél meg az ablakban, amikor megjött az este, s amikor mindenfelé világosságot gyűjtöttak... Miért nem jöttél?

— ...

— Hallgatsz! Sem te, sem bárki más, nem szólalt meg... Egyedül voltam, én, szegény nő...

Elhallgattak. A szőlőkebe vezető utca! És társam felé fordultam. Megvetően nézett rám zöldesszürke szemével. Nem álltam tekintetét. Elfordultam, hogy meneküljek előle, a környéket kezdtem nézegetni, s különös, a nap sem volt már többé. Zord alkonyat készülődött. Arra gondoltam, ez csak azért van, mert a tekintete zöldesszürke. Meg akartam győződni erről, és ismét feléje fordultam. Igen, ugyanaz a borús arc, de szeme most le volt hunyva. Sötétség?! S valóban, mikor körültekintettem, már szinte semmit sem láttam, csak mögöttem hallottam zajongást, amely az ablakból érkezett. És csak egyetlenegy rekedtes hangot tudtam megérteni:

A zsigerek és a zsiros fogaskerekek, melyek észak és dél valamennyi gonoszságával és kinjával teli kénkőves tűz belsejében jütyülnek, s azok, akik visszamaradtak és könnyeket gyűjtenek össze, halántékukat az egeknek fordították, és a magányos spirálisok arany és sötétkék szalagjaiba szöttek némán jajgatnak, a szélben és a forgó örvényében magányosan, amikor a sötétség a keresztutakon megoszlik, s a lovak éjszakai dobaja hallatszik, melyeket röplő hangyák kísérnek kórusban, s a kórusokban szalmát csépelnek, hogy az legyenek, ami lenni szeretnének: megismerők, kifürkészők és kiközösítők, halomban... Kacagás harsan fel, ég is, föld is kacag, és odafönn eleven tűz ég, de a szájunk teli van sötétség-szavakkal, szó-sötétsgel... Érintkezés, érintkezés!... Próbáljátok meg, próbáljátok, egyik a másikat, harmadik a negyediket, ötödik a hatodikat, de a magma, a massa, áttetsző reggelek és alkonyatok, áttetsző reggelek a csontvázak mellett s hamu a tenyéren, a sors harangszavában. Apró magok, magvak, aprólékoskodás és dobbörök, nagyban és kicsinyben. Most! Most szólj és mutasd meg, most indulj és hozz, mert ő ez veled szemben, ő veled szemben, meggyújtasz, rejtesz, s te vagy az érintő visszhang... Most! Most adj jelet, ő visszhang!...

Hallod? Többé nem látlak. Hol vagy? Rács sincs közöttünk. Legalább kezét nyújts. Mi az, amit hallottam? Az ő hangjuk, vagy a te mormogásod? Hallgatsz!... De hogyan térjünk vissza, honnan indul-

tunk? Leszállt az éjjel, vagy megvakultam? Ó, hogyan összeomlott minden. . . Mese! Micsoda sötétség, mese nélkül. És látod, teljesen elmúlt a félelmem, csak valami kielégíthetetlen eltompultság van, de ez nem is eltompultság, magam sem tudom, micsoda. . . Vonítás? Mese! No tessék, látod, már megint kezdem a mesét, ahogy sem tudok elindulni belőle. Nélküle elmerülnek, megfulladnék. Ó a menekvés, vele járok, ő tör utat nekem . . . Olyan jó volna, ha hallanál, vagy a hangod úgy érintene, mint az a másik, amely a tengersizről érkezik.

Csuka Zoltán fordítása

MOST ÖTVEN ÉVE . . .

(Részlet a „Város a ködben” c. regényből)

MELIUSZ JÓZSEF

Barna doktor a viharzó örömmámor kellős közepén lépett ki az erkélyre. Néhány perccel előbb s nélküle teljesedett be az esemény. A szobor hatalmas köteste nem engedett, meg se ingott, de a kötelet ütemesen megfeszítő dühös erőnek a nyak nem tudott ellenállni, a fej letört, hatalmas ívben röpiült előre, pozdorjává zúzta egy akácfa csupasz ágakból álló koronáját, és arccal a földre zuhant. Amikor rárohantak, hárman-négyen is csak nagy nehezen vájták ki a sűrű agyagból, felemelték, magasra tartották, mint valami páratlan trófeát, de nem látszott, csak egy formátlan, sáros tömb, ennyi maradt a Pragmatica Sanctióból, Lengyelország felosztójából, Bukovina bekebelezőjéből, a hadisikerekből, a bécsi magyar testőrség megalapításából, a cenzúrából és az úrbérrendezésből, egy agyaggal lepett kőarc és odafent a lefejezett kötest. A legmegbízhatóbb, a dédelgetett, a szeretett és a szoborral kitüntetett kedves városban lehullt egy Habsburg-fő, a dinasztia feje. Apám megszorította barátja, Tischler úr karját, és füléhez hajolva súgta: „Vége”. Mind a ketten a magsaba néztek, és levették kalapjukat. Úgylehet ez volt a tisztelgés utolsó gesztusa az egész bukott Monarchia területén. Hófehér galambpár szállt a tér felett, már-már eltűnt, de újra visszafordult, és letelepedett a fej nélküli nyakra . . .

Barna doktor tehát kilépett az erkélyre. A rogyadozó polgármestert félretolta, felállt egy székre, hogy ott, az erkélyen a körötte állóknak is fölébe emelkedjék. Tömzsi alakjával mintegy rátelepedett a térre, bár korán kopaszodó, kerek, fényes feje önmagába is odavonta a tekinteteket. Az egész ember égnek nyújtott jobb karjával, ökölbe szorított, föld felé feszített bal kezével egyetlen forradalmi gesztusnak tűnt, úgyszólván új szoborként állt ott, a régi helyett, amelynek a helyére máris pályázik. Ez az ő nagy pillanata, a fiskálisé, a politikai röppálya kezdete, a siker startja az elképzelhető legalkalmasabb időpontban. A szakszervezeti „mókusokat”, az öreg nyomdászokat, a könyvkötőket, szobafestőket, pincéreket, már rég az ujsa köré tekintete, mellette a felvilágosult urak; ő Kunfi barátja, kliensei, a nagykereskedők és a nagyiparosok kedvelik, a püspök, faji fenntartásai ellenére, „rezonábilis úriembernek” nevezte, a régi megszéppent adminisztráció emberei, a főispán, az alispán, bár lemondtak tisztségükről, de már csak benne bíztak, és bizalommal tekintenek rá a szerb és a román urak is, a hadsereg maradéka is, a tiszti iskola, amelynek parancsnokai és növendékei esküt tettek, hogy az utolsó emberig védik a várost. És a város új

rendőrkapitánya, Gucu úr? Ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes, ha akarom, szerb, ha akarom, román. Komáromban volt rendőrtiszt, de ezt senki se tudja biztosan a városban, de azt sem, hogy Barna doktor helyeztette őt fontos posztjára. Barna az utóbbi napokban rengeteg tárgyalást folytatott, partnerei mind tátott szájjal hallgatták páratlan svádájú szóáradatát, elámultak az egymás nyomában száguldó váratlan eseményekhez igazodó diplomáciai érzéken. Budapesttel, azaz a Károlyi-kabinettel jó kapcsolatokat teremtett, ami persze nem volt nehéz, mert azokban a hetekben mindenfelé olyan forradalmat csináltak, hogy bárki, akinek kedve támadt, akinek egy kis ellenzéki sütnivalója volt, „megalapozhatta a jövőjét”. Barna doktor nem hitt Károlyiban, nem hitte el, hogy egy arisztokrata, hogy Magyarország egyik leggazdagabb főura, bármennyire demokrata, bármennyire hírhedt is a főrendiházban, nem tarthatja meg a hatalmat, ha a nép nem ismeri. Egy-két napos budapesti tartózkodása alatt kiszimatolta, hogy nemcsak Károlyi, de egy másik gróf is, Bánffy Miklós, ugyanaz a Bánffy, aki Károly király koronázását rendezte meg Budán, ugyancsak az Entente felé tájékozik, de nem a radikálisokkal és demokratákkal fogott össze, hanem az erdélyi katonatisztekkel, és biztosan hírt hozott Barna, hogy az erdélyi gróf egy tiszti összeszűrés megbeszéléséből elhagyta Budapestet, és London felé vette útját, megbuktatni Károlyt. Barna doktor azzal az elhatározással tért vissza Budapestre, hogy ilyen körülmények között saját szakállára veszi fel a kapcsolatot az Entente-tal, mégpedig nem „ott fent”, Párizsban, hanem „itt lent” a délkeleti hadsereggel, abban a reményben, hogy itt „egy kis köztársaságot” alapít a szerbek, a románok és a nyilvánvalóan felosztásra kerülő Magyarország maradék területe között, azaz „fait accompli”-helyzetet teremt, s magának a köztársasági elnöki címet, széket, méltóságot adományozza; s ha ez nem megy, ő lesz az, aki az új főhatalomnak, tisztségéről lemondva, átadja a várost és hátvidékét, ezt a bőségszarut, az egész tájat felvirágoztató iparával, hallatlan hozamú mezőgazdaságával és az őt követő lojális polgársággal, amelyre építeni lehet, és azonnal megindulhat az élet a romokon.

Már csak a tömegeket kellett meggyőznie. Ezért szerveztette meg a szakszervezeti vezetők hozzá húzó csoportjával és a még össze nem állt katonatanáccsal a császárnő szobrának ledöntését. Elérkezett hát a döntő pillanat:

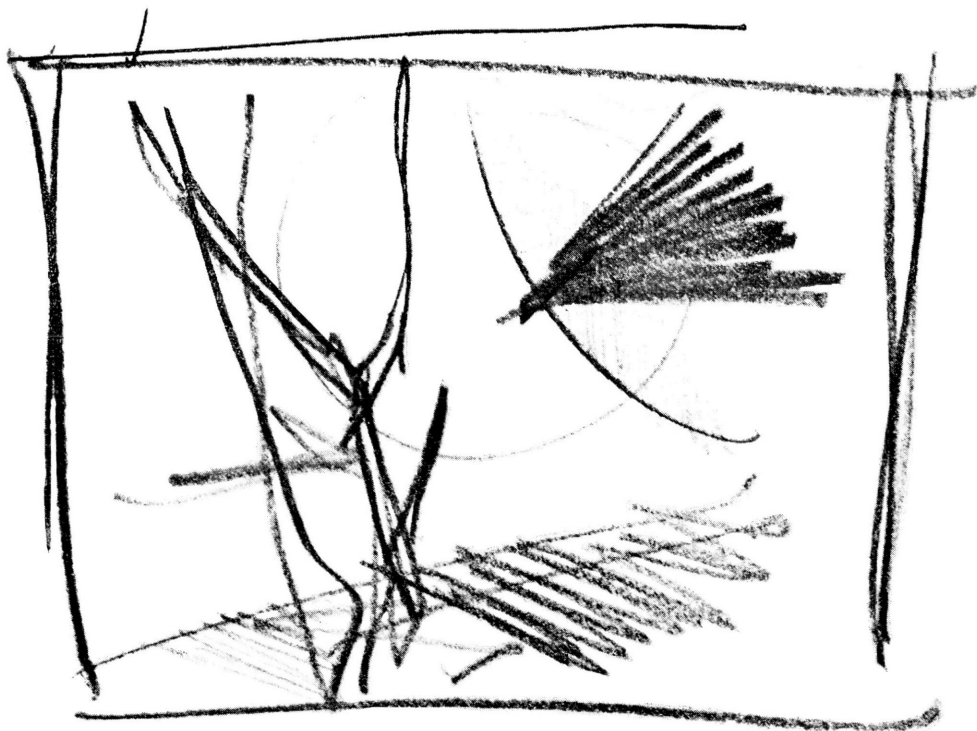
— Megtört a varázslat, drága elvtársaim és drága barátaim! — Az utolsó megszólítást trombita szárnyaló hangjához hasonló, ércreseségű baritonján kissé aláhúzta, hogy felfigyeljenek a katonatisztek és polgárok az irántuk való barátságos érzületeire. — Megtört a varázslat. — Mutatóujjával hirtelen lendülettel a levegőbe döfött, arrafelé, ahol a megcsonkított szobor állt. — A Habsburg-hatalom: fejetlen történelmi kísértet. — Minden szempár ellenállhatatlanul ismét az ügyvéd ujjának irányába fordult és a fő nélküli nyakra, amelyre az előbb odatelepedett két galamb. A két békés madár kellestlenül fészkelődve tipeggett, mintha valamit nem találna rendjén, mintha eltévedt volna és nem ült volna jó helyre, majd hirtelen támadt ötlettel ismét felröpült, és eltűnt a háztetők fölött, elröpült a távolba. — Elvtársak, barátaim, a forradalom győzött, kezünkben a hatalom . . .

— Kinek a kezében? — kiáltotta egy öblös, nyers férfihang a tömegből, de Barna doktor úgy tett, mint aki ilyen mellékes értelmű közbe-

ÜLŐ AKT, 1967

lavírozott tus, originál

A TŰZMADÁR VÁZLATA, 1965 (?)

ceruzarajz, 9,5 × 12

szólásokra nem is hederít, mint ahogy valóban nem is hederített, és folytatta:

— ...őrizzétek meg a forradalmi vívmányokat. Ránk köszöntött az általános és titkos választójog hajnala. A köztársaság egyenlővé tesz szegényt és gazdagot. Mindenkinnek egyenlő jogokat! Védjétek meg, amit pártunk kiharcolt néktek, nemzetiségre, nemre, vallásra való tekintet nélkül.

— Mit harcolt ki? — kiáltották többen is, de Barna doktor kisiklott a fogas kérdés elől.

— Őrizzétek meg a higgadtságotokat! Legnagyobb vívmányunk az, hogy forradalmunk vér nélkül valósult meg. Pártunk a rendelkezésünkre álló hatóságokkal egyetértésben sikerrel meg fog oldani minden kérdést. A leszerelt hazatérő katonák népjóléti problémáit ugyanúgy, mint a lakáskérdést és a közéleti kérdéseit. Pártunk tárgyalásai — itt egyik kezét a mellette álló, csillagjaitól megfosztott katonatiszt, másik kezét a másik oldalon álló szakszervezeti tisztviselő vállára helyezte — a katonatanács és a szervezett munkásság képviselőivel a legjobb mederben haladnak, a jótévő eredményekről hamarosan értesülni fogtok. A forradalom hármasszója: türelem, bizalom, nyugalom! ...

— Micsoda okos ember! Micsoda politikus! ... — súgta oda Tischler úr apámnak.

— Zseniális! ... — felelte apám.

A többi már a tanácsteremben zajlott le. A városi katonatanács két részre szakadt. Az altisztek és a közkatonák a munkástanács megalakítását követelő szakszervezeti küldöttekkel a közigazgatási hatóságok azonnali leváltását követelték. A polgármester azzal fenyegetőzött, hogy lövetni fog a kaszárnyájukban készenlétben álló tiszti iskolásokkal. Barna doktor, mint a pisztráng a kövek között, úgy siklott át az ellentétek buktatóin: tárgyalni, tárgyalni, ez volt a taktikája. Minden kérdést külön szétbontott és jegyzőkönyvbe vétetett. Tárgyalni. Tárgyalni. Tárgyalni. Csak még két-három napig tárgyalni, és minden megoldódik. De az arany díszítésű, stukkós, tölgyfa burkolatú teremben, amelynek díszhelyéről még senki se távolította el Károly király képét, nem akadt ellenfele, aki az asztalra csapjon és odavágja: „Nem tárgyalunk!” Azok, akik az asztalra csaptak volna, a városháza zárt tölgyfa kapuin kívül rekedtek. Egy csoportjuk puskatussal verte a kongó kaput, de még csak a kémlelőlyukat se nyitotta ki senki. A tömeg fel-alá hullámozott a téren. A munkások rázendítettek a Marseillaise-re, közben egy szakállas, rongyos köpenyű katona felkapaszkodott a lefejezett szobor talapzatára. Sapkáját megforgatta a feje fölött, de csak a körülötte állók biztatták:

— Halljuk! Halljuk!

Távolabb tovább zúgott, morgott, rengett a tömeg. A katona fél kezével a talapzat egyik díszébe kapaszkodott, másik, sapkát tartó kezével élénk taglejtéseket írt a levegőbe, és őrces hangjával fölébe igyekezett kerülni a zajnak. A kadétek egy váratlanul feltűnt csoportja füttykoncertbe kezdett, ennek ellenére, akár a vízbe dobott kő nyomán remegő gyűrűk, a figyelem lassan elfoglalta a teret.

— Testvérek! Elvtársak! — kiáltotta a tömegnek a katona. — Álljatok meg, és gondolkodjatok! A láncaitok elszakadtak, de a bilincset még nem törtétek le a csuklótokról. Az osztályellenség nincs lefegyve-

rezve. Elvesztette a gyepőt, de a zabla még a mi szánkat vágja. Jaj a proletariátusnak, ha a burzsoáziának időt engedünk. Ha magához tér, elvesz a forradalom. Proletárdiktatúrát az osztályellenségnek! Elvtársak, a hatalmat ki kell csavarnunk a fiskálisok, a munkásáruelők kezéből. Hatalmat a munkásoknak, katonáknak, parasztoknak! Nincs mit veszíteniünk. Hallgassátok meg, mit ír... — Gesztikuláló kezében tartott sapkáját zubbonya zsebébe gyúrta, és a szíve felőli belső zsebéből egy újságot húzott elő, meglöbögötte a gyűrött lapjait a levegőben...

Ebben a pillanatban, vörös szegfűvel a gomblyukában, megjelent a városháza erkélyén a mosolygó arcú Barna doktor, mögötte a polgármester, és a városháza altisztjei kidudorodó, étellel tömött pofával kosarakat hurcoltak elő. A nép és az urak barátja széles mozdulattal cigarettát, kenyeret hajigált le a tömegnek. A kiéhezett, átfagyott emberek egymást taposva tolongtak az erkély felé. Barna doktor emberei a mellékkapun sörös- és boroshordókat görgettek a térre. Kit érdekelt még a szónok! Az emberek egymást tiporva tolongtak az erkély felé. A szónok ott maradt egyedül a szobor talapzatán, kezében újságjával.

— Megáll az eszem, micsoda zseniális ember ez a Barna doktor — mondta Tischler úr. — Holnap beiratkozom a szociáldemokrata pártba.

Barna doktor ökrököt süttetett nyárson. Békebeli szagok lepték el a Belső várost. Kivonultatta — annyi év után — a katonazenekart is...

Az utcai lámpákból és az ablakokon kiszűrődő, gyér világosságtól bolyhos sötétségben még vigadt a nép, ünnepelte a „forradalom megszületését”, amikor a „Polgári Kör” tagjai komor találkozóra gyülekeztek. A fanyar, hideg, pállott szivarfüstszagú termekben nem zörögtek dominókövek, nem csattogtak kártyák, nem zizegtek újságok, és az ablakokra tömören ráfeküdtek a világosságot eltitkoló „esslinger rollók”. A „Kör” elnöke egy kártyaasztal mögött állva, fojtott hangon, de tisztán és tagoltan, korát meghazudoló katonás eréllyel beszélt. Arvonásai elmosódtak a háta mögött égő egyetlen villanykörte tompított fényében. Hangjának „történelmi komolysága”, elszántsága és céltudatossága betöltötte a termet, és egyfajta drámai ünnepélyesség hangulatát keltette.

— ... És, uraim — folyt belőle a szó —, a veszély ebben a pillanatban ugyanolyan méretű, mint a reménység. A forradalom lezajlott. Eddig és ne tovább. Itt a polgári fegyveres szervezkedés pillanata. Mert a csócselék, a felizgatott munkások és a parasztok kezében egyre több a puska és a pisztoly. A hadsereg csódlbe jutott, csak a tisztekre és a tiszti iskola fegyelmezett növendékeire számíthatunk. Van szerencsém az urak tudomására hozni, hogy a szociáldemokrata urak még tárgyalnak az elégedetlen munkásokkal és katonákkal, de ha a tárgyalás megszakad...

— Le velük!... — kiáltotta egy öblös hangú kaszinói tag a hátsó sorokból. Az elnök ünnepélyes méltósággal felemelte jobb kezét. Keményített mandzsettája megrögzött. A közbekiáltást helyeslő moraj azonnal elült, az elnök folytatta mondandóját.

— Barna doktor úrtól szerzett értesüléseim úgy szólnak, hogy mindkét csoport, tudniillik a munkások és katonák balszárnya, amelyet lényegében egynek tekinthetünk, a budapesti események anarchikus kifejtését várja. A kadétiskola őrségének sikerült egy Pestről érkezett, egész autóra való, izgató bolsevista falragaszt és újságot elkoboznia. A nyakunkon az orosz irányzatú forradalom. Nem tévesztette meg őket,

hogy az autóban egy előkelő pesti úr leánya ül, akinek, mint a vallatásnál kiderült, egy városunkban tanyázó forradalmi titkos szervezet vezetőjével hosszabb idő óta fennálló kapcsolatai vannak. Hogyha ennek az elszánt kalandortársaságnak sikerül a fegyvergyárba, a vasúti műhelyekbe, a gyufagyárba befészkelődnie, és ha kapcsolatot teremtenek a fellázadt román falvakkal és a külvárosi anarchista söpredékekkel, akkor elvesztünk egy szálig, következnek a szeptérvári és moszkvai vérengzés megismétlődése. Uraim, egy szó, mint száz: Fegyverre! ... Ezennel megalakultnak jelentem ki a polgárőrséget. Néhány napi elszánt önfegyelmet kérünk az uraktól. Addig is: Sustine et abstine, azaz: tűrni és lemondani ...

A „Polgári Kör” tiszteletreméltó tagjai egy órával később, amikor odalent a zaj már elült és az utcák elnéptelenedtek, surranva igyekeztek a Ferenc Ferdinánd kaszárnya felé. A villamosművek éjfél óta nem működött. A városra vaksötétség borult. A kaszárnya fegyvertára előtt, egy hidegtelelős boltajtásában Barna doktor zseblámpa fényénél egy katonatiszttel, lehet, hogy éppen Fazekas kapitánnyal, osztogatta a fegyvereket. A kereskedők, ügyvédek, gyógyszerészek, könyvelők és a régi önmagukhoz hűséges, előkelő tisztviselők — köztük apám is — tollszárhoz, kártyához, biliárdlátkóhoz szokott kezei remegve nyúltak a puskák és pisztolyok után, elszántan gyúrták a dohányporos zsebekbe a nikkelvégű, hideg golyókat. Azután gallérjukba húzott nyakkal, mélyen a szemükre húzott kalappal, a fal mellett hazasiettek, máris várva, nem szólalnak-e meg a harangok a katolikus templom tornyában a megbeszélte jellel, mert a nagyarányú „polgári védelmi tervbe” magasabb fokon püspök urunk is be volt avatva, alacsonyabb fokon pedig kerületünk plébánosa, káplánja, és a legalacsonyabb fokon az ajtatos templomszolga, aki egyben a harangozó kitüntető tisztségét is betöltötte. Várták a jelet, hogy fegyverrel válllunkon az „Ezüstkecske” kávéház előtt kijelölt gyülekezőhelyre rohanjanak megvédeni egy — már legföljebb csak hazajáró — lelket, egy valójában végleg elbukott áleszményt, egy kétségbeesett, felbomló világot, amely észtszvsztve mered a sötét bizonytalanságba.

Mi anyámmal — apám egész háború alatt kifejezésre nem jutott, de most váratlanul támadt hősiességéről mit sem tudva — illatos ételpáráktól gőzölgő konyhánkban előbb csak ízletes vacsora készítésén fáradoztunk — majorannás nüdli! —, majd, mivel apám mind késelt, egyre idegesebbekké váltunk. Lefeküdni nem mertünk. Anyám megkért, maradjak vele, ne hagyjam egyedül, mert nagyon fél. Éjfélkor kialudt a lámpa, és gyertyát gyújtottunk, négyet, ötöt, hatot, nem számított, mennyit, hiszen volt a házban elég. Később az egész lakást kivilágítottuk, és ez a másfajta éjszakai fény valami különös, rendkívüli, lágy és időn kívüli remegésbe burkolta a szobákat. Nekem eddig majd leragadt a szemem, de most abbahagytam a nyugólódést, és elbűvölten bábmészködtem: mesébe illő kivilágítás. Anyám is elfelejtette aggodalmát apám miatt, nekítámaszkodott két szoba között az ajtófélfának, gyönyörködve körülnézett, és halkán megszólalt, mintegy magának:

— Jaj, de szép ... — majd felém fordult, a szeme csillogott, és megismételte: — Nézd, kicsi fiam, nézd, milyen szép ...

Aztán mekiálltunk megkeresni a szobákban a legmegfelelőbb helyet minden gyertyának. A tárgyak ijesztő módon imbolyogtak, táncoltak,

lengedeztek, mintha nem is léteznének, hanem csak egy vándorló pont-ról vetítenék őket szobáink falai közé, ahol anyám és én még mindig az álom, a révedezés világában élünk. Amikor az én szobámba értünk, eszembe jutott nagyanya halála, kimerülten sírva fakadtam.

— Ne sírj, butuskám! Nézd, milyen gyönyörű — suttogta anyám elragadtatva, és megcsókolt.

Nagyanya, ha élt volna, bizonyosan megró a pazarlásért, ha padlásunkon mégannyi, kétes eredetű láda állt is, tele hófehér faggyúgyertyával, arra várva, hogy néhány év múlva szappanba főzzük a maradékokat.

A kulcs megfordult az előszobázárban. Végre. „Csakhogy megjöttél!” ... „Hát ez mi?” Apa nem volt hajlandó a mannlicher titokzatos eredetéről nyilatkozni. A konspirátorok, a polgári rend megmentői, pontosabb nyelvezetet használva: az ellenforradalmárok úri becsületszavukra és parolával fogadták meg a „Polgári Kör” elnökének, hogy feladatuk, készülődésük, tervük és céljuk titokban marad. Ámde apám a saját történelmi jelentőségén felbuzdulva nem állt meg, hogy vacsora közben, a késői óra ellenére az asztalnál, a konyhában, ahol rendszerint étkezni szoktunk, beszédet ne intézzen kis családjához, lelkes szónoklatot, tudatva velünk, hogy most azok ragadnak fegyvert, akik eddig soha még fegyverhez nem nyúltak, de kötelességük a szent parancs előtt meghajolni. Ügymond, egy magasabb és szentebb erkölcsi cél érdekében. De ennek a szent célnak a pontosabb meghatározásával családunk feje és házi szónokunk adós maradt.

Anyámnak már majd leragadt a szeme, ásított, és a szokatlan tartalmú közlésre azt válaszolta, hogy ő csak arra kíváncsi, hogy ha apám barátai is fegyvert ragadnak, mihez kezdenek majd a puskával és a golyókkal, hiszen arról sincs fogalmuk, hogyan kell egy fegyvert megtölteni. Apám önérzetét anyának ez a — szerinte cinikus — megjegyzése roppantul sértette, felragadta a konyha sarkába támasztott puskát, és závarját bőszen csattogtatva öt golyót helyezett bele, s miközben én és anyám, aki értetlenségét most már megbánta, sikoltozva kérelmtük, ne kövessen el örüllséget, ő, mint egy rémisztő, kulisszákat hasogató drámában, feltépte az éjszakába néző konyhaablakot, mély lélegzetet vett, s sápadtan ugyan, de a magasba emelte a puskát. Anyám elfedte szemét. Én fülemre tapasztottam kezem, de azért a szemem sarkából kíváncsian leskelődtem, mi történik. Apám néhány pillanatnyi habozás után belelőtt az üres és gyászos levegőbe. A döbbenés elhangzott. A csőből kurta lángnyelv csapott fel, majd füst, a puska agya pedig mellbe vágta apámat, és a lövés visszhangja a kertek és az utcák rejtélyes mélyéből harsány és gúnyos kacajjal göngött vissza felénk, becsapott a konyhába, nevetségessé tett mindannyiunkat, anyám könnyeit és rémületét, az én sikolyaimat és apám hősiességét; a környék kutyái pedig észvesztő ugatásba és vonításba kezdtek. Ablakok, ajtók nyíltak-csapódtak. A vásári céllövéstől eltekintve, úgy hiszem, ez volt apám első és utolsó fegyverténye, nemcsak a háborúban és a forradalomban, de egész életében. Nem akartam egyedül aludni. Az éjszakát anyám mellett, apám ágyában, álmatlanul és balsejtelmekkel töltöttem el, akárcsak anya.

Apám kiszedte az erős molyirtószagú szekrényből térdig érő bundáját. Bár még korántsem volt tél, magára öltötte, és meleg, szőrös, kockás papucsára sárcipőt húzott. Így vonult ki bátran, mannlicher-

rel a vállán az erkélyre, és meghagyta anyámnak, hogy időnként hozzon neki forró, rumos teát. Ott állt a strázsán a balkonom, saját bérháza balkonján, „a polgári őrhelyen”, ahogy mondotta, mert a „Kör” leragasztott, „Bizalmas! Otthon bontandó fel!” feliratú titkos rendeletben parancsba adta ki neki, hogy kitűnő stratégiai fekvésű háza tetéről figyelje éjszaka és nappal a keleti városvéget, nem érkeznek-e vidéki forradalmi csapatok a helybeli szervezkedők segítségére. Ez az elgondolás stratégiailag — apám szavával élve — zseniális volt, mert amint tudjuk, emeletes házunk körül csak alacsony épületek húzódtak meg, és nem akadályozták a kilátást. Apám természetesen gondolkodás nélkül eldöntötte, hogy a háztető, de még a padlásablak is polgári őrhelynek a lehető legkényelmetlenebb, a kényelmetlenség csökkenté-
ti az őrszem figyelmét, és a legkényelmesebb, tehát legcélszerűbb megfigyelőhely az erkély. A célnak megfelelően tehát kényelmes karosszék-
ket helyezett el a kijelölt irányban, pokrócokba csavarta magát, és a konyhai sámedltre állított egy üveg duplán égetett eperpálinkát, ami-
ből a teák fogyasztása közben húzott egyet-egyet. Így vette szemügyre a keleti láthatárt, ahol semmit sem látott, mert éjszaka volt, sötétség.

Puskáját egy másodpercre se hagyta volna el. Messze titokzatos rendeltetésű vonatok fütyte sikított. A nagy csendben a kerekek robogásának acélzörejét is hallani lehetett. A szél a medves és fáradt őszi mezők elmúlásra emlékeztető szagát sodorta utcánkba, és valahol messze, hirtelen, görgő robajjal megszólaltak a fegyverek. Ez a robaj nem amolyan megszokott éjszakai lövöldözésként hangzott. Nem kellett gyakorlott hallású katonának lenni, hogy a sötétségbe figyelő meg ne állapítsa: messze házunktól, de a város területén gépfegyverek szólnak. És nem volt nehéz elképzelni: ahol ilyen elszámtan és vadul szólnak hajnal felé fegyverek, ott vér folyik.

Fölvölött néhány üzem vészkiáltja is. Ki tudja, mennyi idő telt el így? Percek vagy órák, de aztán ismét némaság telepedett a városra. A halál ijesztő, süket csendje. Apámat a forró rumos tea és az eperpálinka ellenére hideglelős reszketés rázta. Azon töprengett, nem lenne-e helyesebb takarodót fűjni, és elrejtetni a puskát meg a töltényeket... De nem nyújthatta hosszúra a magával folytatott hangtalan beszélgetést, mert különös tüneményre lett figyelmes: a sötétség lassan-lassan kipirult, a levegőt megtöltő páraszemcsék mintha izzani kezdtek volna. Először nem értette, mi történik. Fogai hangosan verődtek össze. Egyszer csak hátrakapta a fejét: a Belső város fölött lángnyelveket, örvénylő piros füstfontagot látott az ég felé örvényleni. De ekkor már pontosan látszottak házunk körül a tetők, a tűzfalak, a magasra nőtt, kopasz fák rajza. A belváros fölött másodpercenként növekvő és mind hatalmasabb piros, barna, kék, fekete színkeveredésű gomolyagok száguldottak az alacsonyan úszó felhők közé. Ordítani szeretett volna, üvöltöni: „tűz! tűz!... tűűűz!”, de torka összeszorult. Mintha spárgával húzták volna össze a nyakát. Hang nem hagyta el a száját. Ugyanúgy, mint amikor gyermekkorában testvérei játék közben felakasztották az eperfára. A gyarak kiáltásai ismét megszólaltak. De most már segítség hívóan. Az utcákban kigyúltak az ablakok, zajosan felcsapódtak! álmos, kócos fejek jelentek meg, borzas és ijedt férfiak, hálóréklis asszonyok hajoltak ki a kivilágosodott éjszakába, és az utcák egyik végétől a másikig felhangzottak a rémiült kiáltások és sikolyok:
— Tűz... Ég a város... Segítsé!... Jézus Mária... Uramisten...

Apám óvatosan ránk nyitott, és halkán, reszkető hangon megszólalt:
— Alusztok?

Puskáját betette a hálószoba háromrészes ruhásszekrényébe és mellette a villogó hegyű töltényeket. Kihívott bennünket az erkélyre. Anyám keresztet vetett, és sírva fakadt.

— Uramisten, segíts meg! Uramisten, bocsásd meg vétkeinket! Ég a város...

Nemcsak a házakat, lakásunk falait is befutotta a vészes, nyugtalanul lobogó pír...

A hideg elől visszahúzódtunk a szobába. Felhúztuk a rollókat, és kibámultunk. A körúton az önkéntes tűzoltók sivalgó és harangozó gépei irtózatos zörrejjel száguldtak a tűzvész irányába. A csákányok, a vedrek és a létrák, mind más és más hangon, a nehéz kerekek dübörgésével egybeolvadva húzták alá a kézi tűzharang hisztérikus és kiemelezhetetlen ritmusú rezkongsát. A lovak gyeplőjét tartó kocsis mellett ülő önkéntes tűzoltó idézte elő, miközben a fémsisakos kocsis véresre verte ostorával a habzó testű lovakat. Valahol, a tűz mögött, ismét felropogtak a fegyverek, több kilométernyi távolságból is hallani lehetett halálos kelepelésüket, csattogásukat, amint a levegővel elkeveredő lángok bugyborló zúgásán és az égő fa recsegésén áttörtek. Apám az ablak hideg üvegéhez szorította homlokát, egész teste reszketett, keresztet vetett:

— Édes Jézusom, csak most ments meg bennünket. Csak ezen jusunk túl ép bőrrel...

Váratlanul magához tért. Kiadta anyámnak a napiparancsot.

— Azonnal vízzel teleengedni a fürdőkádát. A mosóteknőket. A hordókat, fazekakat, lábasokat és minden fellelhető edényt. Beszólni a lakóknak, mindenki készenlétben! Mindenhova vizet! Minden edénybe vizet! Hordókat a padlásra!...

De ő maga indult el futva, minden ajtón becsengetett, rövid, velős parancsokat osztogatott lakóinak, végigjárta az emeleti és a földszinti folyosót, csak épp a pincébe nem merészkedett le; az alagsori lakók egyébként a ház kapuja előtt álldogáltak, és onnan figyelték a rémisztő látványosságot, hiszen pinceablakaikon, amiken át a mappali világosság is alig hatolt be, alig szivárgott alá valami a tűzvész mindent megfestő fényéből.

Apám gondosan bezárta az előszobaajtót maga mögött, kivette a szekrényből fegyverét, az erkélyajtó mögé állította, és ismét kiállt őrhelyére. De a város végén nem észlelt semmi gyanúsat. Fázott, és visszament a lakásba, vállára akasztotta a puskát, és az előszobába vándorolt. Megvizsgálta a zárat. Azután a konyha ablakán kinézett a sötétbe, a ház túlsó oldalára. Amerre csak nézett: piros falak, piros ég. Odabent, a szobákban is minden vörös fényben úszott. Anya egymagában leült az ebédlőasztalhoz, és, mint aki súlyosan beteg, kétségbeesett félelmében egész testét idegláz rázta. Aztán felkelt, keresztet vetett, imába kezdett, és összekulcsolt kézzel fel-alá járkált a szobában. A rőt homályban hirtelen a szekrényhez lépett, és csomagolni kezdett. Apám a zajra nyugtalanul bedugta fejét az ajtón, de mindezekhez egy szava sem volt. Mit is mondhatott volna?

Én az ágy mélyén remegtem, és csukladozva, némán, állandóan a kitörő bömbölés szélén hallgattam a távoli zajokat, és szemléltem anyám tevékenységét, anélkül, hogy meg mentem volna kérdezni, mi az értelme

mindezeknek ebben a szörnyű riadalomban, miért ez az eszeveszett rohangálás, nyugtalanság: mire a csomagolás, hová megyünk? Bár talán, ha nem is tudtam mindent, de sejtettem, hogy elérkezett a pillanat, amikor fizetnünk kell. Fizetni a legendásan gondtalan, elmúlt, dús, vértelen, számunkra vértelen négy esztendőért, a kövér esztendőkért. Sejtettem, valahogy éreztem talán, hogy vétkes vagyok én is, aki, ha ugyan önkéntelenül és tudatlanul is, de mégis részt vettem ebben az áldatlan színjátékban; tagja voltam egy megbocsáthatatlan és feloldozhatatlan, bár kétségtelenül könnyű és tetszetős színjátékban fellépő bűnös szereplőgárdának, mert hiszen ötöt éltem, és akkor éltem abban a gyalázatos környezetben, s mert életem révén, bár a körülmények folytán — lám, mégiscsak kibúvót keresek, mert hát a gyermek tényleg nem felelős — akaratlanul, de mégiscsak jelen voltam abban a játékban, melyről a távolkerült időben derülhet csak ki, hogy a história volt-e, s persze könnyű lenne lerázni ezt a felelősséget, mint a kutya a vizet, de lehet-e élni, lehet-e tovább élni, ha nem vesszük magunkra a felelősséget, a bűntudatot mindazokért, amikért mások, egy hamis és rossz élet élői képtelenek a felelősséget vállalni, ám a gyermek mindent még csak nem is sejtette, nem sejtette, hogy egyszer majd egyedül így érhet el a feloldozás küszöbére, ha megsemmisíti magában a kispolgárt, a polgárt, a megtagadó vallomással; s azzal önmagában is elitéli osztályát, egyszer, majd, amikor minden, ami a kezdet ködeiben történt, s ha visszapillant a történetekre: tudatossá válik benne, mert hiszen egy ténylegesen feloldozhatatlan, újra-bűnös életbe kezdene, ha nem mondana el mindent —, mindent? legalábbis valamennyit, a minden egy töredékét, azt a nyomorultul keveset, ami egy ember élete, az ember életének kezdete, mert hiszen mindent el kell mondani, nem nézve, kit ér a vallomás ítélete, akár apját, anyját is, ha azok az igazságtalanság résztvevői voltak; elmondani az igazat, hogy feloldozva kerüljön át a mások helyett vallomást tevő azok oldalára, akik az igazságtalanságot elszenvetdék, akiknek a terhére és kárára élvezték a „sors kedveltjei” a kivételezettséget, akár tudatlanul és öntudatlanul is, de mégis érdekeiktől vezéreltetve, az előnyöket, a biztonságot, az élet ilyen vagy amolyan örömeit. A tűz dühöngött a városban, és én tágra meredt szemmel, hideglelősen, mondhatnám, „elidegenedetten” szemléltem a dunyha alól szüleim félelmét, rettegését, néztem apámat, hová lett magabiztossága, anyámat, amint a legképtelenebb kacatokat hányta félőrülten egy bőröndbe, de aztán abbahagyta a lázas csomagolást, kimerülten feldúlt ágyára vetette magát, és kétségbeesetten, sikoltozva sírt, zokogott, egész testét rázta a gyötrellem, a szívem majd megszakadt érte, és persze értelmetlenül, oktalanul csomagolt, nem utaztunk el sehová, hová is mentünk volna? ... elmenni csak az tud, akinek semmije nincs, vagy aki nagyon gazdag.

Reggel, világos nappal volt már, az utcák megteltek néppel, a ház lakói összevissza futkostak a folyosókon, amikor apám ki mert lépni a lakásból, hogy megtudja, mi történt. Azon a hajnalon, miközben apám őrt állt a balkonon, miközben szűkölve vánszorgott fel-alá a lakásban a mannlicherrel, és miközben anyám megzavarodottan csomagolt, megütköztek a kadétok a munkásokkal, és földig égett a belvárosban a színház.

Az állomás előtti téren harminc halott hevert, arccal a földnek vagy égnek fordultan, a legtöbbje fegyvergyári munkás. Az állomás előtt

gyülekeztek ők is puskákkal, pisztolyokkal, a városháza elfoglalására készültek, a tiszti iskolások bekerítették és gépfegyverrel lőtték őket, négy utca tornkából lőttek, és az állomás, valamint a szembeni szálloda tetejéről kézigranátókkal támadtak rájuk. A holtak között ott hevert megmeredten egy szakállas katona is, a szürke bazaltkövekre meredő, tágra nyílt szemmel, az aki az előző napon a császárnő lefejezett szobrának talapzatáról beszélt a néphez, és beszédében csak addig jutott el, hogy meglobogtatott egy újságot, de a tömeg elhagyta, elfordult tőle, mert a városháza erkélyén megjelent Barna doktor az elemozsias kosarakkal... A belvárosban reggelre szinte a pincéig kiegészett a színház. Lángot fogott mindjárt azután, hogy a munkások és a kadétek megütözköztek. Az épületben több helyen egyszerre ütötte fel fejét a tűz, és mire az önkéntes tűzoltóság odaért, már tehetetlen volt a tomboló lángviharral szemben. A városban már kora reggel az a hír terjedt el, hogy a Moszkvából küldött ügynökök gyűjtötták fel a színházat. Ez lett volna jeladásuk a bolsevista terror kirobbantására. Esztendő múltán hallottam suttogni, hogy alapos a gyanú: a színházat néhány, Barna doktorral szövődött katonatiszt gyűjtötte fel, hogy a legválságosabb órákban elvonják a város figyelmét az állomás előtti harcokról, és a város hangulatát ellenfeleik ellen irányítsák, ilyenképpen egyben jogcímet teremtve a számukra veszélyes forradalmi munkáscsoportok és a forradalmi katonacsoport megsemmisítésére. De ugyanakkor a tűz alapul szolgált arra is, hogy Barna doktorék vezetésével a szociáldemokraták „a közbiztonság és a polgári lakosság védelmére” behívják a fennhatóság szempontjából senki földjévé vált városba a francia csapatokat. Még a délelőtt folyamán autós küldöncök szedték össze a polgárorség tagjait. Fegyverrel, tölténnyel kellett a városháza udvarán jelentkeznük. Itt katonatisztek csoportokat alkottak belőlük, és rendőrök kíséretében járőrökké alakulva keménykalapban, kamással a lábukon, fegyverrel a vállukon a város utcáit rótták. Még aznap kivonult a városból a monarchia utolsó katonai fegyveres alakulata: a tiszti iskola növendékei. Különvonaton száguldtak Szeged irányába. A franciák közelebb voltak, mint ahogyan az urak sejtették, nem vártak magukra két-három napig.

Még jóformán el sem tűnt a láthatáron az utolsó vagon, a kadéttal, amikor, ismétlőpisztollyal a kezében, belovagolt a városba a Belgrád felőli úton az első idegen katona, egy francia, és nyomában egy ezred.

Nagy volt az öröm. De az újedelem is. Apám pokrócba csomagolva elvittte a „Körbe” mannlicherét, de az ajtón egy cédulát talált, amin csak ennyi állt: Zárva.

Mihez kezdjen a puskával? Mihez kezdjen, mert falragasz jelent meg „a forradalmi tanács elnöke”, Barna doktor aláírásával, amely szerint statáriális büntetés terhe alatt tilos mindenféle-fajta fegyvertartás.

Egy kora reggelen apám megint prokócba csavarta a puskát, konflisba ült, kihajtott a város végére, túl a gyufagyáron, kifizette a bérkocsist, és elindult a csatorna partján. Egy óvatlan pillanatban behajította a vízbe a bajt okozó ödőklő szerszámot, és utánadobta a nikkelt-hegyű golyókat.

Ilyképp, gondolom, egészen jól megúsztuk a forradalmat.

A Belgrád felőli úton belovagolt a városba az első idegen katona, egy francia. És nyomában egy ezred. Vidám, derús arcú fickók. Tudták ők is, a háborúnak tulajdonképpen vége. Ám lehet, hogy e katonának a harctereken bolyongva nem látták az elsötétített és kétségbeesetten tönkremnit, de ismét reménykedő Párizst, nem a feldúlt Flandriát. Aligha tudták ezek a franciák, hogy feladatuk a felkelt Oroszország ellen vonulni, mindenféle orosz generálisok segítségére, de itt a forradalom az útjukba áll és leköti őket. Mindezt nem tudták, s ezért hihették, vége a háborúnak, holott a háborúnak igazán még máig sem szakad vége, más módon, de tovább folyik, ki tudja, meddig, tán örökké... Nem tudhatták, hogy mi történt hazájukban, ezért vígalk, gondtalanok voltak és az ismeretlennel, a kalanddal barátkozók. Győztesként érkeztek, és álmatag tekintettel néztek körül — „franciák voltak, nem németek!” —, bizonyosan némileg csalódottan, hiszen az útvonal, amelyen a nagy foyam felől a városunkig érkeztek, látványosságokban szegény, a tájnak számukra nincsenek nevezetességei, s ha voltak is valaha, elpusztította tatár, török, mincs itt semmi, de semmi nevezetes. A tájban az elmerült emlékek fölött mindössze egyszerű és végzettől dúlt jellegtelen emberi dolgok lapultak: elmaradottság, szegénység, közönység, tudatlanság, gyávaság, a talmisság olcsó rizspara alatt.

Jóformán még magunkhoz sem tértünk és még azt se tudtuk, hogy a városban ki győzött, a forradalom-e, amely lefejezte a derék császárnő, Mária Terézia szobrát, és fegyverbe szólította épp a fegyvergyári munkásokat, vagy a kadétek, a tisztek ellenforradalmi felkelése nyomán létrejött forradalmi tanács Barna doktorral az élén? Nem tudtuk, ki és miért győztes, tájékozatlanságunk, tudatlanságunk sértetlen maradt, mert hiszen mélyen és boldogan felélegzettünk, hogy apa a tulajdonképpeni ütközetből kimaradt — bár nem tudom, ő mit keresett volna ott —, és a harc akkor dőlt el, amikor apa az éjszakában erkélyünkön a várost őrizte. Meglepetésszerűen vonultak el a kadétek, és még nagyobb meglepetést keltett a város polgárai között a francia katonák hirtelen érkezése, nyomukban másodnap, harmadnap bevonuló marokkói és szomáliai gyarmati csapatokkal. A kivonulás és az érkezés között nyilván volt összefüggés, különben miért álltak volna odébb a kadétek? Olyan rejtély volt ez az összjáték, amire Barna doktor is hiába keresett megfejtést, csak egy bizonyos, az, hogy az összeomlott osztrák —magyar hadsereg valahogy megmaradt egységeinek, nevezetesen a kadéteknek, Barna doktor háta mögött kapcsolatuk volt a franciákkal, megegyeztek velük. „Ilyenek a szövetségesek” — mondogatták már jóval az események előtt a csomagoló déli német vezérkar kémelhárító osztályán, ahol minden mozzanatot figyelemmel kísértek, és a Károlyi Mihály-féle forradalom első napjai után hozzáláttak a sok tonnányi fölösleges, de porosz alapossággal rendben tartott irat, jelentés, rendelet, utasítás, tájékoztatás, feljelentés raktár-tartalmának az elégetéséhez. A belváros fölött napokig édeskés, égett papírszag terjengett, de senki sem tudta, honnan ered. A németek csak a legfontosabb okmányokat csomagolták tűzálló páncélládákba, Mackensen személyi iratainak tárárt és a kémiroda iratkötegeit, s ezek voltak a fontosabbak, mert akármilyen vesztett háború után új politikai, új katonai koncepció kezdődik, de mire támaszkodják az új, ha nem a régi, legtitkosabb irattárak legtitkosabb adataira, mire, ha nem a bűnös előzmény terhelő titkaira, amik a régi állam, a régi barátok, a régi ellenségek leg-

rejtettebb adatait tartalmazzák, s lehetővé teszik az újabb, az előzőt folytató kémkedés útján a tájékozódást a jelenben? Égtek a papírok, és csomagoltak a németek. Nem egyszerre, nem díszlépésben vonultak ki, nem olyan látványosan, mint ahogyan érkeztek, hanem suba alatt, az éj subája alatt, szotyogtatva, részletekben, fokozatosan. Néhányszor kikapcsoltatták a városi villanyművek turbináit, olyankor vonult el a német csapatok java és azok a tehergépkocsi-csoportok, amik az utolsó órákban leszerelt szikratávíró berendezéseket, a pénzt és a páncélszekrényeket szállították el erősített őrség védelme alatt. Senki se vette észre, mikor tűntek el Mackensen és törzstisztjei. Mire az állomás előtti téren került a megszárlásra és kigyúlt a színház épülete, már fia német sem tartózkodott a városban, csak néhány civilbe bújt felderítő és ügynök maradt itt, ők húzták be a függönyöket a Korpskommando-épület térre néző ablakain, amikor Mária Terézia fejét vette a tömeg. „Ilyenek a szövetségesek”, mondták, mert hát valóban ilyenek, amikor elveszett egy háború, és nincs más menedék, csak az ellenfélnél, nincs más lehetőség, mint megjárni a kiábrándultat, a mártírt, a megerőszkolt szüzet, „mi nem akartuk, a szövetséget ránk kényszerítették, mi szívben-lelélekben mindig veletek voltunk, mi nem akartuk ezt a háborút, ránk erőszakolták a szövetségesek, csak most jött el a pillanat, hogy ellenük forduljunk, veletek, a ti oldalatokon, egy életünk, egy halálunk, de mellettetek!“. Mindezt persze nem hitte el az Entente. Minderről a szövetségesek mindent tudtak, a kémiszolgálat hamarabb közvetítette a berlini hadügyminisztériumba, mint ahogyan arról azok tudtak meg valamit is, akik valóban ellene voltak a hadbalépésnek, és valóban kezdettől azon mesterkedtek kétségbeesetten, hogy véget vessenek a gyilkos összefogásnak, amit eleve elleneztek, nem is sejtve, hogy amikor a fordulat elérkezik és az ő vállukra hengeredik a felelősség, nekik kell majd a felelősséget magukra venni azok helyett, akik ezt a háborút megcsinálták, akik mámorosan ostromolták a szövetség illúziójában, de személyesebben kézzelfogható hasznában is, és amikor már szájukig ért az iszap, amikor már ténylegesen ők vesztettek, kievickéltek a csávából, cserben hagyták a németeket, mentették, ami menthető, aztán köd előttem, köd utánam, ígyák meg a keserű levelet, akik őránuk jönnek, hiszen amúgy is ellenfelek lépnek a helyükre, váltják le őket. Igen, de meddig? Amíg az Entente a nyakukat nem szegi...

Mi is kirohantunk a város szélére, a cirkuszi felvonulásokra emlékeztető menet elé, amikor a színes bőrű katonák érkeztek. Lesújtott állapotunkról megfélekedtünk, úgy néztük a marokkóiakat, hiszen ilyet legfennebb ha cirkuszban láttunk, és a franciák röpködő és mindig izgatottnak tűnő gyors beszédét szájátva hallgattuk.

Messziről láttuk, amint a tábornokot püspök urunk, a volt polgármester, néhány más méltóság és Barna doktor túláradó, sugárzó boldogsággal fogadja. A tisztekhez a püspök, úgy véltük, de nem tudtuk bizonyosan, nem latinul, hanem franciául beszél, folyékonyan és otthonosan. Sejtettük, hogy püspökünk nevünkben a város felmentését köszöni meg, hiszen az éjszakai vérengzés, a kadétokek és a munkások öszszelűtközése ellenére is, a polgárság még mindig tartott tőle, hogy a forradalmárok összeszedik magukat, a vidéki felkelők, főleg a hegyi román parasztokek bevonulásának a veszélye is még itt lebegett fölöttünk. A franciákek megjelenése véget vetett a félelemnek. A helyi előkelőségek

megmentőiket ünnepelték a franciákban, s ebben aligha tévedtek, ami abból is kitetszett, hogy másodnap, közvetlenül érkezünk után, hátukon hosszú puskájukkal, fejükön vörös fezzel, a zuávok megszállták a vasúti műhelyt, a nagyobb üzemeket, a fegyvergyárat, ahol a hatalmas szerszámgépek hír szerint romokban heverték. Álltunk az út szélén, és csak bámultuk az idegenek lazán katonás menetét. Egy kislfiú odamerészkedett a francia gyarmati katonák közé. Irigykedve néztem, de aztán rémülten láttam — többen felsikoltottak —, egy durva katonakéz ellődította az útból a kislfiút, aki fejével az útszéli platánfának zuhant, és elterült a járdán. Rásbredtünk, hogy a franciák nyújtotta látványosság nemcsak szórakoztató. Az utcákat ellepő bámészok összenéztek. Csak most fedezték fel, így egymásra pillantva, hogy milyen siralmasak, letiprottak, jelentéktelenek, szerepüket veszítették, mert hiszen csak tétlen szemlélői a ténynek, hogy vereséget szenvedtek, illúzióik szétfúródása őket terítette le, mint azt a kislfiút a járda szélén, az ellenség kezére juttatták, és meg se muikkantak.

Utcank végén, a szemégtödrökön túl, a városszéli legelőt szürke dér borította, az első dér. A láthatár közelinek és színtelennek tűnt, a messzi, hívó hegyek mintha végleg eltűntek volna. Ilyen lehetett a táj ebben a szétfosló, darabokra szakadó országban mindenfelé. A győzők vashengere dübörgött minden irányból, és ha négy éven át nem gondolkoztunk azon, ami körülöttünk folyik, most hirtelen feleszméltünk, hogy itt a büntetés, íme a törvényszerű következménye mindannak, amit tettünk. „Megszálltak!” Aztán a hó hatalmas pelyhekben himbálozott az utak, a táj és a házak fölött. Az afrikai fekete arcok oly furcsán festettek a pelyhek lágy függönyébe szóttan. Csakhamar fehér lepel borította az egész várost. Az utcákon bámészkodók menekülés szerűen hazatértek, és megint elbújtak lakásaikban. A kereskedők nem nyitották ki üzleteiket, és a városban egyfajta végső elkéskedés vett erőt, minden lehervadt, minden elfonnyadt, elsziürkült. Ezzé lett a hajdani öröm, a diadalmámor, a Központi Hatalmak győzelmi tudata, a győzelemről szóló hazugságok offenzívája, a becsapottak s magukat becsapók felelőtlen boldogsága. Az elején, tudjuk, úgy hitték, négy hétig tart mindössze a háború, s nem más, mint egy bécsi operett négy felvonása. Négy esztendőnél is tovább tartott. Ott gubbasztottunk a hó alatt roskadozó házainkban, lesújtva és tanácstalanul. Az utcákon idegen járórok csetlettek-botlottak. Valahogyan minden megváltozott, a forradalmárok elbujdokoltak a franciák védelme vagy éppen irányítása alatt tevékenykedő rendőrség elől, amely „Barna elvtárs” barátja, az új városi rendőrfőkapitány, Gucu úr vezetése alatt éjt nappá téve kutatótt bolszevisták után. A gyárakban szünetelt a munka. A lakásokba mindenfelé gyász költözött. Csak azok az öntudatlanok mosolyogtak, vagy tűnt fel az arcukon a derű, akik ezzel a végső és nagy változással sem törődtek. Oda, ahol új terveket szóttek lefüggönyözött ablakok mögött s készültek valamilyen más, új holnapra, oda, a szerbek vagy románok közé, mi nem jutottunk el. Terveiket nélkülünk, a vere séget szenvedettek nélkülükovácsolták.

Apa katonai szolgálata mintegy magától és természetes módon végleg megszűnt. Elmúlt, tegnapi emlékké vált, szétfoslott, akárcsak az idő, amelyben ez a „katonai szolgálat” csöppet sem volt apám terhére, hiszen értette a módját, hogyan lássa hasznát. A vidám kompánia, mely esztendőkön át együtt evett, ivott, kacagott és gyarapodott, és

szétrebbentében elfeledkezett még a búcsúszóról is, a vidám kompánia tagjai még annyit sem mondtak egymásnak, hogy „isten veled”, utolsó találkozására sem gyűltek össze, nem emelte senki poharát az elmúltakra és még kevésbé az ismeretlen eljövendőkre. A helyőrségi élelmezési raktár kulcsait és a kasszát Fazekas kapitány, apám főnöke zsebre vágta, és még a franciák bevonulása napján végleg elutazott Pestre. A többiek azt hordták szét, ami a raktárban még mozdítható volt, az üres íróasztalokat, polcokat, ládákat, szerszámokat. A macskák maradtak ott. Fazekas kapitányról soha többé nem hallottunk, és néhány nap elteltével, amikor a franciák már honosan jártak-keltek városunkban és arról szó sem lehetett, hogy a magyar csapatok visszajöjjenek, mint ahogy az az első napokban az utcán hírlett, apám megkönnyebbülten lélegzett fel. Nyilvánvaló volt, hogy már soha senki nem kéri számon a kasszát, a kulcsokat, az árut, a könyvelést, mindazt, ami a menázsban esztendőkön át folyt, de amiért végső soron nem ő, hanem Fazekas volt a felelős.

A franciák színes katonáikkal hamar megszokták a várost. Megtanultak egy-egy szót magyarul, németül, románul, szerbül, sőt a tisztek be rendezkedtek, rekvirált szobáikat csecsebecsőkkel díszítették, és a városban még feltalálható illatszereket szétosztották a hölgyek között. Polgáraink csakhamar felfedezték, hogy ezek a francia fiatalemberek igen derék és mulatságos fickók. „Miért is lennének ellenségeink?” „Nem úgy viselkednek.” Az úri társaság elvegyült a francia tisztekkel és az Entente-gyűlöletet Entente-rokonszenv váltotta fel. A tisztek maguk közt nem nevezték már boche-oknak városunk polgárait, és a társaságban divat lett néhány ügyes francia kifejezést és udvariassági formát a szavak közé keverni, sőt akadtak, nem kevesen, akik francia nyelvtanulásra adták fejüket. A nagypolgárság, a bankigazgatók, a nevesebb ügyvédek, orvosok és a főtisztviselők, az arisztokraták társasága egy új révületben élt, amikor mi, a kis- és közepes polgárok már már azon voltunk, hogy a kialakuló, régítől különböző, másfajta hétköznappal megbarátkozzunk. Apát értesítették hivatalából, a megyeházáról, hogy jelentkezzék szolgálatra. Dragoneszku felkérte, foglalja el régi íróasztalát, és megígérte, hogy a négy év óta elmaradt rangfokozatát megszerzését magára vállalja, hogy a viszonyok normalizálódása után elintézi mindent. Ott sem a régi világ uralkodott. Apa kartársai közül csak a siketek, rövidlátók és nyugdíjra jogosultak maradtak helyükön, a többiek elszórádtak szerte országban-világban. Pesten ragadtak, vagy részt vettek az orosz forradalomban, Szibériában tengődtek, betegen feküdtek erdélyi kórházakban, mindenképp életmódot cseréltek időközben. Egyesek meggazdagodtak, mások elesetek az olasz fronton. Most tűnt csak ki, mi mindent dúlt fel gyökeréig a háború. A régi hivatalbeli kedélyességnek nyoma veszett. Eltűnt az osztrák—magyar ezüstkor derűje, mintha elbujdokolt volna a téli fagy és a megszálló idegenek elől. A kocsmák pangtak. A kávéházak közönsége meggyérült, csupán a frontról sebesüléssel és órnagyi rangban hazakerült Nándor bácsi ült délben konyakja mellett az „Ezüstkecskében” oly büszkén, szinte a franciák ellenére. Egy kirakati ablak mögött rendezte be törzshelyét, osztrák—magyar tiszti egyenruhában pöffeszkedett, mel- lén a kitüntetései-vel, újabban monoklival a szemén, a helybeli napilap fölé hajolva. Nándor bácsi egy alkalommal a kávéház előtt, a nyílt utcán lovaglópálcával megvert egy duzzadt ajkú ászkárnit, aki nem akart

a járdán kitérni előle. A gyarmati színes katona görnyedten és néma beletörődéssel tűrte a verést, mint aki megszokta és pontosan ismeri a tiszti kéz suhintását; ha tiszt veri, még ha nem is francia, ellenkezés nélkül tűri. A színes bőrű, marha nagy legény mozdulatlanul, vigyázzban állta a dühöngő verést, míg csak Nándor bácsit egy járőr le nem fogta és be nem kísérte a ténparancsnokságra, abba az épületbe, amelyben azelőtt Mackensen volt élet és halál ura. Mosolygó, csíptetős francia ezredes hallgatta ki felháborodott rokonunkat. Nándor bácsi meglepzetésére a francia roppant udvariasan bánt vele, folyékonyan beszélt németül, barátságosan leültette, Caporal-cigaretitával, francia ánizspálinkával és keksszel kínálta meg, majd miután így megszelídítette, becsületszavát vette, hogy nem jelenik meg többet egyenruhában a városban.

— Egyébként — és ezt jelentős hangsúllyal, de bal szemével kacsintva, és mégis olyan meggyőzően mondotta, hogy Nándor bácsinak a tulajdonképpen fenyegető közlést egyszerűen tudomásul kellett vennie —, egyébként, mon cher, nem állhatok jót személye biztonságáért, a katonáim egyszerűen leütik vagy lepuffantják, holott, higgye el, kedves barátom, én személy szerint igen nagyra becsülöm osztrák—magyar kollégáinkat.

Kiderült az is, hogy a francia ezredes és a magyar őrnagy dédnagyszülei elzásziak. Ha még néhány pohárkával felhajtának, azt is kisütitik, hogy tulajdonképpen rokonok, de erre nem került sor, mert Nándor bácsi ráébredt: a püszok francia levette a lábáról. Haragra gyúlt saját maga iránt, hogy már ő is „fraternizál”, felugrott, tisztelgett, és szó nélkül távozott. „Ezek az osztrák—magyarok gyógyíthatatlan örültek, még nem tudják, hogy végük van.”

Mint ahogy más mód bosszúra nem adódott, Nándor bácsi úgy büntette a franciákat, hogy amíg városunkban tartózkodtak, lábát ki nem tette a házból, otthon kizárólag tiszti egyenruháját viselte és mellén a kitüntetéseit, fogságra ítélte magát.

Bennünket, gyermekeket is fogva tartottak. Kíséret nélkül egy lépést sem tehattünk a városban. Rettentő történetek keringtek a megrémült lakosság között, a marokkóiak kisfiúk elleni pederasztia merényleteiről, gyilkosságokról és rablásokról, amikről senki bizonyosat nem tudott, pontosan senki sem mondhatta meg, hol, mikor és kivel estek meg ezek a merényletek, városunk polgárai csak a borzalmak kiszínezett és aprólékos részleteit terjesztették suttogva, olyan színesen és a képzelőerő annyi romlottságával, hogy bármelyik angol rémregényíró megirigyelhette volna őket. Az persze csöppet sem különös, ha a négy esztendő háborús rémségei nem ajzották fel ennyire a képzelőerőt. De talán ez a vérengző pletykaság már-már arra is utalt, hogy kezd kitérni egyfajta békehangulat. A legborzalmasabb talán az a történet volt, amelyik egy vidéki kereskedőről szólt, aki áruért jött fel a városba, a színes bőrűek állítólag a liget hólepte bozótosaiba hurcolták, és valamennyi arannyal bevont fogát, szám szerint húszat, kegyetlenül kiverték a szájából, és alaposan elagyabugyálták, „sőt orrát is, fülét is leharapták”, hagyták elvérezni, elmenekültek, és természetesen sohasem kerültek elő, alkárcsak a népmesék gonosz szellemei. Érthetetlen, hogy miért találtak ki polgáraink ilyen hihetetlen és hajmeresztő történeteket, de badar módon talán félelmüket, tehetetlenségüket és gyávaságukat bosszulták meg a hírhedtté vált francia hadseregen. Egy

kis borzalomtól senki sem riadozott, ha más számlájára történt, hiszen egyik-másik kereskedő és pénzember eddig is egyik napról a másikra hidegvérrel tette tönkre barátját vagy üzlettársát — az üzletfelekről nem is szólva —, rokonok tekerték ki egymás nyakát, tönkretették, főbe lölték magukat, de vasárnap vagy szombatnapon a győztesek másére mentek kivétel nélkül, karácsonykor és húsvétkor győntak és áldoztak, vagy az engesztelés napján könnyű szívvel megbocsátották egymásnak — de főleg önmaguknak — vétkeiket. Az üzletek egyre-másra tönkrementek, de a kereskedők tavasszal virágos kertjeiket ápolgatták, vasárnap délutánonként körözött liptóit ettek a szabadban, és sört ittak, esténte a harsogó, malacságoktól viharzó kabaré-előadásokat látogatták, mert hát ismét üzembe lépett a kabaré, a franciák kívánságára, az egyik belvárosi kávéháznak e célra sebtében átalakított kártyaszobájában, amely ugyan teremnek is beillt. Derék püspök urunk véleménye méltán megváltozott a város lakosságáról. Mindennapiak voltak az olyan történetek, mint az, amely például Klein doktor öccséről került forgalomba, városszerte rettenítő sok szóbeszédet támasztva, és mindenki felháborodott az öcs vadállati kegyetlenségű hullarablásán, amihez nyilván a bennszülöttekről és a húsz aranyfogról szóló mese adta az ötletet az egyébként derék és civilizált európainak. Mert őt mindenki finom érzésű, irodalmi embernek ismerte, magyarul is, németül is írt verseket a helybeli lapokba: az ősről, a tavaszról. Ráadásul városunk egyik legjobb kamarazeneszeként is nyilvántartották, brácsázott. Klein doktor öccsét, úgy emlékszem, Ödönnek hívták, nemegyszer láttuk vendégül mi magunk is dúsan terített asztalunknál. Ez az Ödön ilyenkor mindig kellemetlenül viselkedett, irodalomról tartott előadást, Schnitzlerről, akinek műveiből, persze, nem a leleplező Leutnant Gusstl-t idézte, hanem az Anatol-t, a Liebeleit, a Reigen-t, mert ezekkel a kis kerülőkkel nem egy sikamlós pajzanságot csempészhettek a „kokett” hölgyekkel folytatott finom társalgásaiba. Férfiaknak inkább filozófusokról beszélt, Freudról és Bergsonról, amit az urak meglehetősen untak, és csakhamar kigolyózták egészséges ösztönű társaságukból, mely köztudomásúan nem filozofálni, hanem enni, inni, mulatni és politizálni szeretett. Ez a ritka érzékenységű széplélek tette meg azután azt — „mivelünk!” —, amikor apósa, épp a felfordulás napjaiban, meghalt, hogy a rokonok közül elsőnek jutva a halotthoz, kidobta a házvezetőnőt, és nemcsak az öreg gyűrűt, aranyóráját, láncát és pénzét emelte el, hanem minden veszélynek fittyet hányva, az éji sötétben sorra járta a város fogtechnikusait, jönnének azonnal leszedni a halott fogainak aranyborítását. „Örület lenne határos, uram, ezt a kis vagyont, olyan napokban, amikor az arany ára napról napra emelkedik, a hullával együtt a föld alá dugni.” Csakhogy az emberek, akik rémtörténeteken csemelegtek, most megörökönödtek, felháborodtak, olyannyira, hogy még a fogászok is visszautasították az éji látogató kérését. Hiába könyörgött Ödön: „De kérem, kedves technikus úr, én számoltam a halott természetes merevedésével. Nem kötöttem fel szegény apósom állát — könnyet morzsoló ki a szeme sarkából —, fogai közé nyomtam a tintatartót, hogy ön kényelmesebben dolgozhasson... Felezzünk. Nekem tíz, önmek tíz.”

A csábitás nem járt eredménnyel. De végül is, hajnal felé, egy részeges külvárosi fogász, amikor Ödön már másodszer verte fel álmából, megsajnálta „a szerencsétlen félbolondot”, és busás használati díj, va-

lamint garancia-összeg ellenében kölcsön adott neki mindenféle vésőket, csontfűrészeket és fogókat. Mire megvirradt és megérkeztek a sikoltozó és zokogó rokonok, Ödön, az irodalom jegyese, elkészült munkájával, felkötötte a halott állat, és kegyelettel gyertyát gyűjtött. A mérenyület úgy derült ki, hogy az örökhatyó értéktárgyainak hült helyét lelkiismeretesen kutató rokonok is, akárcsak Ödön, belenéztek a halott szájába, nem lelnek-e rejtett kincset benne, mert hiszen valamirevaló értéktárgyat nem találtak a lakásban, holott felásták a kert szemetes virágágyásait, feltépték a poros lószőrmatracokat, felkotorták a szekrények alját, sőt még a falakat és a padlót is végigkopogtatták az arany után.

A fograblás híre villámgyorsan terjedt el a városban. Halottat még annyian nem kísérték, mint az Ödön apósát, akit a közönség mindenáron látni akart, és a diplomata-kalapos halott-örök csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták a kíváncsiakat visszatartani, hogy fel ne feszítsék a koporsót és bele ne nézzenek a halott szájába. Klein doktorék természetesen, bármily kínos volt is, nem mentek el a temetésre. „Megjelenni kínosabb.” Ödön és felesége a halott búcsúztatásakor kissé oldalvást állott azoktól a családtagoktól, akik mégis eljöttek. A legmegrendültebben ő zokogott a hivatalból meghatódott pap beszédén; francia barátai támogatták: ifjú, piperkőc tiszték, akiket ez a szellemi nyenc aszerint válogatott össze, hogy milyen kapcsolatok fűzik őket az irodalomhoz. Az egyik főhadnagy cambrai-i nemesi családból származott, és sose győzött eleget beszélni a város két legdicőségesebb püspökéről, Fénelonról és Dubois-ról, no meg magáról a cambrai-i püspökségről, mely nem kevesebbet, mint négy pápát, hatvannyolc kardinálist és kétszáz püspököt bocsátott ki a világba ősi falai közül, hogy megajándékozza velük a katolikuság egyetemét. A másik kitűnő fiatalember, egy hadnagy, egyenesen Stendhal dédunokájának érezte magát, Grenoble-ban született, és a Saint Cyr-i tiszti iskolából került a harctérre. A harmadik Clamecyt vallotta szülőhazájának. Rajongva mesélte mindig újra Clamecy egy másik szülőltje, Claude Tillier bájos regényének, a Benjámín bácsinak szórakoztató történeteit, de soha egy szóval nem szólt Clamecy másik nagy fiáról, Romain Rolland-ról, aki ezekben a napokban sem látta győzedelmesnek Franciaországot, amikor a Harmadik Köztársaság vezérférfiai az Angol Birodalom háborús lángelméivel és Wilsonnal együtt azon töprengtek, hogyan köthetnék gúzsba jó néhány nemzedéknyi időre a megcsapolt vérű, elgyengült és kifosztott Európát. Ödönt a hírhedtté válástól még ezeknek a barátoknak a jelenléte sem menthette meg, a helyi társaság kítaszította, megfosztotta úriemberi rangjától, mert hát „úriember ilyet nem cselekszik”. Ami egyébként igaz is.

A szerbek városunkban még a francia megszállás ideje alatt kezdtek újabb mozgolódásba. Apának a megyeházán az íróasztalán talált névtelen levélben tudomására hozták, hogy hamarosan ök, a szerbek kerülnek itt uralomra, és ne is számítsen kegyelemre, mert betyár áruló ő, pecsovic, akinek gyönyörű horvát neve van, de elfelejtette ősei nyelvét, így hát nyugdíj nélkül fog röpülni állásából; meg se kísérelje a védekezést. Házunkban is furcsa dolgok történtek, a franciák bevonulása korántsem hozta meg a várva várt nyugalmat. A rendőrség Guču kapitány személyes vezetése alatt házról házra járt utcánkban. fegyverek után kutatott, ügynökei feltúrták az ágyakat, felfeszítették

a padlódeszkákat, beleniéztek a budákba és a kéményekbe, nem volt hely, ahová be ne dugták volna orrukat, de voltaképpen egy veszedelmes forradalmárt kerestek, akit „a mi utcánkban lakott”. Szüleim rosszszat sejtettek, de örültek annak, hogy apám még idejekorán volt olyan bölcs és megszabadult a manlichertől. Egy éjszaka, miközben forradalmárok és katonaszökevényeket találtak a szomszéd épület padlásán, behatoltak a házmesterünk lakásába is, kirángatták ágyából a bekötözött karú Kozma Valért, akit a fagyos szobában a rozszant kereveten Iluska, a házmester kislánya ápolt, s mint később kiderült, nem a zsúfolt villamosról lökték le, mint ahogyan a pincelakóknak mesélte, hanem azon a végzetes éjszakán részt vett a vasútállomás előtti lövöldözésben, és karját gépfegyvergolyó ütötte át. Apámat mindez nem lepte meg. Annál inkább megdöbbenette, hogy Kozma úr azon a hajnalon bekopogtatott Klein doktorhoz, aki azóta is titokban kezelte. Hosszú órákon át üldögéltem itt, ebben a szobában, egy dohos sarokban félösen összehúzódzkodva, s néztem, hogyan rakja Iluska a borogatást a sebre, itatja teával a beteget — teát, cukrot én loptam a konyhánkból —; néztem az elkínzott arcot, mely oly sápadtan sugárzott a homályban. Delenként a pincelakók hoztak Vallérnak egy-egy tányér krumpplévest, sőt, az emeleti cselédek is lecsempészték egy-egy darab húst s némi maradék főzeléket. A többiek, a polgárok nem feledték el, hogy a forró napokban, akkor, amikor a francia repülőgép tartotta rémületben a várost, Vallér leleplezte magát, megjósolta, hogy jön a forradalom, ellenségük. Most, amikor ott feküdt nyomorultul a házmesterék szobájában, tudni sem akartak róla.

A beteget elhurcolták, felrángatták egy rozoga tehérgépkocsira, munkások és ifjú férfiak közé, kiket a rendőrség a szomszéd ház padlásán összefogdosott. A házmesterné egyre csak azon sopánkodott, hogy a derék lakó a rabkórházban éhen fog halni, hiszen ő fogházór rokonától tudja, hogy a rabok, különösen „az ilyen politikaiak”, hideg máján és vízen kívül alig kapnak valami táplálékot. Az egész ház népe, aprajánagyja a lépcsőkre seregett, amikor a fegyveres titkosrendőrök végigvonszolták a házmesterék albérlőjét a kapualj betonján. Kozma Valér föl se szisszent. Soha többé nem hallottunk róla. Azazhogy mégis. Jó néhány esztendő múlva olvastuk: egy fővárosi kommunista per fővádoltja: Kozma Valér. Úgylehet, ő volt valóban, Valér, akit Iluska ápolt...

Sokáig persze nem foglalkoztatott bennünket a sebesült albérlő sorsa. Az események egymást kergették. Társaságunk is megszűnik, a háború alatti nagy vendégkoszorúból mindössze egy régebbi keletű barátság maradt fenn, az ócskavas-, nyersbőr- és csontkereskedő Tischlerék; Klein doktort, mint apám mondta, már nem fűzte hozzánk semmi érdek, a vesztegetésnek, az üzletnek rég befellegzett —, persze „ami Kozmát illeti, derék dolog volt tőle, ki hitte volna...” Schmäller úr olyan zuhlóttan és részegesen került haza a háborúból, arról a kalandos kórházvonatról, hogy szinte lehetetlen volt érintkezni vele. Az egykor példásan erényes gőzmosódás éjjel-nappal tökrészes volt, rémisztően trágárkodott, „ungenint” kapkodott a társaságbeli hölgyek melle és szoknyája után. Faragó kapitányt honfőnökös asztmája végleg ágyának döntötte. Az egykor példás osztrák—magyar fogházat, melynek a háború alatt igazgatója volt, előzőnlőtték a poloskák, a tetvek, a fogházudvart belepte a gyom, a piszok bokáig gyűlt a cellákban, a rabok

MODELL, 1961 (?)

akvarell, 36 × 21

az ételnek nevezett keserű és hideg málét, amiből a „Krankenzimmerben” most már Kozma úr is utálattal evett, a falhoz csapkodták; és a fegyencek énekkara, amit Faragó szervezett meg a háború alatt, nem lévén karmestere, természetesen már réges-rég szétzillótt, röviden: „vége a világnak”. Apám mindennapos barátai, a katonakompánia, mint mondtam, búcsú nélkül szétszéledt. Mindössze Mathesz őrmester jelent meg néha — véletlenül mindig pont ebéddőben —, amikor itteni rokonától egy-két szekér árut szállított haza boltjába, a járási székhelyre, a lopott holmiból, amit az esztendők folyamán, majd pedig a helyőrségi élelmezési raktár feloszlatakor „szerzett”.

A Miluca szüleivel való találkozásoknak is véget vetettek az események. És talán épp jókor, mert kétségbeesetten küszködtem magamban, ki az, akit valóban szeretek, Miluca-e vagy a pincebéli Iluska, a házmesterék leánykája — hisz ekkor már megmagyarázták nekem a gyermekek, mit tesz az, hogy „szeretni”. A mélyebb, a titokzatosabb vonzalom Miluca felé húzott; ha messziről megpillantottam, pír és melegség lepte el orcámat, repültem volna feléje, karjaim kitérve szálltam volna a feltűnően szép kislány felé, de nem lehetett, nem voltunk már kisgyerekek, s belül mégis remegtem és rettegtem, ha láttam, amit Iluskával szemben soha nem éreztem. Sőt Iluskához való vonzalmamat könnyedén leplezni tudtam, tettettél hűvösséggel és szenvtelenül tudtam elmenni mellette, ha anyám társaságában valahová, egy barátnőjéhez, varrónőhöz, bevásárolni vagy sétálni indultunk, és ő kint állt az utcán, a kapu előtti kemény és ráncos kérgű, öreg akácának támaszkodva, vagy télen, amikor hatalmas, barna, horgolt kendőbe burkolózva, a havat lapátolta a járókelők lába elől. Szemrebbenés nélkül megálltam, hogy úgy tegyek, mintha nem ismerném, mintha sose láttam volna, amiért anyám megdorgált.

Egy havas, kora tavaszi napon, amikor már megszoktuk a franciákat, és a zuávoktól sem vacogtunk s elcsendesültek a róluk szóló rémtörténetek is, az idegen katonák váratlan sürgés-forgásba kezdtek, híre futott, hogy csomagolnak, isten tudja, mit, mert csomag nélkül érkeztek. Még alig érték el a franciák a város északi végét, a déli végen, ugyanott, ahol a mostani kivonulók néhány hónappal előbb feltűntek, ugyanazon az úton megjelentek a szerbek.

A szerbek, akiket négy és fél évvel előbb gyaláztunk, kinevettünk, lebecsültünk, akikre gúnydalokat énekeltünk, akiknek a fővárosát romhalmazzá lőtte tűzérségünk, akiket — így hallottuk egyre-másra a hivatalos jelentésekben — lehangereelt és tönkrevet, megsemmisített, kiirtott a „lőháton, kivont karddal rohamozó huszárság”. Megjelentek a szerbek. Mintha csak kísértet tűnt volna fel. Holott hát valójában a kísértetek mi voltunk. Mi, akik még mindig nem akartuk észrevenni, hogy véglegesen, helyrehozhatatlanul becsapott bennünket „a háború, a mi háborunk”. Mert titokban néha még mindig azt reméltük, hogy visszatérnek a kadétok és a huszárok is velük az ezüstkor régi szép, dínomdánomos napjai, éjszakái. Mi voltunk a kísértetek, akik négy és fél évvel előbb üvöltve készültünk templomuk felgyújtására, házaik lerombolására, üzleteik szétzúzására, az ő kiintásukra, habzó, vad, barbár gyűlölettel, a háború miatti részeg hazafiságunkban, merthogy nem fértünk a bőrünkbe rettentő, ezeréves, árpádi magyarságunkban. És most, íme, diadalmasan meghúzták a szerb templom mohos tornyában, városrészünk főterén a rekedt harangokat. Jöttek a szerbek. Ez elke-

rülhetetlen volt. Nem lenne igazság e földön, ha nem vonultak volna be a bukott városba, hogy megalázzák, hogy nyakára tegyék a lábukat, s bár rövid időre, de emlékeztessenek bennünket, kik és mik voltunk és milyenek voltunk hozzájuk mi. Nelly nagysád kiállt a templommal szomszédos „Ezüstkecske” ajtajában a lépcsőre, a szemüveges Gyula pincéért könyökével oldalba bökte, és rekedt hangján ezt mondta:

— No, mit mondtam, Gyszi? Mit mondtam én? Emlékszel? Az olyanok nem nyerhetnek háborút, akik lakkcipőben, nád-pálcával és berúgva, mint a disznók, mennek ki a frontra. Utáltam őket akkor is. Ha már muszáj, inkább a bakák, a matrózok, az utazók, a papok. Azok legalább nem disznók. Pfuj, a tiszti bagázs. Most aztán végleg le van szarva tetőtől talpig. Itt vannak a szerbek . . .

A BÁNÁTI NEMZETI TANÁCSOK TÖRTÉNETÉBŐL*

— 1918 novemberére —

LÖRINCZ PÉTER

Ismeretes, hogy a nemzeti tanácsokat 1918 novemberében kettős céllal hívták életre: először, hogy letörjék a forradalmi kísérleteket falun, és másodsor, hogy meggyorsítsák a felszabadulást és az egyesülést. Ez a kettősség az 1918-ban végrehajtott egyesülésre is ráütötte bélyegét. Ugyanis az egyesülés lényegében haladó volt, a végrehajtás módja szerint azonban maradvánvá lett, mert egyúttal a forradalmi kísérletek elfojtásával járt. Mindez általában közismert dolog. Ámde hogy Bánátban is hasonló helyzet volt, az eddig még nem nyert bizonyítást, sőt nem is ismert eléggé, mert a bánáti nemzeti tanácsokról szóló anyag csak mostanában került napfényre. Abban a helyzetben vagyok, hogy a temesvári és a pancsovai Szerb Nemzeti Tanács többé-kevésbé ismert, még feldolgozatlan vagy irányzatosan feldolgozott jegyzőkönyveim kívül most teljes egészében bemutatathatom a pancsovai jegyzőkönyveket, úgyszintén a csak most előkerült nagybecskereki jegyzőkönyveket, s részben a Bela Crkva-ít is. Mind arról tanúskodnak, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző és a háborús évek alatti bánáti állapotok s események között bizonyos folytonosság van. Bánát ugyanis már a XIX. század végétől forradalmi erjedés színtere (1897, 1904, 1906, 1912). Itt a munkásmozgalom és a polgári baloldal együttműködésével is találkoztunk (1911—1914), úgyhogy ez a vidék lett egyúttal a nemzeti forradalom központja is (1912—14); mindenekelőtt Vasa Stajic „újszerb” mozgalomára gondolunk (Pancsova, Kikinda), hiszen ő is együttműködött a szocialistákkal.

Az egész eddig feltárt anyag arról tanúskodik, hogy Bánát 1918-ban a forradalmi erjedés folyamatába került, s hogy itt társadalmi és nemzeti forradalomról egyaránt szó volt. Ez a mozgalom azonban ösztönös volt, hiányzott a központi irányítás. Továbbá az is megállapítható, hogy a polgári baloldal és általában a proletariátus korábbi együttműködése helyébe most a polgári osztály és a jobboldali szocialista vezetőség együttműködése lép. Egyesült erővel szembefordulnak a forradalmi kísérletekkel, és arra töreksenek, hogy 1.) meggyorsítsák az egyesülést, és 2.) hogy megnyerjék és lefegyverezzék a tömegeket, ha lehet, bizonyos engedmények árán, ha nem, erőszakkal. A helyzetet a

* Ezt a közleményt 1967. október végén „Az októberi forradalom és Jugoszlávia népei” címmel Kotorban tartott szimpóziumon olvasta fel a szerző szerbhorvát nyelven.

vidék nemzetiségi összetételének tarkasága is bonyolította. A szerbek, románok és részben a szlovákok az egyesülés hívei voltak; a magyarok és részben a németek pedig demokratikus, de magyar Bánátot akartak. Szociális téren mégis valamennyien a régi rendszer megdöntését óhajtották (a proletariátus, mindenekeelőtt falun), vagy pedig — ellenkezőleg — arra törekedtek, hogy a forrongást egyesült erővel letörjék (a polgárság és szövetségeseik).

Szociális szempontból valamennyi nemzeti tanácsnak többé-kevésbé azonos céljai voltak: bármi áron, szép szóval vagy erőszakkal, elfojtani a forrongást; nemzeti szempontból azonban a tanácsok két típusát kell megkülönböztetni. A szerb (román) nemzeti tanácsok az egyesülés siettetésére törekedtek; a magyar (német) nemzeti tanácsok ellenkeztek ezt, noha együttműködtek a szerbekkel is a lázadó néppel szemben. A Bánátban megalakult nemzeti tanácsok (NT) első típusának fő képviselője a pancsovai Szerb Nemzeti Tanács (SZNT). A második pedig a becskeréki (zrenjanini) Magyar Nemzeti Tanács (MNT). Ezekről szeretnék beszélni, részint először ismertetve őket (a becskeréki tanács esetében), részint pedig először a tudomány fényében (a pancsovai tanács).

1.

Mielőtt áttérnék tárgyam kifejtésére, néhány szót kell szólnom a bánáti falvakban tapasztalt forrongásokról. Nemcsak azért, mert a tanácsok munkáját kapcsolatba kívánom hozni a nagy Októberrel, mely egyik előidézője volt az itteni forradalmi kísérletnek, hanem azért is, mert a tanácsok tevékenységét, sőt egyáltalán létezését, életre hívását sem lehet megérteni anélkül, hogy tudnánk a nép megmozdulásairól, hiszen végeredményben azok letörésére alakultak meg. Ez a forrongás kiterjedt Horvátországra, a Szerémségre, Bácskára, de az egész aradi—bánáti vidékre is Pancsováig és Borčáig, ugyanolyan mértékben, ahogyan Magyarországra is. Az egész akkori sajtó s a levéltári anyag is bizonyítja mindezt. Valóságos útközetekről értesülünk egyfelől a még itt-ott fegyverben álló hű hadseregrészek vagy hamarjában toborzott csapatok, másfelől a katonaszökevények, hazatérő frontkatonák és az agrárproletariátus között. Megalakul a Bánáti Köztársaság is — mely azonban hamarosan a Magyar Népköztársaság bánáti exponense lesz —, továbbá különböző nemzeti és katonatanácsok jönnek létre, azzal a céllal, hogy csírájában elfojtsák a társadalmi forradalmat. Jelszavuk: „A forradalomnak vége! Térjete vissza munkátokhoz!” A polgárság ezért zászlója alá igyekezett terelni mind a Bánáton át visszavonuló magyar és német katonacsoportokat, mind pedig a Szerbiába tartó szerb hadifoglyokat s hazatérő magyar frontkatonákat vagy szerb dobrolójacokat. De minthogy mindez elégtelennek bizonyult a falusi tömegekkel szemben, a magyar polgárság is örömmel üdvözölte a közeledő szerb és antantcsapatokat, abban reménykedve, hogy szuronyaik hegyén — a nemzeti szabadság mellett — a forradalom pusztulását hozzák.

Nincs itt hely arra, hogy a falunak ezeket a megmozdulásait összefüggésbe hozzuk a bánáti agrárproletariátus korábbi mozgalmával, mégis rá kell mutatnunk néhány konkrét mozzanatra, melyek révén a nagy

Október hatással volt a bánáti forrongásokra. Legerősebben azokon a volt hadifoglyokon keresztül hatott Október, akik Oroszországban átálltak a forradalomhoz, és részt vettek mind a harcokban, mind pedig az agitációs munkában. Gondoljunk csak a bácskai Vukičevićre, a szérmi N. Grulovićra, a bánáti Stejićre, a pancsovai Grubanovra és Mül-lerre, de mindenképp a kükindai származású Kovácsra, aki még a háború folyamán visszatért Oroszországból, és az orosz forradalom tapasztalatait felhasználva, a 6. gyalogezred lázadásának egyik vezetője lett Pécssett (1918. május 20.), hogy aztán ugyanez év novemberében, miután elítélték és a forradalom kiszabadította rabságából, a szegedi forradalom egyik szervezője legyen és harcoljon mindhalálig!

Az októberi események azoknak a bánáti származású katonáknak a révén is hatottak, akik már 1917-ben, a fronton, megindították a barátkozási akciót — a bratjizást az orosz katonákkal. A mozgalomnak különösen arra a megható mozzanatára szeretném felhívni a figyelmet, amikor 1917 novemberének végén, a fegyverszünet megkötésekor, a katonák kilótták egész világítórakéta-készletüket, ünnepélyesen kivillagítva a csendes őserdei kárpáti éjszakát, majd elvagdosván a drótakadályokat, összeölelkeztek az oroszokkal. „Mi megtettük az első lépést! — mondogatták az oroszok. — A forradalom segítségével békét teremtettünk! Most — rajtatok a sor!” 1918 folyamán ezek a katonák hamarosan zendüléseket szerveztek az osztrák—magyar hadseregben: künn a fronton és a kaszárnyákban egyaránt. Az első itt, Kotorban tört ki, február 1-én, s itt is harcoltak bánátiak. Aztán a bácskai gyalogezred lázadt fel Pécssett, május 20-án, majd 1918. október végén a 29. és 33. bánát—aradi ezred kelt fel az olasz fronton. A 29. bánáti gyalogezred kaszárnyájában katonatanács is alakult, melynek fő szervezője az első tapasztalatokat a Donyec-medencében szerezte, ahol a magyar parancsnokság a forradalmi bányászok családjai ellen küldte ki, de ő — az októberi események hatására — megtagadta az engedelmességet. Ugyanez az Andorka Sándor szervezi meg hamarosan az első proletár Nemzeti Tanácsot is Debelyacsán, s ő lesz a szegedi forradalom egyik vezetője is. Hermál József, a Vajdasági Tartományi Pártvezetőség későbbi titkára és a JKP Politikai Bizottságának tagja is Oroszországban kezdte forradalmi munkásságát mint „megszálló”. Általában elmondhatjuk, hogy a megszálló bánát—aradi ezredek a Donyec-medencében léptek először összeköttetésbe a bolsevistákkal, hogy aztán az olasz fronton szervezzék meg ezredek zendülését. Ezek ugyanazok a katonák, akik Bánátban, 1918 novemberében, központi irányítás híján, legalább helyi szervezethez, helyi célokat és feladatokat adnak a lázadó parasztságnak. Így került sor a helyi agrár-forradalmi mozgalmakra, a nagybirtokok felosztására, a helyi „köztársaságok”, sőt „szovjet köztársaságok” létesítésére, általában a helyi hatalom átvételére vagy legalábbis megdöntésére, és a harcra a helyi hatóságok meg a falusi burzsoázia képviselői ellen (Debelyacsá, Kusić-Zlatica, alibunári járás, kumanei „vörös szöglet”, Csenita, Kovačica, Padina, Ćeska stb.). A háború előtt, a háború idején és végén történt forrongásokat mi sem illusztrálja jobban, mint az, hogy az emberek százait fogták perbe Pancsován, Szegeden és másutt. A NT-ok szervezői visszaemlékezéseikben — alkárcsak a NT-ok jegyzőkönyvei — valamennyien a forradalmi, sőt kommunista veszélyre figyelmeztetnek szüntelenül, a

polgárháborúnak nemcsak lehetőségére, hanem bizonyos kezdeti csíráira is, valamint a következő elgondolásra: „Hogy ennek útját állják... meg kell alakítani a polgárórséget”, „amíg a szerb csapatok be nem vonulnak”.

2.

A magyar októberi mozgalom (1918) maga is kettős jellegű volt. Céljai közé tartozott az 1848—49-es polgári forradalom befejezése, az összes nyílt kérdések végérvényes megoldása (beleértve a Habsburgoktól való elszakadás, az ország demokratizálásának kérdését, valamint a földkérdést), de ugyanakkor az is, hogy akár erőszakkal, akár szép szóval, felszámolja mind a proletariátus társadalmi forradalmát, mind pedig a nem magyar nemzetiségeknek Magyarországtól való elszakadási törekvéseit. Ugyanezek a célok jellemzik a nemzeti tanácsok mozgalmát is a bánáti magyar polgárság körében, annál is inkább, mert a polgárság pártjai csupán fiókjai voltak az ország többi polgári pártjának, melyeknek székhelye Pest volt. A bánáti falvak forrongásának hatására a szerbség és románság nemzeti mozgalma, úgyszintén a szerb, illetve az antantcsapatok közeledése Bánát magyar központjaihoz a becskerekre (zrenjanini) MNT politikájára is rányomta bélyegét. Annak ellenére, hogy nemegyszer kénytelen volt elfogadni a népgyűlések határozatait, mindig szem előtt tartotta az agrárproletariátus mozgalmának elfojtását. Az ezekkel az ügyekkel kapcsolatos véleményharc és döntések töltik ki a becskerekre MNT jegyzőkönyvének lapjait.

A nyugtalanságokról, fosztogatásokról, az agrárproletariátusnak a helyi hatalom megdöntésére irányuló kísérleteiről már 1918. november 4-étől kezdve érkeznek jelentések. Ezen a napon a tanács úgy döntött, hogy segítségért fordul a pesti, népi demokratikus, azaz új polgári-demokratikus kormányhoz. Katonai karhatalmat, valamint egy erőyes kormánybiztos kiküldését kéri. A polgárórség — más néven „nemzetórség” — parancsnoka hamarosan tájékoztatni fogja a tanácsot, hogy a temesvári helyórségtól puskákat és ágyúkat kért, mert a forrongás mind nagyobb méreteket ölt. A polgárórség egy megerősített egységét már ki is küldte Farkasdimba a rend helyreállítása végett. A polgárórség költségeinek fedezésére (tagjait igen jól fizették) elhatározták, hogy megadóztatják a „vagyonos osztályt”, mert — úgymond — jobb áldozatot hozni a belső béke helyreállításáért, mintsem áldozatul esni a lázadásnak. A nemzetórség egységeit más falvakba is kiküldtik, így pl. Kumaneba. A pesti kormány, illetve a bánáti köztársaság parancsnoksága (Temesváron) nem érkezett arra, hogy katonai segítséget küldjön a becskerekre MNT-nak, ezért a tanács saját nemzetórségét vetette be a lázadók ellen. Ebbe az alakulatba a régi rendórség tagjait is felvették, szervezője maga a korábbi rendőrkapitány volt, parancsnokai pedig volt főtisztek, akik most, a háború után, foglalkozás nélkül maradtak. Visszavonuló német katonák és középiskolás diákok is beléptek a gárdába. A tanács fegyvert, teherautókat és luxuskocsikat vásárolt a német hadseregtől. Ha tehette, lefegyverezte a hazatérő frontkatonákat, hogy ezzel is gyengítse a forradalmi erőket, másrészt pedig hogy jobban felszerelje a saját nemzetórségét. A MNT a forradalmi kísérletek elfojtása után — a szerb hadsereg előretörése idején — is azt

hangoztatta, hogy mindig az események hatására, a körülményektől függően cselekedett, ámde éppen ennek köszönhető, hogy — legallábbis a városban — sikerült megőrizni a békét és a vagyonbiztonságot.

Noha a karhatalom erejével lépett fel, a tanács arra törekedett, hogy eljárásaival sohase hívja ki a nép haragját feleslegesen, s arra is, hogy lefegyverezze és bizonyos engedelményekkel a maga oldalára állítsa. Megtilt minden oktalann, felesleges vérontást, azon munkálkodik, hogy — a lehetőségekhez képest — ellássa a népet élelemmel, a közellátási bizottságba pedig a kereskedők mellett parasztokat és munkásokat is beváltott. Ilyen szempontból nagyon jellemzőek a MNT kebelében lezajlott viták az új főispán személyéről és a leendő kormányformáról, amikor is a „népköztársaság” (pontosabban: polgári-demokratikus köztársaság) mellett vagy ellen foglaltak állást.

A népgyűlés — ezen választották meg a MNT tagjait — azt követelte, hogy váltsák le a reakciós Bottka főispánt, helyébe pedig nevezék ki újra a nagyon népszerű, az összes nemzetiségek és osztályok körében közkedvelt Steier Gyulát. A tanács magáévá tette ezt a követelést, a pesti kormány azonban Bottkát ugyan leváltotta, de nem nevezte ki egyúttal Steiert, mert egy „erőskezű” férfit szemelt ki.

A tanács már az első napon a népköztársaság államformája mellett nyilatkozott, ugyanakkor, amikor a nép megalakította a maga „Bánáti Köztársaságát”, s benne egyes helyi, falusi „köztársaságokat”, melyek ha nem is voltak valóságos köztársaságok, mindenképpen a régi megdöntését és az új hatalom megszervezését jelentették. Ilyenképpen a néptömegek nyomására a MNT magáévá tette a köztársasági államformát, és üdvözölte a pesti kormányt, mely — szintén népi nyomásra — maga is programjába iktatta a köztársaságot. Ennek ellenére a kormány elküldte megbízottját Becskerekre, hogy még egyszer a MNT napirendjére tűzze ezt a kérdést, és hogy azután, végül is, a nép óhaja szerint cselekedjen. A MNT ülésén a kormánybiztos a monarchia mellett agítált, ámde a többi szónok a köztársaságért szállt síkra, mert ezt az államformát a népmozgalom nyomására a kormány már amúgy is programjába vette, másrészt a MNT is a népgyűléstől kapta mandátumát, az pedig a köztársaság mellett nyilatkozott. A munkásosztály nevében a köztársaságra szavazott Macelka jobboldali szocialista is, mert, mint mondta, a szervezett munkásság mindig köztársasági hangulatú volt. Ilyenképpen a MNT „egyhangú lelkesedéssel kimondta”, hogy a demokratikus köztársaság híve, és „kívánja a köztársaság rögtönös kilkiáltását”, noha a tanács tagjai alkalmasint monarchisták voltak.

A másik jelentős probléma, mely gyakran terítékre került a MNT ülésein, a szerb kérdés volt, azaz a szerbeknek Magyarországtól való elszakadása, illetve egyesülése a többi délszláv népekkel. Crepaja szerb községből már november 5-én jelentették, hogy az ottani Szerb Nemzeti Tanács (SZNT) a magyar uralom ellen foglalt állást, és a népek önrendelkezési jogának alapján a Szerbiával való egyesülést követeli. Ennek ellenére a MNT jóváhagyja az önálló szerb nemzetország megalakítását Becskereken, mert annak parancsnoka kijelentette, hogy alakulatainak célja szintén a rend és a vagyonbiztonság megőrzése. A tanács elsimeri a szerb nemzetország jogát, hogy kitűzze a szerb zászlót, mi több, fegyverrel is ellátja. Közös céljuk, ti. a közrend fenntartása dolgában a becskerei magyar és szerb nemzeti tanács mindaddig

együttműködött, amíg a SZNT még odanyilatkozott, hogy nem kíván „politizálni”, azaz nem foglalkozik az elszakadás politikai gondolatával. A helyzet azonnal megváltozott, amint a szerbek annak a kívánságuknak adtak kifejezést, hogy át akarják venni mind a katonai, mind a polgári hatalmat. Az új helyzetben a MNT arra kényszerül, hogy elfogadja és elismerje a szerb katonai megszálló hatalmat, de ellenzi a szerb polgári, politikai hatalom bevezetését, a fegyverszünethez és provizóriumhoz tartván magát. A MNT tehát szembeszállt a Szerb Nemzeti Tanács azon törekvéseivel, hogy 1.) lefegyverezze a magyar nemzetőrséget, és 2.) hogy folkozatosan átvegye a postát és a többi közhivatalt. A Magyar Nemzeti Tanács még egy olyan szélsőséges javaslatot is elfogadott, hogy a szerb nemzetőrség úgynevezett „túlkapásai” ellen tiltakozást jelentsen be mind a szerb hadsereg parancsnokánál — a hadsereg ugyanis már bevonult Becskerekre, és átvette a katonai hatalmat —, mind pedig a kormánybiztosnál, a temesvári hadosztályparancsnoknál, valamint magánál a pesti kormánynál is. Együttal felhívta a népet, hogy ne ismerje el polgári hatalomnak a Szerb Nemzeti Tanácsot, és tagadja meg az engedelmességet. A SZNT és a MNT együttműködése tehát csak addig tartott, amíg a forradalmi hangulat megkövetelte azt. Amint a szerb hadsereg véglegesen biztosította az új rendszert, útjaik különválnak, mert mindegyik tanács magának akarta a hatalmat.

Szólnom kell röviden a MNT nemzeti és szociális összetételéről, valamint arról, milyen kapcsolatokat tartott fenn a különböző hatósági szervekkel. Az első nemzeti tanácsba magyarokat és németeket választottak. Többségük a polgárság köréből került ki, noha néhány magyar és német szocialistát is találunk tagjai között. (Ott van Binder, a későbbi kommunista vezető, Macelka, az egyetlen aktív szocialista a tanácsban, ellenkezőleg, jobboldali volt.) Csakhogy ezek, Macelkán kívül, passzívok voltak, és nem viseltek semmilyen tisztséget a MNT-ban. A MNT feloszlása előtti utolsó napon a szerb hadsereg parancsnoka kívánságára kiváltak a németek, és megalakították a saját német nemzeti tanácsukat, ámde ez — mint ahogy akkor már a Magyar Nemzeti Tanács sem — nem játszott semmiféle szerepet. Ebben a második, szűkebb MNT-ban még akadt néhány munkás, de már egyetlen ismert szocialista sem.

Ezzel szemben érdekes, hogy a MNT bizonyos folytonosságot képviselt a régi és az új polgári hatalom között. A régi apparátus főbb képviselői — a főispánon kívül, akit leváltottak —, tehát, az allspán, polgármester, rendőrkapitány továbbra is ellátják tisztségüket, és együttműködnek a MNT-csal. Javaslatoikat tesznek, referálnak, feladatokat kapnak a tanácstól, mi több, a rendőrkapitány alapítja meg az őrséget is, melynek parancsnokai az osztrák—magyar hadsereg főtisztjei. Annak az egy-két munkásnak a befolyása tehát minimális volt, mert a tanács úgyszólván csak tömegbázisa, új alapja volt a régi apparátusnak. Egyfajta kéthatalmi rendszerről van itt szó tehát, és ha tekintetbe vesszük, hogy a MNT nemcsak az új pesti kormánnyal, a magyar hatalom régi apparátusával és az ugyancsak új temesvári magyar hatósággal tartotta fenn a kapcsolatot, hanem a szerb hatóságokkal is: a helyőrségi parancsnoksággal, a Novi Sadon székelő Népi Kormányzattal és a Belgrádi kormánnyal, sőt Zágrábbal is, — akkor ezt az állapotot

háromhatalmi rendszernek is mondhatnánk, melynek egyes pillérei a következők: 1. a nép (a mozgalmak, népgyűlések), 2. a régi és új magyar hatóságok és 3. a különféle szerb hatóságok, a provizórium ideje alatt.

3.

Alkárcsak Becskerekén, a szerbség Pancsován sem engedelmeskedett a városi elöljáróság és a MNT felszólításának, hanem itt is megalakította a külön Szerb Nemzeti Tanácsot. Ha a becskereki MNT esetében a legtisztább formában kísérhettük figyelemmel azt a tanács típust, melyben a szociális, ellenforradalmi, polgári mozzanat jóval kifejezettebb a nemzetinél, a pancsovai SZNT esetében, ellenkezőleg, meglehetősen tisztán és világosan kirajzolódnak a szerb nemzeti célok, az egyesülésre és a különálló szerb hatalom megteremtésére irányuló törekvés elemei is, noha — magától értetődően — itt is jócskán kifejezésre jut a polgári társadalmi rend továbbéltetésének törekvése.

A pancsovai városi elöljáróság, a főispánnal, a régi magyar közhatalom vezetőalakjával az élén, két rendkívüli ülést tartott a szerb hadsereg közeledésének időszakában. Már a második ülésen a nemzeti tanács megalakításáról határoztak, melybe az összes nemzetiségek és osztályok képviselőit meghívták (mind a szerbeket, németeket és magyarokat, mind pedig a polgárságot, a proletariátust és a hadsereget). A szerb polgárok megtagadták, hogy részt vegyenek a közös tanácsban, ehelyett megalakították a saját nemzeti tanácsukat, de nem hívták meg a proletariátus képviselőit! A különállás ellenére a SZNT mégis elhatározta, hogy állandó kapcsolatot tart fenn a Magyar Nemzeti Tanáccsal, legalább a közös érdekű kérdésekben, „mint amilyen a személyi és vagyonbiztonság, valamint a közellátás”, mely utóbbi természetesen megint csak a „vagyonbiztonsággal” függött össze. Minthogy a veszélyeztetett polgári rend megőrzéséről volt szó, a szerb polgárság részben magáévá tette a MNT-nak még azt a javaslatát is, „hogy a polgári rendőrség kötelékébe vegyék fel az összes eddigi rendőri szervezetet, a csendőrséget, a határrendőrséget is”. Csupán a határrendőrséget meg a nyomozókat utasította el, viszont a rendőrség mellett, legalábbis ideiglenesen, befogadta a csendőrséget, mely pedig szintén a régi szerbfaló politikai rendőrség tartozéka volt. A SZNT a pesti kormánnyal és az országos magyar nemzeti tanáccsal is együttműködött, s éppen a helyi magyar nemzeti tanács közvetítésével fordult Pesthez a szerb politikai elítéltek, mint pl. Vasa Stajić szabadlábra helyezése ügyében, aki különben akkor már Zágrábban tartózkodott, miután még október végén megszökött a börtönből. A SZNT tehát elismeri a (rég és új) magyar hatalmat, mégis önálló szervezetet alakít, mert sajátos céljai vannak, melyeknek elérésére saját karhatalmat is szervez: a szerb nemzetőrséget Delić ezredes parancsnoksága alatt. Utólag fogadták be a SZNT-be a szerb nemzeti ifjúság képviselőit, akik többnyire a Stajić-féle „újszerb” ifjúsági szervezet tagjai voltak, és főleg a felszabadulás és az egyesülés céljait tartották szem előtt; ezenkívül a szerb szocialisták határozott követelésére fölvettek a tanácsba egy szerb szocialistát is, csak egyet, míg a MNT-ban többen is voltak. Az ifjúság már akkor felvette a kapcsolatot a szerb hadsereggel, amikor az még Szerbiában,

a Duna túlsó partján volt, és Pancsovára hívta, hogy ezzel is meggyorsítsa az egyesülés folyamatát. Ámde a szerb hadsereg behívásának sem az egyesülés volt az egyedüli célja, hanem az is, hogy segítségével elfojtsák a forrongást. Ez a célzat világosan kitetszik az egyik ülés jegyzőkönyvéből, mely a falvakban észlelt nagyobb nyugtalanságról és „kilengésekről” számol be. Ez a jegyzőkönyv a következő tényeket állapítja meg: „Minthogy sok községben nagyobb szabású kilengésekre került sor, a tanács mérlegelte azt a szükségletet, hogy minél előbb behívja az antantcsapatokat (sic!), melyek helyreállítanák a rendet és a békét.” Ez a jegyzőkönyv a későbbiekben mégis megállapítja: „Csenta község (teljes zűrzavar), Opovo (rend van), Dolovo (békés), Crepaja (a politikai hatalom megbuktatása után ügyintéző hatóság alakult).” Ez a helyzet a Szerb Nemzeti Tanács állásfoglalását is meghatározta, amennyiben mindaddig nem kívánt nyilatkozni egyik politikai hatalom mellett sem, amíg a városba be nem vonult a szerb hadsereg; ellenkezőleg arra törekedett, hogy fönntartsa a kapcsolatokat a Magyar Nemzeti Tanáccsal. Innen van az, hogy a Szerb Nemzeti Tanács képviselője, amikor a főispán felszólította, hogy nyilatkozzék politikai állásfoglalásáról, azt felelte, hogy a tanács még nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, pedig akkor már elhatározták, hogy a Szerb Nemzeti Tanács melyik tagja és hol fogadja majd a szerb hadsereget. Így válaszolt annak ellenére is, hogy a SZNT állandó kapcsolatot tartott fenn a szerb falvakkal a szerb nemzeti tudat élesztgetése céljából. Ezt a kétős jellegét a SZNT megtartotta egészen addig az ülésig, amelyen az ifjúság vezére már arról számolhatott be, hogy a szerb hadsereg átkelt a Dunán és „bevette Pancsovát”, és amikor a SZNT a városháza épületébe költözött, s ezzel jelképesen is átvette a polgári hatalmat. A forradalmi kísérletek letörése végett tehát, a SZNT-nak egészen a szerb hadsereg bevonulásáig együtt kellett működnie a régi és az új magyar hatóságokkal, s hogy ez így van, tanúsítják maguk a SZNT meg az ifjúsági szervezet tagjai és vezetői, így pl. Miloradović vagy Bora Tomić. Utóbbi pl. az ifjúság feladatairól szóló itt következő szavaiban: „Nem volt katonaság, de voltak olyan emberek, akik raboltak és gyilkoltak. Jöcskán volt mindenféle zavargás, kilengés, melyek már-már a lázadás színezetét öltik.” Ezért megszületett a döntés, hogy a vagyonbiztonság megóvása végett meg kell alakítani a nemzetőrséget, „mely majd fenntartja a rendet és békét”, s „amely a vagyonbiztonság őre (lesz)”, később pedig majd átadja a hatalmat azoknak, akik a szerb nép szabadságáért harcolnak. A Pancsovára bevonuló szerb csapatok parancsnoka is ezt tanúsítja első rendeletével: „A rend és biztonság érdekében elrendelem”, majd a továbbiakban hozzáfűzi: „a személyi és vagyonbiztonság szavatolva”. Ám ugyanez az Aračić százados, amelyet, hogy elrendeli, hogy a nép szolgáltassa be a fegyvert, a következőket is bejelenti: „A hatalmat és a város igazgatását a SZNT kezébe tettem le.”

Azzal, hogy a hatalmat a SZNT kezébe — tehát kizárólag a szerb polgárság kezébe — tették le, új szakasz kezdődik a Tanács tevékenységében. Ez az új polgári hatóság kiépítésének szakasza, mely mindaddig tart, amíg a SZNT létezése nem válik feleslegessé, és amikor városi hatóságként viselt szerepét átveszi az új, pontosabban újjászervezett városi előljáróság, amelyben most már képviseltette magát a többi nemzetiség meg a proletariátus is, ámde mindenképpen az új helyzet

kényszerére. Ennek az új helyzetnek a fejlődéstörténetére kell most rátérnem, november 8-ától, azaz a szerb csapatok bevonulásától kezdve a SZNT 1919. január elején történt megszüntetéséig.

A SZNT már november 9-én hozzálátott nemcsak a városi helyi hatóság, hanem Dél-Bánát egy részének közigazgatási megszervezéséhez is. A környező falvakkal való kapcsolatát szüntelenül tovább ápolva, kiterjeszti illetékességét a nem szerb lakta helységekre is. A pancsovai SZNT ily módon átvette a hatalmat a magyar lakta Debelyacsán is, mégpedig a magyar polgári nemzeti tanácstól, amely — egy éles osztályharc folyamatában — akkor már felváltotta a korábbi proletár nemzeti tanácsot ebben a községben. Csentán, Oprovón, Brestovacon, Farkasdinon stb. kívül a SZNT kiterjeszti illetékességét Franzfeldre, Jabukára (németek), Kovađićára (szlovákok), Uzdinra (románok), Vojlovicára (magyarok és szlovákok), Szkorenovára (magyarok) és így tovább. Az első lépés itt is, akárcsak Tomaševacon, Botošon, Idivoron, Padinán, Crepaján stb., az volt, hogy begyűjtötték a fegyvert (hogy kiűssék a nép kezéből), a második lépés pedig a megadóztatás volt, részben a szerb polgárság, sőt egyes olyan egyének javára, akik a hatalom hordozói is voltak egyúttal. Így például bizonyos személyeknek juttatták a pálinkafőzés, a halászat és a kommunális gazdálkodás néhány más ágazatának kihasználási jogát, sőt a töltések karbantartását is! Mivel az adóból tartották el a város új katonai alakulatait is, hamarosan feleslegesnek mutatkozott a szerb nemzetőrség létezése, annál is inkább, mert a rendőrség olcsóbb volt. A hadsereg rekvirált is; ezenkívül az új hatalom még egy új, súlyos terhet rakott a nép vállára — az ingyenes közmunkát, a kulukot.

Sok pénzt emésztett fel a munka nélküli frontkatonáknak juttatott állandó segély is, ezért határozatba tették, először, hogy a segélyt jelentősen csökkentik, másodszor pedig azt, hogy pénzsegély helyett munkát találnak a volt katonáknak, „mert van, aki nem akar kulukra járni, az ilyent hús korona fizetésére kell kötelezni, és abból fizetni azt a kétszáz munkást (sic!)”. Azonban a munkanélküliség kérdésének megoldására ez az összeg is kevésnek bizonyult, ezért azokat is megadóztatták, akik a háború alatt (a monarchiában) hadikölcsönt jegyeztek. Ez sem segített, mert magában a városban is 1200 volt harcos telepedett meg munka és megélhetés nélkül.

Mindez elégedetlenséget, új meg új nyugtalanságot, új formában megnyilvánuló ellenállást szült! A nép már novemberben ismét rejtegetni kezdi az élelmiszereket, egyéb árucikkeket, melyeket különben elrekviráltak volna — fizetség, sőt minden elismervény nélkül. „Ez nem lesz jó; a katonaság számára semmit sem lehet majd beszerezni” — állapítja meg a Tanács, és olyan határozatot hoz, hogy a lefoglalt árucikkekért fizetni kell, pénzben vagy legalább elismervénnyel, mert a gazdasági realizmus már összeütközésbe került magának a szerbségnek a lelkében is a kivívott nemzeti szabadság felett érzett lelkesedéssel. Újból zavargásokról érkeznek hírek Kovinból, sőt Borčáról is, onnan, ahol már 1914 szeptemberében fegyvert követelt a nép Belgrádtól, hogy harcolhasson a főlzabradulásért és egyesülésért. A kuluk-ügyet is rendezni kellett, mert vele szemben is ellenállás nyilvánult meg. A nép már szervezi (a különben azonnal betiltott) gyűléseit, hogy szembe szálljon az új rendeletekkel. Az új hatalom így kényszerül rá, hogy a SZNT soraiba felvegye — követelésükre — a szocialistákat is, úgyhogy

— s ez jellemző — a szocialisták éppen akkor vesznek részt először a SZNT munkájában, amikor a parasztoknak és a szocialistáknak a kulukra tett panaszai szerepelnek napirenden!

A városon és falun fellángolt új osztályharc, az ismételt nyomás most már az új, szerb hatalomra azt eredményezte, hogy a feloszlátott SZNT helyett ismét megalakították a városi előjáróságot, a bővített városi szenátust, melyben most már a nem szerb nemzetiségűek és a proletariátus is helyet kaptak, noha olyan kulcs szerint, hogy a hatalom azért továbbra is a szerb polgárság kezében maradt. Úgy határoztak ugyanis, hogy ebbe a testületbe 55 szerb (10 értelmiségi — doktor, 22 kereskedő, 15 földműves és 8 szocialista) kerüljön be, az „idegenek” (!), azaz a helyi magyarság, németek és románok közül pedig 16 polgár és 1 szocialista. Valójában — a választások eredményeképpen — a bővített szenátusnak 74 tagja lett. Ebből 16 volt a szocialista — tekintet nélkül a nemzetiségre (köztük Hartman és Dumedaszević későbbi kommunista vezetők), továbbá 13 magyar és német nemzetiségű polgár. Más szavakkal: a bővített szenátusnak 45 szerb és 13 magyar meg német tagja volt (= 58), a 16 szocialistán kívül. Százalékokban kifejezve a szenátus összetétele így alakult: szerbek — 60,8% más nemzetiségű polgárok 17,5%, szocialisták 21,6%. A néptömegek korábbi és ismételt nyomása tehát mégis azt eredményezte, hogy némileg demokratizálják a hatalmat, bizonyos fokig kiterjesszék azt a proletariátusra és a nemzetiségekre is, noha túlsúlyban, abszolút többségben most is a szerb polgárság volt. Így jött létre az új hatalom az egyesült országban az osztályok és nemzetek közötti belső viszonyok és erőviszonyok alapján, a forrongásnak, a régi és új nyugtalanságoknak a folyamataiban, melyben a nagy októberi események hatása is közrejátszott.

ZSOMBÉKRÓL ZSOMBÉKRA

VALLOMÁS VINKLER IMRE MŰVÉSZETÉRŐL

SÁFRÁNY IMRE

Túl közel állunk még az idő létrájának ahhoz a fokához, melyre apró kékfejű szegecskével — ezekkel egyébként vásznat kell a vakkeretre kifeszíteni — Vinkler Imre odaszegezte nadrágszíjának lyuggatott végét, és a szíj csatos végéből hurkot csinált. Még most is él bennem a döbbenet. Ezért mindmáig nem tudtam szétszórt életrajzi adatait összeszegegetni és szépen sorba rakni, ezért nem tudtam feldolgozni képzőművészeti hagyatékát, ezért szorítokozik ez az írás arra, amit az elesett bajtárs művészetéről most tudok.

Kezdjük a legmegbízhatóbb festőszerrel. Ez há-em-en-es lenolajkence patikai terpentinnel felhígítva. És ha valaki megkérdezte, hogy ez mit jelent, azt a választ kapta, hogy ez az idő fogának legjobban ellenálló festőszer, melyben a kötőanyag a hővel mosott és napon sűrített lenolajfirmisz. Tíz évig kellett várni, hogy ezt bizonyítani lehessen. Elmúlt tíz év, és a két cinkfehér folt közül az egyik megsárgult, a másik fehér maradt. A megsárgultat egyszerű lenolaj kötötte, azt pedig, amely fehér maradt, há-em-en-es lenolajkence.

Vinkler Imre elsősorban festő volt, de ezzel egyidejűleg figyelemreméltó kispasztikai opust is hagyott maga után. Olaj miniatűrjei és kis méretű fafaragásai eddig még nem kerültek közönség elé, pedig életének utolsó szakaszában majdnem a tragikus végig dédelgetett magában egy tervet: önálló tárlatot szeretett volna rendezni, melyben olaj miniatűrjeit és kispasztikáját mutatta volna be. A tárlatot tiltakozásnak szánta napjaink képzőművészetének és képzőművészeti politilkájának sokszor indokolatlan nagyhangúskodásai és felszínességei ellen, hitet szeretett volna tenni ezekkel a művekkel az alkotói alázat, a képzőművészeti anyag tiszteletben tartása, a hagyományok jelentősége és jelenvalósága mellett. Végül is nem ezt tette.

A megboldogultnak a hajszála az égnek állt, ha maga vagy társai művein olyasmit észlelt, amelyből hiányos technológiai ismeretekre lehetett következtetni. Megrepedezett vagy lepergett festékfelületet látva rosszullett környékezte, ezért alapos körültekintéssel hosszú távra tervezett, kísérletekkel egybekötött technológiai programja volt, és amikor nem lehetett megbízható minőségű festéket beszerezni, régi mesterek módszereivel maga keverte a színeket. Ez a szigorú technológiai mérce az oka annak, hogy sok jó képet is leszedett a blin্দramá-

ról, és kiszzelektálta azokat művei sorából. Idesorolhatjuk számos olyan képét is, melyet az általa már túlhaladott képzőművészeti nyelvezet miatt ítelt megsemmisítésre. Ezzel a kiszzelektált opusszal végül is könnyörületesebb volt, mint önmagával szemben, tehát teljes hagyatéka mennyiségileg is és minőségében is felmérésre váró komoly érték.

A festészet és szobrászat még a gyermekkor mitológiájával lép az életébe. A karácsony élménye a kiindulópont. A barátok templomában, ahol ministrált, karácsonyonként Betlehemet állítottak fel szent Ferenc követői. A jászol, a gyermek az összes kellékekkel, szamarastól, juhostól, három királyostól, vezérlő csillagostól, hatásos elrendezésben színekkel és megvilágítási effektusokkal mint vizuális élmény teljesen hatalmába kerítette. (Sokkal később a színpadi balett volt rá ilyen hatással.) A liturgia varázsa, a misézés és prédikálás, a játék miseruhák, tabernákulumok és füstölők, a cifra oltári hepening ekkor a Betlehem élményének következtében kezdi elveszíteni varázsát, mert a betlehemi jászol élőképe felébreszti benne a vágyat, hogy maga is készítsen Betlehemet, festett szobrokkal és kellő kulisszákkal. És a Majsai út tövében meglapuló lakóház zárt udvarában feloseperedett gyermek — aki a mozdonyvezető atya nyugdíjbavonulásának évében született —, a széltől is óvott, féltett egyszülött, szobrocskákat mintáz, és kifesti azokat, hogy megalkossa a maga Betlehemét.

Ez volt az első lázadása. Legalább annyi energiát igénylő és fejlődésére akkora jelentőségű lázadás, mint a legutolsó. Akkor is abba kellett hagyni egy életet: akkor a vak engedelmisségen és a tiszta majmoláson alapulót. Készült a kis Betlehem, amelyet sokkal később a kenyérgyár melletti családi ház padlására dobtak. A szülők halála után a padlás leltározásakor került újra kezébe a régi mű. Akkor már mint kiforrott művész a miniatűröknél tartott. A legnagyobb lázadását készítette elő, melyet nem a tervezett módon hajtott végre.

A rajzolás és festés szenvedélye gimnáziumi tanulmányainak két utolsó esztendejében tudatos hivatásérzetté ért.

Abban az időben Farkas Béla már néhány esztendeje a palicsi temetőben porladt, Oláh Sándor, izoláltabban, mint valaha, éppen csak tengődött, Stevan Jenovac utolsó képein dolgozott, és a színháznak díszleteket tervezett, Vass Kálmán a Ranapoz kereskedelmi vállalat könyvelői posztján állt még, és tavasztól késő őszig Palicson és a sátaerdőben festegette akvarelljeit, Hangya András pedig, miután már nem volt szükség a főtéren elhelyezett nagy táblára, amelyre a felszabadulás után az Agitprop híreit pingálta kézzel, nyomtatott verzál betűkkel, rajztanfolyamot indított az akkori kultúrotthonban esti alkattal. Mivel alkot nem tudott az induláskor szerződíteni, a tanfolyamot Zákány Anita portréjával kezdtük.

A mai szabadikai művészek középgenerációjának túlnyomó többsége ott volt ezen a tanfolyamon, de még Vass Kálmán is, amelyen Hangya, Petar Dobrović tanítványa, mestere módszerével a rajzolás ábécéjére tanított bennünket.

Ez volt Vinkler Imre számára az ifjúkor csodálatos kreatív szakaszának az utolsó két esztendeje, melyet a Képzőművészeti Akadémia merev évei váltottak fel. Félénk természete megóvta az akadémia évei alatt a nagyvárosi művészcsesmetéket csábító bohémságok özönétől, és

ez az aszketizmus szorgalmával és lelkiismeretességével karöltve segítette át az akadémia útvesztőin, ahol, éppen, mert ilyen volt, tanárai és társai is szerették és becsülték.

(Lehet, hogy ez a gyermekévekben beleplántált visszahúzódás és féltékenység sok csalódástól megőrizte ezekben az években, de ugyanakkor ez az izolált életmód egy cseppet sem edzette meg, az élet elkerülhetetlen zökkenőivel szemben nem fejlődött ki benne kellő ellenállóképesség. Mértékérzéke az emberekkel való összetett kapcsolatok megítélésére egyoldalúan fejlődhetett, és ennek következtében a későbbi évek harcaiban nehéz volt neki egységes mércével mérni nézeteit, terveit, törekvései kis számú szövetségeseinek támogató megbecsülését és azokat a gátló körülményeket, melyekbe akár objektív, akár szubjektív tényezők következtében beleütközött. Kríziseinek intenzitása így az évek múlásával hivatás- és felelősségérzetének növekedése következtében egyre nagyobb méreteket ölt.)

Az akadémia példás befejezése után, és tényleges katonai szolgálat után, ahonnan egészségügyi okokból előbb szabadult, újra kellett kezdenie az élettel együtt a piktúrát is.

Ezek voltak a legízletesebb utóízmentes szabadság napjai számára, mert három gát úgyszólván egyidejűleg szakadt fel körülötte: a szülői, az iskolai és a katonai fegyelem gátjai. A magány is még segítő-társa volt abban az időben, ennek a frissen ízelet szabadságnak a színönimája, s pedagógiai munkáját is olyan kreációnak hitte, melyet a környezet hasznos és fontos társadalmi tevékenységnek könyvel el.

A festészetben a keresésnek ez a szüzi korszaka tanulmány jellegű olajképekkel indul, melyek közül a legkifejezőbb a kisméretű önarckép, melyet első (és utolsó) önálló tárlatán a Városi Múzeum vásárolt meg. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetben gyorsan meg lehet szabadulni a tónusos festészet és a klasszikus faktúra terhétől. Delacroix és Courbet hatása alól az impresszionizmusban talált egy rövid időre menedéket, de vérmérséklete és érzelmvilága Vlamincik és Sutin felé kergeti. Tárlatán már ezek az új Vinikler-képek a hangadók. Az olajfestéket vastagon, festőkéssel rakja fel a vászonra, faktúrájának ritmusa felgyorsul, a forma szabadabb tolmácsolást nyer, és alá van rendelve a sötét, körvonalazatlan, egymásbaolvadó, vastag színrétegek váltakozásának, melyek közül itt-ott kicseng a téma lényegét kihangsúlyozó tiszta fehér vagy cinóber akcentus.

A festés és rajzolás, maga a műalkotás folyamata és a zavartalan magány nála sokkal jobban együtt járt, mint sok kortársánál. Ezért hónapokig készült a téli és nyári vakáció intenzív képzőművészeti kihasználására. S ezért szíve szerint mindig távol maradt a művésztelepek légkörétől, még akkor is, ha néhány napra eleget is tett egy-egy művésztelepi meghívásnak. Hosszan érlelte magában témáit, mintha levetett cipővel lopakodott volna közelükbe, keresve a legsokatmondóbb szemszöveget. Ezért nem szerette, ha körülállják és bámullják munka közben. Zárt műteremajtó mögött dolgozott, hosszas nekikészülődés előzte meg a festést, s ha valaki ilyenkor megzavarta, az aznapi eredmény rendszerint elmaradt. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a természetben eldugott isten háta mögötti helyeken dolgozott. A napsütéses kora tavaszi és késő őszi tájat szerette, meg a csikorgó hideg teleket. Ir-

kucki idők, mondta olyankor elégedetten a farkasordító napokra, s műtermének átizzott vaskályhája mellett nagy lendülettel dolgozott.

A témát először szégyenlősen, mintha tiltott dolgot cselekedne, rajzolgatta, s miután már úgyszólván teljes egészében látta a képet, színeket nyomott a palettára, és a vászon elé állt. Képeinek nagyobb részét al primo festette, s ha netán valamelyiket abba kellett hagynia, az a kép legtöbb esetben befejezetlen is maradt. Ezért gyakran egy-egy témáját több változatban is megfestette.

Önálló tárlatának egy képe festészetének evolúciója szempontjából külön figyelmet érdemel. Formátuma, témája és megfestésének módja elüt a többtől, meg sem szaradt teljesen a megnyitó napjára, s ő mégis a csarnok központjába helyezte. Ez a kép a Balett című kompozíció. Ez a mű jelenti az átmenetet a fejlődés következő tövisesebb szakasza felé, jelenti a közvetlen vizuális élmény háttérbe szorulását, jelenti annak a képsornak az eljövételét, amellyel Vinkler ki akart törni nemcsak a kis formátum általa már kikövezett úthálózatából, de a közvetlen vizuális élményt is igyekszik kiküszöbölni. Ebben a törekvésében is évek múlva jutott el lehetőségei keretének legvégső pontjára. Következésképpen távolodott a vizuális élmény jegyeitől, és merész egyszerűsítések meredekén kortársaival szinte egyidejűleg vetkőzte le a tárgyi pikktúra látványos gúnyját. Ezen az úton elmaradt mellőle Vlainckel és Sutinnal együtt a vizuális élmény drámája. A leegyszerűsített formák, a megszünt színskála, a vastag, élénk ritmusú faktúra kiküszöbölése egy olyan tiszta lírához vezet, amely már a tárgyi festészet végállomása. Végül is sikerült áttörnie a tárgyi festészet búvőkörét is. Nem az ő mulasztása, hogy ez a számottevő képzőművészeti eredmény közvéleményünk előtt ma is ismeretlen. A tárlat központi képe hiperbolájának vonalai a semmibe vesztek volna, ha a hagyaték makulatúrának vélt anyaga nem tanúskodna az elhunyt kortárs megtett újáról.

Festészetének ezt az évekig tartó crescendóját a Balett c. kompozíciójától az absztrakt festészetig azért szükséges kiemelni, mert valószínű, hogy ez a kulcsa egész életműve vonalának. Ez a képsor mintha teljesen légüres térben jött volna létre. Festője semminemű reagálást nem észlelt: ezt az eredményt senki sem dicsérte meg, senki nem becsmérelte, és a közvélemény és a szakikörök előtt is ezek a művek ismeretlenek. A festő nem tartozott a Képzőművészek Szövetségébe, a hívatásos művészek szakmai egyesületébe, nem vett részt a fővárosok hivatalos képzőművészeti szemléin, csupán a szabadkai művészek hagyományos évi tárlatán vett részt évente néhány képpel. A művésztelepi mozgalomba is nagy kínnal tudott csak bekapcsolódni, valószínűleg zavarta, hogy kívül áll a szakmai szövetség erkölcsi biztonságérzetet jelentő bástyáin, és a műteremhez kötött munkát visszahúzó természetű nem tudta átvinni a művésztelepek enyhén szólva élénk légkörébe.

Tárlata után, mely révén belekóstolt a siker ízébe, az anyagi és az erkölcsi siker hiányát hozó nehéz éveket is el tudta volna viselni, ha csak egy kevéssel több biztató szót, bátorítást hallott volna, ha többször is érezte volna, hogy szükség van arra, amit mint alkotó produkál és mint pedagógus tesz ezért a környezetét, szűkebb hazájának képzőművészeti kultúrájáért. Mércői csupán a feleslegesség érzetét fo-

LEÁNYFEJ, 1966

tus, 13 × 10

ŐSZI GALLY, 1965

lavírozott tus, 28 × 1

kozták benne. Ezt a folyamatot meggyorsította az a tény is, hogy városa évről évre élénkebb képzőművészeti központtá fejlődött, s jómaga megannyi társával együtt a történések perifériáján maradt.

Mit lehetett tenni ilyen állapotban? Látván, hogy egy-egy képzőművészeti eredmény a kritika sötét berkeiben még akkor is elsikkadhat, ha azt az alkotó legalább hússzor megismétli jó nagy vásznanon, és önálló tárlaton be is mutatja —, szemtanúja lévén az egyre fokozódó szenzációhajászásnak, ami főleg nyugati képzőművészeti slágerek követésében nyilvánult meg, ő hirtelen máról holnapra megfordította a palettáját. Az imént említett opus a makulatúrába került. A régi technológiákat kezdte bújni, és kiszáritott kőrtefadarabkáikra lepreparált vásznacskákat ragasztott fel. Rembrandtról és Vermerről kezdett beszélni. És hozzákezdett a Vinkler-miniatűrökhöz.

A táj mint ihletforrás végigkísérte az első sétaerdei kísérletektől a legutolsó Tisza-parti akvarellsorozatig. „Micsoda egimk van!”, kiáltottuk forró gimnazista fővel, s mentünk a sétaerdőbe vagy Palicsra akvarelllel, olajjal, ahol sánga kallapjában kis székén már ott ült Kállmán bácsi, hogy a maga vasárnapi akvarelljét megfesse. Attól a diákos mekilendüléstől kezdve, a táj mint témaforrás sohasem hagyta el. Újra és újra visszatér hozzá, belefurakszik palettájába, festékes kazettájába, színes álmaiba, és még akkor sem hagyja el, ha a legelvonatkoztatottabb kompozícióját festi. A horizontok ritmusa izgatja, az erdősávok színes játéka az első derek után, vagy a kibomló kikelet lehetőfinom szürkéi, amikor az életzöld áradat csak pattanó rügyekkel sejteti érkezését. Ilyenkor kora tavasszal hívtuk egymást a tájba. Menjünk még ma, mondtuk, mert holnapra spenótzöld lesz minden. És sajnálkoztunk minden meggondolatlanul elodázott kora tavaszi kiránduláson.

Egy időben a Zentai úti temető vidéke jelentette számára a tájat. A városi szemétdomb. A szemétkben böngészők. A temető mozdulatlan sága és csendje. Magas, égre rajzolódó fák. Régi kivégzések felhői. Pici házak sorakozója a város peremén. Időnként száguldó sámbuszok kiütpengéi hasogatták mindezt hártányi szeletekre, hogy rajzblokkjába könnyebben beleférjen.

Külön kell említeni a Majsai úton a Makk hetes csárda mögött húzódó erdősávot. Előtte zsombékos árterület. Zsombékról zsombékra kell lépni, hogy az ember a képhez odaérjen, szokta mondani, és ha csak tehette, sietett oda. Nagyon szerette ezt a hullámos, színekben és formákban igen változatos, a civilizációtól távol eső tájat, annyira szerette, hogy TÁJ helyett RAJ-nak hívta, az üdvözülés nagy színterének.

Hallála előtt hátat fordított ennek a vidéknek: a Tisza-part jelentette számára a tájat.

A városképek, utcarészletek Vinkler művészetében utalnak arra a különleges magatartásra és a környezet predestinálta helyzetre, melyben élt és alkotott: ez a témakör két részből áll: az egyik Mlaka, a másik Párizs.

A Mlaka külön fejezet festészetében. Nemcsak a munkahelye kötötte oda egy időre, ott érezte először, hogy ez a kis városrész, tántorgó házacskaival — akár Utrillónak Párizs —, lehet egy festészet ihletője. Ekkor lelkesedett először hazai témáért, ha nem vesszük figyelembe a

serdüülőkori tanyás képeket, melyeknek nem az itteni tanyavilág, hanem a két háború közötti divatos zsáner-giccs volt az indítéka. Milaka, az valóságos volt. Nyitott szennycsatorna szivárgott rajta végig, s a nedves házfalakról mállott a vakolat. Itt rajzolt. Gyors, ideges vázlatait műtermében érlelte képpé.

Párizsban — ő aki szinte lopva rajzolt itthon, nehogy észrevegyék, mit tesz —, ott kiállt az utcára és a Szajna-partra festőállvánnyal és olajfestékekkel. Festett mindenki szeme láttára, mintha mindig úgy csinálta volna. És rengeteget rajzolt. Rövid párizsi tanulmányutai után itthon nagyon sokáig a párizsi élmények és rajzok alapján festett. Utcarészletet. Képet néző vöröshajú párizsi nőt. A Notre Dame-ot. Patinás utcasarokot. Magas tetőkből kikukucskáló padlásszoba ablakokat, párizsi kéményeket.

(Amszterdam, az más volt. Amszterdami már akkor ment el, miután szüleit eltemette és az ismerősök, barátok körében is lazultak kapcsolatai. A magány zavarta Amszterdami. Zarándokút volt ez az utazás. Rembrandt-hoz ment, aki az eltemetett zsarnok, de mégis szerető és szeretett atya alteregója volt a távolban, de az átkozódó, féltő szeretetnek éppen az ellentéte. Igazi példakép. A megbocsátó és megáldó, a tékozló fiút visszaváró. A kipusztult istenek helytartója. Ment Hozzá titkot megtudni. És nem festett, nem rajzolt Amszterdami...)

A csendélet mint műfaj számára a Képzőművészeti Akadémián kötelező akvarellal kezdődött. Meg volt róla győződve, hogy ez a technika neki a legmegfelelőbb. Persze abban az időben nem lehetett beszerezni se normális festéket, se jó minőségű akvarell-papírt, ezért az akvarellezés későbbi időkre halasztódott (akkor már kizárólag plain-air-ben vette elő), ám a csendélet kedvelt műfaj maradt számára, és a miniatűr-széria lelassulásával párhuzamosan festészetének legutolsó szakaszában az aklfestéssel együtt előtérbe került.

Az utcarészletek Milaka és Párizs után kimaradnak pikktúrájából, a táj fogalma az akvarellal azonosul, de a tárgyak és a virágok művészetének velejárói maradnak.

Már mint kezdő festő tartalmakat keresett festés közben, amikor egy-egy kis csendéletében jelképes összefüggésekre enged következtetni. Éppen ezeknek a kisméretű tárgyú csendéleteknek az evolúciója vezette el később egy sajátos szimbolizmusig, melyben kigondolt madarak és bábok segítségével rejtjelezte vallomásait.

A csendélet tehát szerves és lényeges része művészetének és a magány elől az első kibúvót jelenti számára. Egy-egy csalódás valóságos vagy vélt sérelem miatt rendszerint néhány téglasorral magasabbra vonta maga körül bástyáit, ideget és erőt nem kímélve. És ezek mögül nézve egyre távolabb került tőle a természet egységes ritmusa, úgy is mint művészetének táptalaja, úgy is mint biztonságérzet, úgy is mint egyensúlyozó rúd, melynek segítségével a legszedítőbb csalódások felett is át lehet lépkedni az életöszön acélhuzalán. A tárgyakba tehát, amikor csendéletet fest, nem világokat sűrít, hanem a festés mágiájával azt a körülötte zajló életet igyekszik magához visszavarázsolni, amellyel kölcsönösen amnyiszor megtagadták egymást.

Így került napirendre a száraz virág, egész télen a műteremben sárguló és pirosuló őszi gally, a sakktábla, végül is a kagyló, melyben ő csupán tökéletes formát látott, de ma már „védekezési” kísérletének

jelképét láthatjuk benne. Ez a téma kinőtte magát a csendélet műfajából, és az absztrakt kompozíciók után éppen a kagylót fokozta fel szabad kompozíció keretében jelképpé. Semmi más nem segíthette volna át azon a kátyún, melyben végül is benne maradt, mint egy ilyen súlyos és kemény védőpajzs? A kemény atya halálával mállott le róla ez, melyet nem pótolhatott immár számára sem a biztos egzisztencia, sem az a szabad szellemi légkör, melyben mint képzőművész is küzdhetett volna művészete teljes affirmálódásáért. Nehéz végiggondolni, mi volt éppen az, ami hiányzott kagylójáról, védelmi rendszeréből, minek a birtoklása, illetve hiánya hagyta védtelenül éppen a nyakát?!

Igy utólag nehéz lenne biztosan állítani, hogy a RAJ megteremtése erre közvetett, de mégis pontos választ ad, ám ugyanolyan nehéz lenne ezt meg is cáfolni. Miért volt mégis boldog, kiegyensúlyozott és magabiztos — tehát pontosan az ellenkezője annak, amilyen többnyire bent a városban volt — ott kint a Makk hetes csárda vidékén?

Tény az, hogy ott kint, az ott élő emberek között úgy is mint tanárt, úgy is mint festőművészt tisztelték és megbecsülték. Tény az is, hogy éppen erre a helyre igyekezett kicsalni, kikszoktatni a szabadkai művészek közül barátait, kortársait. Most látom csak, hogy ez egy kétségbeesett kísérlet lehetett. Azt a státust, melyet ott élvezett, ily módon igyekezett ösztönösen társadalmasítani, megteremteni azt a művésztelepet, amelyben jómaga is, de vele együtt mi is nem kerülhetünk alárendelt helyzetbe. Ez a kísérlet a kezdeti formális eredmények után csődöt mondott.

Elszigetelődésének ezt a fázisát már régen előkészítette és egyre csak gyorsította az a tény is, hogy felszámolták a szabadkai Bateau Lavoirt, a munkásbörzén egzisztáló műteremcsoportot, az egyetlen helyet a szabadkai képzőművészet történelmében, ahol egymás mellett, egymást segítve és biztatva dolgozhattunk, ahol az egykori Hangya rajztanfolyam résztvevői, felerősödve az időközben meghonosodott, illetve felfejlődött képzőművészekkel, semmibe véve a mostoha körülményeket, pikktúrát és szobrászatot csinálhattunk mecénások és közönség nélkül, lelkes önfeláldozásból, néhány lelkes művészetbaráttal együtt, akik ezt a szelmalomharcot velünk együtt vállalták és segítették.

Ki kellett onnan költöznünk, s ezáltal, hogy szétszóródtunk, a közös érdekek és célok elhalványultak. Ekkor alakította át Vinkler az atyai ház fészerét és fészerpadlását műteremmé. Így teremtette meg magának az évek múlásával növekvő magány utolsó fellelővárát. E fellelővár körül kerengtek kigondolt madarai az elérhetetlenségek jelképeiként, melyeknek egy-egy csapatát vásznára rögzítette. E madarak közül egy-egy odaállt valamelyik álomszerűvé stilizált női arc elé, hogy azzal kompozíciót alkotva, fokozza a mű ellentéteit színben is és formában is.

Itt kelt életre a „Tűzmadár” is, legszebb madara, a társtalambul repülő szépnék és jónak hiitt égi csoda, amelynek fogalmát legendákban kutatta, s témái közül éppen erről beszélt legtöbbit.

Itt meredtek végső mozdulatlanságba böhócnak öltöztetett bábjai, akikről a bábszínház kulisszái mögött megfedelkeztek a bábjáték irányítói, bohóc fiú és bohóc lányka szép, felhőtlen kettesben, avagy külön-külön egymástól távol sötét keserűségben.

A téma tehát csak eszköz a belső dráma kivetítésére. Veszteglő póre

árbcú vitorlások az éjszakában, döglött halak, szürkészöld háttérből előrajzolódó sárgás és fekete sakktfigurák, a kagylók és a bohóc-bábuk egy fokozatosan kialakított szimbolizmusnak az állomásai.

Az emberek közül leginkább barátnői és barátai jelentették számára az állandó élményanyagot, amely figurális és portréfestészetét táplálta. A figurális és portréfestés ezért kisebb-nagyobb megszakításokkal életművének minden fázisában jelen van, az akadémia utáni (korszak) tanulmányjellegű kreációitól kezdve a miniatűrökig bezárólag. Csak nagyon ritkán szerződött modellt (Szabadkán nincsenek hivatásos modellek, csak egzisztencia nélküli egyének pózolnak pénzért), ezek iránt sem tudott közönyös maradni. Szánalom és együttérzés hangján beszélt róluk. Mégis a szerelem, a nő iránti érzett lelkes hódolat, a szülők iránti érzelmek és a barátság voltak figurális és portréfestészetének legerősebb inspirátorai. A teljes érzelmi angazsáltság következtében figurális művekkel és portrékkal nem kísérletezett. Azok egy-egy éretti fázis eredményei. Az arcképfestés, az emberi alakok és a macskák mint kedvelt témakör miniatűr-sorozatába is beleilleszkedik.

Ennek a kép- és szoborsornak az anyaga csak töredékekben maradt ránk. Gyufaskatulya, cigarettásdoboz nagyságú kicsiny festmények és egészen kisméretű szobrocskákból állt volna ez az önálló tárlat. Arcok, aktok, portrék, figurák, maszkok. Ez a zseniálisan kidolgozott tudatosan tervezett tárlat, ha megvalósul, komoly hatású tiltakozás lett volna. Ez a terv jelentette képzeletében az egyetlen visszautat az aktív küzdelemhez, amelyre áhítozott, ez a terv jelentette számára a végleges képzőművészeti afirmáció lehetőségét is.

Festészete utolsó fázisában ezek a miniatűrök egyre lassabban, egyre nehezebben keltek életre. Befejezésük előadásához hozzájárult megfestésüknek klasszikus technikája is, amely aláfestést igényelt. Tehát ezeket nem egy szeánszra festette, és a szó legszorosabb értelmében a végtelenségig előadta néhány megkezdett miniatűrjének befejezését. Most már megkockáztathatjuk azt az állítást is, hogy a szerinte befejezetlen miniatűrökön valójában NEM VOLT MIT tovább festeni. Talán éppen ezért a befejezetlen miniatűrökkel párhuzamosan újra nagyobb formátumú virágcsendéleteket, aktokat, tájképeket festett. Ez a tény ellentmond annak a hipotézisnek, mely szerint képeinek formátuma állandóan kissébedik és hogy a maga teremtette izoláltságának foka képei formátumának nagyságával fordítottan arányos.

Valójában nem ez történt. Az elhaló miniatűr-ciklussal valójában csupán a kitervezett, tiltakozó tárlatról kellett lemondania, amellyel meggyőződése szerint mint élő alkotó afirmálódhatott volna. (Itt újra meg kell emlékeznünk a szűk és egyre csak szűkülő baráti körről. Az egy-két művészetkedvelő jó barátról. Ezek, amennyire tudták, támogatták. Jó szóval. Sőt elvétve vásárlással is. Egy-egy ilyen ritka látogatás után a festő meghatódottan jelentette ki, hogy ilyen emberekért érdemes élni. Valóban, ezek az emberek voltak hosszú éveken át a közöny szabályát megerősítő kivételek, ők tartották benne a lelket, ők táplálták benne a pisálkoló reményt egy távoli, tevékenységével és tehetségével arányban álló érvényesülés irányában, s bizonyították előtte, hogy a képet és a szobrot nemcsak magának csinálja a művész, hogy arra másnak is szüksége van . . .)

A miniatűr-ciklus tervétől búcsúzva, a halál gondolatával barátkozva,

annak a tudata, hogy van néhány ember, akiért érdemes élni, készítette utolsó kép- és rajzciklusának megalkotására.

Akvarellt, pasztellit, rajzszenet, olajat vesz elő, és a haldokló miniatűr ciklussal párhuzamosan rajzol és fest, figyelmen kívül hagyva minden valóságos vagy vélt sérelmet, méltánytalanságot, hűtlenséget. Rajzol és fest lírai vízpartot és az elfolyó vízben a part és az ég színeit, doromboló macskáját rajzolja széles, puha mozdulatokkal, lányt pórnén, szénnel és olajjal és virágot, nagyon sok virágot szénnel és pasztellel, gyors egymásutánban váltogatva témát, formátumot és technikát: életes ciklussal búcsúzott művészetétől. Ditirambusok ezek a művek, az élet szépségének és a pillanat pótolhatatlanságának ditirambusai, egy nagy hittétel mindaz mellett, amelyről meggyőződése szerint le kellett mondania.

Művészetének értékelésekor, még ha a környezet gátoló tényezőit és a művészi alkotómunkát folyamatosan aláaknázó szubjektív tényezőket nem is vesszük figyelembe, hagyatéka akkor is feldolgozást, rendszerezést, tanulmányozást igénylő komoly érték. De ha figyelembe vesszük a művészetét körülvevő fojtogató közönyt, a képzőművészeti kultúra úgyszólván teljes hiányát környezetében, a kultúrpolitikát, amely az anyagi lehetőségek alsó határán hosszú éveken át kicsinyes demagógiával igyekezett kisminkelni a valóságos helyzet arcát, ha mérlegre tesszük a képzőművészeti nevelést lekicsinylő és pedagógiai munkásságát akadályozó körülményeket, ha felmérjük az erkölcsi támogatás úgyszólván teljes hiányának visszahúzó, pusztító mivoltát, Vinkler Imre művei tényleges esztetikai értékük mellett egy, a szemünk láttára és közreműködésünk által kiteljesedett tragikus emberi sors dokumentumai is.

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968. mérleg hava)

Elkészett hozzászólás

Túlságosan kevés idő állt rendelkezésemre ahhoz, hogy válaszoljak az Új Symposion szerkesztőségének körkérdésére a jugoszláviai magyar irodalmi és társadalmi kritika helyzetéről és szerepéről, ezért csak ezen a helyen, elkészve és vázlatosan vetem papírra, amit bővebben fejtettem volna ki másik folyóiratunk hasábjain, ha időm engedi.

Előljáróban: rendkívül fontosnak tartom ezt az ankétot. Nem tudhatom, mit válaszolt a többi megkérdezett — e sorok írásakor még nem jelent meg a folyóirat októberi száma —, de biztos vagyok benne, hogy a hozzászólók a jugoszláviai magyarság, a jugoszláviai magyarok közéletének és irodalmának megannyi fontos, életbe vágó kérdését vetik fel, s talán megoldást is ajánlanak. S ha szabad még valamit remélnem: bár lennének fülek, melyek meghallanák, milyen problémáink vannak.

S ezzel mindjárt utaltam is arra, amit a körkérdés első pontjára kellene válaszolnom: hogy „a társadalmi és kultúrpolitikai erők” még nem veszik eléggé figyelembe a kritika álláspontját, nem veszik elég komolyan magát a kritikát sem. Mármost az alulról jövőt. A „fentről” jövő kritika eléggé jól működik. De a demokrácia követelménye, hogy az alulról, a névteleneiktől jövő kritika is meghallgatásra találjon, mégpedig idejében. A kritika jogát nem lehet kisajátítani, mint ahogy senkinek sem lehet monopóliuma az igazság. S ide kapcsolódik a második kérdés: „történnek-e kísérletek a kritika durva vagy finom módszerű elhallgattatására?”. Ma talán már nem. Legalábbis nyilvánosan nem. Hacsak a süket fülek nem jelentik egyúttal a „finom módszerű” elhallgattatást. Azt hiszem, a közéletből egy ideje eltűntek a durva módszerek, mert kiszorultak azok az erők, melyek nem ismertek más eljárást. Ennek áldásos hatása meg is látszik. Történnek persze kirohanások, nem mindig nyilvánosan, hanem klubasztaloknál, társaságban, négy szemközt, de azt hiszem: ahogy erősödik a demokrácia, ahogy demokratizálódik a közélet, úgy gyengülnek azok az erők, melyek csak a durva fellépésben látták a megoldást. Persze ne áltassuk magunkat, hogy a múltnak ezek a csökevényei egyhamar vagy végleg eltűnnek; emberek vagyunk, s az emberi gyöngeséget nem mindig lehet emberi módszerekkel eltüntetni.

Itt kell megemlítenem a hatalmasokat, a tekintélyeket, mert vannak. A sérthetetlenek, érinthetetlenek, csalhatatlanok. Ők is vannak, de mind kevesebben. Talán már csak ők maguk hiszik el önmagukról, hogy hibátlanok, szentek és sérthetetlenek, s hát a fáma még tartja magát. Őket pedig már aligha támogatja más, mint a hasonszőrűek érdeke.

Ha kritikánk valaha konformista volt vagy ha részben ma is az, akkor épp az ilyen tabu-emberek és tabu-témák létezésében keresendő ennek az oka. Kerüljük a fejfájást! Aludjunk nyugodtan!

Ezernyi lélektani oka is van a megalkuvásnak, bátortalanságnak. Tehát magunkban is keressük a hibát. Több kitűnő írónk, a toll igazi mesterei, szellemeskedő, sokszor sajnos unalmas tárcákban, üres csevegésekben találják meg kifejezési lehetőségüket. Csupán a nyugodt álom kedvéért. „Tudom, hogy mit csinállok” jelszóval semmit sem kockáztatnak. Mások pedig hétről hétre írják cikkeiket, melyek egy kis önvizsgálatra készítetnek. Mit kockáztatnak az utóbbiak? A kockázatra nem szabad gondolnunk. Aki kockáztat, közelebb jut az igazsághoz, s másokat is hozzásegít, hogy felismerjék az igazat. Mindig azokra fogok szavazni, akik nem tudnak kockázat és igazság nélkül élni.

Tulajdonképpen az lenne az igazi, ha írók, közéleti emberek magukban vetnének véget a még megmaradt félelemnek, gyávaságnak. S amennyi lemondás és önbírálat kell, az az ügyek tisztázásában, a közélet teljes demokratizálásában térülne meg. Talán az Új Symposionnak ez az akciója (nevezzük annak, ha már nem ankét) hozzájárul egy ilyen fordulathoz.

A kritikus helyzete? Azt hiszem, addig nem beszélhetünk a kritikus helyzetéről, amíg magáról a kritikusról nem beszélünk. Gyakran halljuk a panaszt, hogy nálunk alig van kritikus. Ha ez áll, akkor az orvosságot abban látom, hogy először megfelelő helyzetet kell teremteni a kritikához, s akkor lesz kritikus is. Azt gondolom továbbá: legyen mindenki kritikus! S akkor rendeződik majd a helyzet, nem kell külön harcolni érte.

Nem, a kritika nem bélyeggyűjtés, barátaim. A kritika szenvedély. Csak az lehet kritikus, aki szenvedélyes. Ezért vannak a kritikusok között bűnösök, eretnekek, ezért tévedhetnek, vétkezhetnek a kritikusok. A következő alkalommal majd helyrehozzák: önmaguk bírálójává válnak.

Ez az, körülbelül ide akartam végül is kilyukadni, az önbírálathoz. Kritikusok, legyetek elsősorban önkritikusok! Akkor sokkal világosabban láttok majd mindent, amit kritikus szemmel kell nézni. A kritikusnak tiszta kezűnek kell lennie, s ez csak úgy lehet, ha önmagával szemben is kritikus.

Amit a fentiekben röviden elmondtam, az persze egyoldalú vélemény. Nemcsak a helyzet, hanem a kritika kritikáját is el akartam mondani. S ha rendeződik a helyzet, s rendezik soraikat a kritikusok: akkor a kritika helyzete is rendeződik. Nincs egészséges közélet, nincs demokrácia, állandó, éber, kíméletlen, átfogó, bátor, állhatatos kritika nélkül. Az Új Symposion akciójának érdeme, hogy a közvélemény figyelmét a kritikára irányította, így talán többen rádöbbennek, milyen fontos tényezője a közéletnek a kritika, s talán jobban tisztelik, jobban hisznek neki, meghallják és meghallgatják — még akkor is, ha épp róluk szól —, s ha évek múlva ismét a kritikáról folytatnak valahol ankétot, az örökké elégedetlen kritikusok is megállapíthatják: még nem jó, de már sokkal jobb.

A harmadik szakasz

Néhány évvel ezelőtt Sveta Lukić szocialista esztétizmusnak nevezte a jugoszláv irodalomnak azt a szakaszát, mely a szocialista realizmus után következett. Most ennek a stádiumnak a túllépéséről beszél. A májusban Piranban megtartott nemzetközi írótalálkozón elmondott beszámolójában (melyet utólag a Književnost című folyóirat közölt teljes egészében) törvényesnek nevezi a szocialista realizmusról a szocialista esztétizmusra való áttérést, de megállapítja, hogy ez utóbbi csak ideiglenes szakasz. Valami másnak kell jönnie.

Magáról a szocialista realizmusról is lehetne vitatkozni, mert azt hiszem, a róla szóló elméletek nem egybehangzóak, s ki-ki a maga módján magyarázgatja; s különböző időpontokban is más-más volt a szocialista realizmus értelmezése. Ez a helyzet a szocialista esztétizmussal is, melynek Sveta Lukić a teoretikusa (és keresztapja). S most következne Lukić szerint a harmadik szakasz, melynek nincs még neve, de különösebb ismertetőjele sem.

Tudniillik a szocialista esztétizmus sem igazi megoldás, kell hát valami más. „Nemcsak a valódi, mélyebb demokratizálódásról van szó az irodalmi életben, a szocializmusban, amivel az irodalmi élet visszatérne az esztétikai pluralizmushoz. Magában véve az ilyen változás nem elegendő” — állítja Lukić. A valósággal kell leszámolni, bírálni kell a valóságot, s épp az irodalmi művekre vár az a feladat, hogy a kritika szerepét vállalják, mondja Lukić.

Úgy látszik, valamilyen realizmushoz vezet ez az út, mivel az esztétizmus Lukić szerint csak a fantasztikum, az intellektualizmus, az esztétizálás uralma. Az irodalomnak viszont a valósággal kell felvenni az érintkezést. Nem abszolút írói szabadságra van szükség Lukić szerint, mert ez a szocialista konformizmus újabb fajtája. Hogy pontosan mire van szükség, azt Lukić sem fejt ki teljesen és világosan, csupán a valóság iránti kritikussabb viszonyulást említi.

Akár elismerjük, akár nem ismerjük el a Lukić szerinti két előző fázist — és én nem látok semmilyen valóságos érvet, abszolút bizonyítékot, hogy elismerjük —, a harmadik fázis mindenképpen érdeklődésünkre tarthat számot. Már csak azért is, mert a valóság iránti viszony minden irodalom próbaköve — még a fantasztikus, intellektuális irodalomé is; bárhová kalandozik az író, a valóságban marad, nem szabadulhat tőle, akár a tárgyak se súlyuktól. S ha ez így van, akkor valóban tisztázni kell viszonyunkat a valósághoz, valamint azt, miként kezelje az irodalom a valóságot, miként értékelje.

S ezen a ponton találhatjuk meg az igazi utat. Csak a valóság szuverén szemlélése, csak az önálló szabad véleményalkotás lehet az alapja az irodalomnak, ha a valósághoz való viszonyulását tekintjük. S ebből a szempontból az írói szuverenitás és szabadság ápolását, bővítését kell biztosítanunk.

Marad azonban egy másik kérdés, melyet Lukić szem elől téveszt. Az irodalmi művek megformálásának kérdése; tehát a dolog művészeti oldala. S ez az, ami a lényeges, ami az irodalmat mégiscsak irodalommá, különbözővé teszi. Itt pedig évszázados, évezredes törvények uralkodnak, itt se a szocialista realizmus, se a szocialista esztétizmus nem hozott lényegesen újat, mint ahogy — meg vagyok győződve — az a bizonyos harmadik szakasz sem fog hozni. Nem kánonokról beszélek, sem arról, hogy Homérosz legyen az utolérhetetlen példakép, hanem minden relatív mérce fölé emelkedő értékekről, arról, hogy — tekintet nélkül irodalmi irányzatokra, csoportokra, divatra — a művek tökéletessége, kifejezőereje, hatása az, aminek jellemeznie kell majd a harmadik szakasz irodalmát is — ha lesz ilyen. Mert csak ha ennek a követelménynek megfelel, csak akkor illeszthető be egy tágabb kritériumrendszerbe, amely nemcsak irodalomra, művészetre vonatkozik, hanem minden emberi megnyilatkozásra: hogy humánus legyen.

A főiskola első lépései

A Híd májusi számában ezen a helyen egy csendes szót emeltem amiatt, hogy halogatják a szabadkai magyar tannyelvű pedagógiai főiskola megnyitását. Most megelégedetten állapíthatom meg: közvélemés-

nyünk, a pedagógusok és kulturális tényezők követelése nem volt hiábavaló. Megnyílt a szabadkai Pedagógiai Főiskola, ahol a hallgatók, kívánságuk szerint, magyar nyelven is tanári képzést szerezhetnek, amely az elemi iskolák felső osztályaiban való tanításra jogosítja őket.

Főleg a természettudományi tantárgyak csoportjai nyíltak meg, valamint a szerbhorvát nyelv csoportja. A lapok szerint a főiskola hallgatói között körülbelül százan azokra a csoportokra jelentkeztek, ahol magyarul folynak az előadások. Két év múlva tehát szép számban kerülnek ki a főiskoláról olyan elemi iskolai tanárok, akik a magyar tanulókat anyanyelvükön tanítják, s nem lesz baj a tanítási nyelvvel, terminológiával stb. Azokban az iskolákban, ahol néhány tantárgyat még képzés nélküli pedagógusok tanítanak, szakképzett emberek kezébe kerül az oktatás. S ennek jelentősége csak gyermekeink jövőjének szempontjából mérhető fel híven.

Ha szabad vallamint kívánnunk: belátható időn belül idegen nyelvi (angol, német, francia), földrajz- és történelemcsoportokat is kellene nyitni a magyar hallgatóknak, hogy ezeket a tantárgyakat is anyanyelvükön hallgathassák, s eredményesebben adhassák tovább tudásukat az elemistáknak.

Fáradt avantgarde

Minden feltételünk megvan az avantgarde fejlődéséhez, fellépéséhez, minden lehetőség adva van, hogy az avantgarde mozgalmak fellendüljenek — még sincs avantgarde-unk — állítja a Vjesnikben a lap ismert irodalmi kritikusa, Igor Mandić, akinek írásairól, ötleteiről, ballépéseiről, túlzásairól volt már szó ebben a rovatban. Legújabbban a jugoszláv irodalmi és művészeti avantgarde-ot vette célba azzal, hogy bizonyítsa róla: ilyen nincs is.

Irodalmunk holtponton van, nincsenek lázadóink, eretnekeink, panaszkodók Mandić, ezért művészetünk merev, megcsontosodott, szent és kanonizált. Belebetegedett mozdulatlanságába. S minden az avantgarde-ért kiált, hogy itt rendet teremtsen. De avantgarde-unk fáradt, lomha, elaludt. Mi ennek az oka? — kérdi Mandić. Három választ tud saját kérdésére: vagy nincsenek olyan szellemeink, akik képesek avantgardisták lenni, vagy minden avantgardistánk meg van vesztegetve, vagy pedig maga a helyzet, mely a művészetekben uralkodik, nem teszi lehetővé az avantgarde megjelenését. Úgy véli a Vjesnik munkatársa, hogy mindhárom válaszban van egy szemernyi (vagy annál is több) igazság. Hisz — meggyőződése szerint — a horvát irodalomban évek óta senki sem jelent meg „költői bolondságokkal”, „próza kísérletekkel”, se különleges kritikai elméletekkel. Ez kétségtelen bizonyítéka annak, gondolja Mandić, hogy a horvát irodalomban a szellemek elhaltak, kihaltak.

Tehát nemcsak az avantgarde-dal van baj, hanem az irodalommal is. Elvégre nem az avantgarde hivatott arra, hogy egy irodalmat felélesszen halottaiból (ha halott). Mandić cikke (s általában: közírói működése) viszont igen jó alkalomnak mutatkozik, hogy avantgarde-ot teremtsen. Mert hát nyilvánvaló, hogy az olyan lázadások, az az elégedetlenség, amely cikkeiből árad, mely cikkeiben lázad, háborog, mi több, dühöng, az is egyfajta avantgardizmusnak a jele. Sajna, a botcsinálta avantgardizmusé csak.

Elég régen volt az, amikor ezen a helyen felszólaltam annak érdekében, hogy a vojlovicai magyar ajkú gyerekek az elemi iskola felső osztályait is anyanyelvükön végezhessék. Azóta — ha nem is írtam róla — figyelemmel kísértem az eseményeket, s most, hogy az ötödik osztály magyar tagozata megnyílt, együtt örülök a vojlovicaiakkal, s remélem, hogy ezentúl rendben folynak majd a dolgok. (Szeretném megemlíteni, hogy a szlovák anyanyelvű gyerekek is szlovákul tanulhatnak tovább.)

Nem szabad azonban megállni, s további lehetőségeket kell teremteni a nemzetiségi tanulóknak: több középiskolát nyitni a vajdasági népek és nemzetiségek nyelvén, mert csak ezáltal lehet biztosítani a szakembereknek azt az utánpótlását, melyre egész közösségünknek szüksége van.

S míg Vojlovicán rendeződik a helyzet, arról olvasok, hogy Palánkán a tanév elején nem voltak biztosak abban, nyithatnak-e magyar tagozatot az első osztályban (szeptember végén, míg ezeket a sorokat írom, nincs semmilyen értesülésem a kérdés megoldásáról), a Dolgozók pedig arról számol be, hogy Apatinban mindössze négy gyerek jelentkezett a magyar tagozatra az elemi iskola első osztályában. Mindössze négy! Tudunk arról, hogy Horvátország és Szlovénia olaszlakta vidékein négy olasz gyerek kedvéért is nyitnak olasz nyelvű tagozatot, nálunk azonban, ha nem tévedek, huszonöt nemzetiségi gyereknek kellene lenni, hogy számukra külön tagozat nyíljon.

Hogy lehet az, hogy egyszerre csak négy gyerek akad abban a közösségekben, illetve városban, aki magyar nyelven akarja végezni az elemi iskolát? Évek óta vannak az egyik apatini elemi iskolában magyar tagozatok. S most egyszerre: csak négy gyerek indulna?

Pedig hát van több. Csak nem magyar tagozatra íratják őket szüleik. Ilyen méreteket öltött Apatinban a szülők idegenkedése — mert más szót nem találok erre — a magyar tagozattól. Mint a Dolgozók cikkéből értesülök, a körülmények ott olyanok, hogy a gyerekek nehezen is jutnak magyar tagozatra. Apatinban — s nemcsak Apatinban — „sok gyereket már az óvodában elidegenítenek anyanyelvétől, illetve az anyanyelvű iskolától”; egy gyerek erről a módszerről így vallott: „Nekem az óvónóm azt mondta, ne írathozzak magyar iskolába, mert a magyar iskolák vagy megszűnnek lassan, vagy a legjobb esetben jövőjüket veszítik.” A beíratást végző hivatalnok pedig egyszerűen elszipkázta a magyar gyerekeket a magyar tagozatról, s mint a Dolgozók cikkéből kiderül, egy adminisztrációs csellel íratta őket más nyelvű tagozatra. (Tudunk hasonló esetről Újvidéken is.) És bizony Apatinban is fennáll az a probléma, ami máshol is: a magyar tagozatú iskolák elhelyezése kedvezőtlen. Igen sok szülő pedig azt is tekintetbe veszi, mennyit kell gyermekének az iskoláig gyalogolnia vagy autóbuszoznia. Ez pedig nem elhanyagolható körülmény, lévén szó kisgyerekekről, arról pedig ne is beszéljünk, hogy az utazás elég tetemes kiadást jelent.

S ha már Újvidéket említtem, hadd tegyem hozzá, hogy az iskolák szerencsétlen elhelyezése folytán a városnak csak egy részében található magyar tagozatok az elemikben. Még a tavasszal volt arról szó, hogy a mindenhol könnyebben megközelíthető belvárosban is nyitnak magyar tagozatokat, de nem lett belőle semmi. És senki meg nem magyarázta, miért. Ezért hát a város távoli kerületeiben élő magyarok vagy szerbhorvát tagozatokra járatják gyermekeiket, vagy — néha kétszeres átszállással járó — fárasztó és körülményes utazásra ítélik gyermekeiket, csakhogy anyanyelvükön tanuljanak.

Nem szeretem az adminisztratív intézkedéseket. Mi több, ellensége va-

gyok mindennek, aminek bürokracia-szaga van. De azt hiszem, körülményeink között normális lenne, hogy huszonötnél kevesebb, jóval kevesebb nemzetiségi gyermeknek is nyíljon tagozat, ahol anyanyelvükön tanulhatnak. Ehhez persze egy rendeletféle kellene. Vegyék továbbá tekintetbe a községekben a nemzetiségek szétszórtságát, s több iskolában nyissanak nemzetiségi tagozatokat, hogy a diákok a nagy távolságok miatt se legyenek kénytelenek esetleg lemondani arról, amire jögnak, amire szükségük van, hogy ennek a társadalomnak egyenrangú és hasznos tagjai lehessenek: az anyanyelvi oktatásról.

Amit meg lehet tenni Vojlovicán, lehessen megtenni Palánkán, Apatinban, Novi Sadon és másutt is, ahol a helyzet megkívánja.

Betáncoló ideológia

Igor Mojszejev, a világszerte ismert szovjet táncegyüttes vezetője, elégedetlen a külföldi eredetű táncok hatásával a szovjet ifjúságra. Cikket írt a moszkvai Pravdában, s kifejtette, hogy a nyugati táncokkal idegen ideológia szüremlik a Szovjetunióba, ezzel a szovjet társadalomtól idegen nézetek terjednek a szépségről és erkölcsről. Habár magának a társadalomnak mint egésznek nem ártanak ezek a táncok, állítja Mojszejev, a fiatalok egy részére okvetlenül romboló hatással vannak. Ezért az ismert szovjet táncszakértő szerint olyan táncokat kell összeállítani, melyek a szovjet társadalom etikáján alapulnának, s az új világnézetet tükröznék, ritmusuk pedig a szovjet társadalom életének ütemét követné.

Még jól emlékszünk arra az időre, amikor hasonló érvekkel (káros hatás, negatív, romboló befolyás, idegen ideológia beáramlása stb.) a szovjet olvasókat „megóvták” a külföldi (főleg nyugati) irodalomtól, amikor ugyanilyen kifogásokkal nyugati (és más) zeneszerző műveit tiltották ki a hangversenytermekből, amikor azonos megokolással nyugati képzőművészek alkotásait zárták raktárba, s tették hozzáférhetetlenné. A helyzet azóta, tudjuk, enyhült, de mintha Mojszejev cikke egy újabb elzárkózás előreljelése volna, mintha a külföldi hatásoktól való rettegés újra felütné a fejét, és már készülné a szellemi őszer.

Pedig a legkárosabb az elzárkózás, az elszigetelődés. Nincsenek tisztá nemzeti kultúrák. Csak a világ népei műveltségének kölcsönhatása segít közelebb bennünket ahhoz az időhöz, amikor népek és kultúrák testvérként állnak majd egymás mellett.

Avagy ez is bűnös gondolat, amely külföldről táncolt be?

Mi a szférizmus?

Két belgrádi festőművész, Bodo Garić és Saša Nikolić, valamint Milan Lukić szobrász kiállítást rendezett Rijekán. Ez a tárlat egy művészcsoport bemutatkozása egyúttal, neve: Trio sferizam 68. A kiállítás katalógusának előszavában a művészek kijelentik, hogy a bizánci stílus felbomlásának alapján, a realizmuson át az absztrakt szférizmusig terjedő skálán keresik kifejezési eszközeiket és lehetőségeiket.

A zágrábi Vjesnik munkatársa a szférizták kiállításáról írt cikkében a csoport alkotásait vizsgálja abból a szempontból, mennyire felelnek meg a művészek hirdett programjának. Véleménye szerint a kiállított műveknek alig van közük a művészek elméletéhez. Ezért aztán nyílt kérdés marad, mi az, hogy szférizmus. Erre pedig sem a program, sem a kiállított alkotások nem adnak feleletet.

Így hát egy újabb csoport jelentkezésével csak bonyolódott a helyzet a képzőművészetben, ha ugyan ez a csoport egyáltalán jelent valamit képzőművészeti viszonylatokban. Lehet, hogy nem is bonyolíthatja a helyzetet, annyira jelentéktelen. Legvalószínűbb, hogy a három művész talált egy szót, melynek égisze alatt együtt felléphettek, aztán, a kiállítás befejeztével, el is felejtik, s csak a látogatókban marad meg a bizonytalanság: mi a szférizmus?

Vagy bennük sem?

HID IRODALMI, MŰVESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1968. OKTÓBER. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I KIRENDELTSÉGÉNĒL A 647-1-255-ŐS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KERJÜK FELTŰNTETNI A HID NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37.50, FÉL ÉVRE 18.75 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1.50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

